

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET BİLİM DALI**

**AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ: BÜTÜNLEŞME KURAMLARI
IŞIĞINDA GÜMRÜK BİRLİĞİ İNCELEMESİ**

MÜŞERREF ÖNAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖNDER AYTAÇ AFŞAR**

KONYA-2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Müşerref ÖNAL		
	Numarası	1981021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası Ticaret/Uluslararası Ticaret		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	AB-Türkiye İlişkileri: Bütünleşme Kuramları Işığında Gümrük Birliği İncelemesi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Müşerref ÖNAL

ÖZET

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Müşerref ÖNAL		
	Numarası	1981021006		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Uluslararası Ticaret/Uluslararası Ticaret		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Önder Aytaç AFŞAR		
Tezin Adı	AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ: BÜTÜNLEŞME KURAMLARI İŞİĞİNDA GÜMRÜK BİRLİĞİ İNCELEMESİ			

Avrupa Birliği'nin kuruluşu itibariyle siyasi, sosyal ve ekonomik entegrasyon artmış ve ülkeler arası ticari hareketlilik gelişim göstermiştir. Birlik bünyesinde gözlemlenen entegratif yönelimler, 1996 yılı Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile Türkiye özelinde de hız kazanmıştır. Ticari hareketliliğin artırılmasında önem arz eden Gümrük Birliği Anlaşması sonucu Türkiye'nin AB üyesi ülkeler ile ilişkilerinde pozitif yönde gelişim gözlemlenmiş olsa da Türkiye'nin tam üyelik statüsünü kazanmaksızın anlaşmaya taraf olması gözlemlenen pozitif etkilerin uzun vadede negatif etki uyandırmasına sebebiyet vermiştir. Uzun vadede gözlemlenen bu negatif etki Türkiye'nin tam üyelik statüsü elde edememesi ile birlikte Gümrük Birliği Anlaşması'nın güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. İngiltere'nin birlikten çıkışını ifade eden Brexit sürecinin birlik bütünlüğünü tehlikeye atması sonucunda literatürde birden fazla entegrasyon teorisi konuşulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda birlik özelinde hangi modelin uygulanmasının daralma tehlikesini ortadan kaldıracığı yönünde fikrî tartışmalar Avrupa Birliği gündemini uzun süre meşgul etmektedir. İşbu durumdan hareketle çalışma özelinde; Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin resmi olarak Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan entegrasyon modelleri çerçevesinde değerlendirilmesi suretiyle Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesinin ikili ilişkilerde alternatif bir yol olup olmayacağının incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda; ilişkilerin devamı noktasında birlik özelinde üye ülkeler için Gönüllü Katılım ve üçüncü ülkeler için Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon modelinin benimsenmesi suretiyle daralma tehlikesinin ortadan kaldırılacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak ilgili modellerin uygulanmasının Türkiye ile ilişkileri geliştirerek Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi suretiyle ilişkilerde alternatif kılınmasını sağlayacağı söylenebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği, Entegrasyon Modelleri, Türkiye, Avrupa Birliği, Gümrük Birliği Güncellemesi, Ekonomik Entegrasyon

ABSTRACT

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Müşerref ÖNAL		
	Student Number	1981021006		
	Department	Uluslararası Ticaret/Uluslararası Ticaret		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Önder Aytaç AFŞAR		
Title of the Thesis/Dissertation	EU-TURKEY RELATIONS: A CUSTOMS UNION EXAMINATION IN THE LIGHT OF INTEGRATION THEORIES			

Since the establishment of the European Union, political, social and economic integration has increased and trade mobility between countries has developed. The integrative trends observed within the Union gained momentum in Turkey with the entry into force of the 1996 Customs Union Agreement. As a result of the Customs Union Agreement, which is important in increasing commercial mobility, although a positive development was observed in Turkey's relations with EU member states, Turkey's becoming a party to the agreement without gaining full membership status caused the observed positive effects to have negative effects in the long run. This negative effect observed in the long term has revealed the necessity of updating the Customs Union Agreement with Turkey's inability to obtain full membership status. As a result of the Brexit process, which expresses the exit of the UK from the union, jeopardizing the unity of the union, more than one integration theory has started to be discussed in the literature, and intellectual debates about which model to implement in the union will eliminate the danger of shrinkage have been put on the agenda. Based on this situation, in terms of working; It is aimed to examine whether updating the Customs Union agreement will be an alternative way in bilateral relations by evaluating the European Union-Turkey relations within the framework of the integration models officially published by the European Commission. The study was created as a compilation research article, organized by qualitative methods. In the results of working; At the point of continuation of the relations, it is foreseen that the danger of shrinkage will be eliminated by adopting the Voluntary Participation model for the member countries and the External Differentiated Integration model for the third countries. In addition, it can be said that the implementation of the relevant models will improve relations with Turkey and provide an alternative in relations by updating the Customs Union Agreement.

Keywords: Customs Union, Integration Models, Turkey, European Union, Custom Union Update, Economical Integration

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik	i
Özet	ii
Abstract	iii
İçindekiler.....	iv
Tablolar Listesi.....	vii
Şekiller Listesi.....	viii
Kısaltmalar	ix
Önsöz ve Teşekkür	x
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİLER İŞİĞİNDA AVRUPA BİRLİĞİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GELİŞİMİ

1.1. Siyasi ve İktisadi Olarak İki Yönlü Bütünleşme	4
1.1.1. İktisadi Bütünleşme	5
1.1.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi	6
1.1.1.2. Gümrük Birliği	6
1.1.1.2. Ortak Pazar	7
1.1.1.2. Ekonomik Birlik	8
1.1.2. Siyasi Bütünleşme	9
1.2. Avrupa Birliği'nin Geleceğine Dair Farklı Yaklaşımlar.....	12
1.2.1. Mevcut Düzendeki Entegrasyon.....	15
1.2.2. Pazar Entegrasyon Modeli.....	16
1.2.3. Gönüllü Katılım Modeli	16
1.2.4. Öncelikli Entegrasyon Modeli.....	16
1.2.5. Tam Entegrasyon Modeli	17
1.2.6. Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli	18
1.3. Gümrük Birliği	19
1.3.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkisi	19
1.3.1.1. Üretim Etkisi.....	19
1.3.1.2. Ticaret Yaratma Etkisi	20
1.3.1.3. Ticaret Sapması.....	20
1.3.1.4. Tüketim Etkisi.....	21
1.3.1.5. Dış Ticaret Hadlerine Etkisi.....	21
1.3.1.6. Endüstri İçi Ticaret Etkisi	22
1.3.1.7. Kamu Gelirlerinin Etkisi.....	22
1.3.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkisi.....	22
1.3.2.1. Rekabet Etkisi	22
1.3.2.2. Yatırımları Teşvik Etkisi	23
1.3.2.3. Ölçek Ekonomileri Etkisi.....	23
1.3.2.4. Teknolojik İlerleme Etkisi	23
1.3.2.5. Kutuplaşma Etkisi.....	24
1.4. AB'de Genişleme Süreci	24
1.4.1. AB'de Genişleme Anlam ve Mantığı	24
1.4.1.1. Avrupa Birliği Genişleme Nedeni	24
1.4.1.2. Avrupa Birliği Genişleme Süreci.....	26

1.4.2. AB’de Derinleşme Anlam ve Mantığı.....	33
1.4.2.1. Derinleşme Dalgaları	33
1.4.2.2. Tek Avrupa Senedi	33
1.4.2.3. Maastricht Anlaşması	34
1.4.2.4. Amsterdam Anlaşması.....	34
1.4.2.5. Nice Anlaşması	35
1.4.2.6. Lizbon Anlaşması	36
1.5. AB’nin Dönüştürücü Gücü Avrupalılaştırma	37
1.5.1. Avrupalılaştırma Etkisi, Araçları ve Mekanizmaları	39
1.5.1.1. AB Koşulluluk Stratejisi.....	40
1.5.1.2. Sosyalleştirme	41
1.5.2. Avrupalılaştırma Modelleri.....	42
1.6. AB’de Brexit Sonrası Gelişmeler.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Tarihsel süreç

2.1. Türkiye ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci	45
2.1.1. Üyelik Başvuru ve Süreci	46
2.1.2. Birliğe Katılım Koşulları	46
2.1.3. Türkiye-AB İlişki Sorunları	48
2.2. Ankara Anlaşması	51
2.2.1. Anlaşmanın Amacı ve İlkeleri	51
2.2.2. Ortaklık Organları	52
2.3. Katma Protokol	54
2.3.1. Katma Protokolden Kaynaklanan Yükümlülükler	54
2.3.1.1. Malların Serbest Dolaşımı	54
2.3.1.2. Kişilerin Serbest Dolaşımı	54
2.3.1.3. Sermayenin Serbest Dolaşımı.....	55
2.3.1.4. AB Etkisiyle Türkiye’de Yaşanan Değişim	55
2.4. AB-Türkiye İlişkilerinde Mevcut Durum	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

3.1. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye	59
3.1.1. Gümrük Birliği’nin Türkiye Özelinde Etkileri.....	60
3.1.2. Gümrük Birliği’nin İstatistik Veriler Işığında Etkisi	61
3.2. Gümrük Birliği Güncellemesi	69
3.2.1. Serbest Ticaret Anlaşmalarında Revizyon	75
3.2.2. Karayolları Taşımacılığının Serbestleştirilmesi	78
3.2.3. Ürün Yelpazesinin Tarım ve Hizmet Ticaretinde Genişletilmesi	80
3.2.3. Vize Serbestisi	85
3.3. Türkiye-AB İlişkilerinde Ekonomik Ağırlıklı Bir İlişki Türü Olarak Gümrük Birliği Ekseninde İlişkilerin Devamı	87
Sonuç.....	96
Kaynakça.....	99

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Genişleme Dalgalarına Göre lke Dağılımlı

Tablo 2: Türkiye'nin AB'ye İhracatı ve AB'den İthalalatı (2020-2021)

Tablo 3: Yıllara Göre Türkiye Dış Ticaret Verileri: 1996-2019

Tablo 4: EU 27 lkeleri Ticaret İstatistikleri-2019

Tablo 5: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

Tablo 6: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde Karayollarının Payı

Tablo 7: Ana Hizmet Türlerine Göre Türkiye'nin Uluslararası Hizmet Ticareti (2019)

Tablo 8: Gümrük Birliği Modernizasyonu Sonucunda Etki Analizi

Tablo 9: Gümrük Birliği Yerine Kapsamlı Ticaret Anlaşması Uygulanması Sonucunda Etki Analizi

Tablo 10: Ticaret Bakanlığı Etki Analizi

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Genişleme Dalgalarına Göre Ülke Dağılımı

Şekil 1.2: Avrupa Birliği'nin Dış Ticarete Bulunduğu Ülkeler ve Oranları

Şekil 1.3: Yıllara Göre Türkiye Dış Ticaret Verileri: Eğim

Şekil 1.4: Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Yatırım Gerçekleştiren Ülkelerin Yatırım Payları (2003-2020)

Şekil 1.5: Türkiye'ye Gerçekleştirilen Doğrudan Yabancı Yatırım Toplam (1996-2016)

Şekil 1.6: Türkiye'ye Gerçekleştirilen Sektör Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2003-2020)

Şekil 1.7: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Karayolu Taşımacılığı Payları (%)

Şekil 1.8: Ülke Gruplarının Hizmet Ticaretinde Denge Durumu

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AAETA	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşması
AEA	Avrupa Ekonomik Alanı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AETA	Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKÇTA	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Antlaşması
AT	Avrupa Topluluğu
ATA	Avrupa Topluluğu Antlaşması
ECU	European Currency Unit (Avrupa Hesap Birimi)
EFTA	European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)
EPB	Ekonomik Parasal Birlik
EU	European Union (Avrupa Birliği)
EUROPOL	European Police Office (Avrupa Polis Bürosu)
KPK	Katma Parlamento Komisyonu
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması)
GBOK	Gümrük Birliği Ortak Komitesi
GİK	Gümrük İşbirliği Komitesi
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
NATO	North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı)
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı)
Vd.	Ve diğerleri

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Gerek akademik hayatım gerekse tez yazım sürecim boyunca desteğini ve sabrını esirgemeyen babam Ertan Nebi ÖNAL, annem Mine ÖNAL, kardeşlerim Aleyna ÖNAL ile Pelin ÖNAL ve kıymetli nişanlım Boran ARIK'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Savunmamı dinleyerek akademik hayatımda faydalı bilgiler ve yapıcı eleştirileriyle geleceğe ışık tutan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Önder Aytaç AFŞAR ve kıymetli jüri üyelerim Doç. Dr. Ahmet Tayfur AKCAN ve Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN'e saygılarımı sunuyorum.

Sonsuz minnet ve teşekkürlerimle...

1. GİRİŞ

Avrupa’da birlik oluşturma fikri, ikinci dünya savaşı akabinde gözlemlenen ekonomik çöküş sonrası tek güç olma düşüncesinden hareketle ülkelerin ortak çatı altında ve birlik bilinciyle yer almasını hedefleyerek 1949 yılında Avrupa Konseyi’nin kurulması ile somutluk kazanmıştır (Özkan, 2002: 56-57). 1950 yılına gelindiğinde yayımlanan Schuman Planı ile Almanya ve Fransa arasındaki ilişkilerin pozitif yönde geliştirilmesi amacıyla kömür çelik sanayilerinin tek bir çatı altında toplanması ve 1952 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu adı altında kurumsallaştırılması, birlik sürecini derinleştirici özellik göstermiştir. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu, bağımsızlığın devri ve ortaklığın sağlanması yönüyle ilk olma özelliği göstermektedir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Avrupa Ekonomik Topluluğu (1957) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (1958)’nun kurulumu ile devam eden bütünleşme 1965 yılına gelindiğinde Avrupa Topluluğu adı altında bugünkü birlik anlayışına temel oluşturmuştur.

Literatürde bütünleşme ve genişleme kavramları ile sıklıkla yer alan Avrupa Birliği, İngiltere’nin 2016 referandumu sonrası birlik üyeliğinden çıkma arzusu akabinde daralma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. 1973 senesinde üyelik statüsü kazanan İngiltere, egemenlik haklarından taviz vermemiş ve üyeliği boyunca, birlik içerisinde tam bir teslimiyet sağlayamamıştır. 2016 yılında başlayan ve %51,9 oy ile sonuçlanan referandum neticesinde Brexit süreci son bulmuş ve İngiltere’nin AB’den çıkışı gerçekleşmiştir. Brexit’in gerçekleşmesi Avrupa Birliği’nin dağılma tehlikesini belirgin kılmış ve konu hakkında en önemli çalışmalardan biri Avrupa Komisyonu tarafından 5 farklı modelde Beyaz Kitap’ta yayımlanmıştır. İlgili modeller; mevcut entegrasyon, pazar entegrasyonu, gönüllü katılım, öncelikli entegrasyon ve tam entegrasyon olmak üzere 5 farklı türde kategorize edilmiştir (Şahin, 2017: 65-68). Bahsi geçen modellere ek olarak üçüncü ülkelerin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini inceleme amacı güden Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli de önemli modeller arasında sayılabilecektir.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan Gümrük Birliği ise Türkiye ve Avrupa Birliği arası ilişkilerde mihenk taşı olma özelliği göstermektedir. Gümrük Birliği anlaşması, ticarete konu mal ve hizmetlere dolaşım serbestisi kazandırılması amacıyla oluşturulmuştur. Türkiye’nin tam üyelik gerçekleştirmeksizin anlaşmaya taraf olması uzun vadede olumsuz etkiye sebebiyet vermiş ve güncelleme ihtiyacını gerekli kılmıştır.

İlgili bilgilerden hareketle; çalışmada Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri, Brexit sonrası bütünleşme modelleri dikkate alınmak suretiyle Gümrük Birliği anlaşması temelinde incelenecektir. Çalışma, Gümrük Birliği güncellemesi, Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin devamında alternatif bir yol olabilir mi sorusuna cevap arayacaktır.

Bu çalışma, 3 ana bölümden oluşmakla birlikte her bir bölüm içerisinde birden fazla konuyu barındırmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan bütünleşme, genişleme ve derinleşme süreçlerinden bahsedilerek Avrupa Birliği'nden İngiltere'nin ayrılması sonrası uygulanması öngörülen entegrasyon modelleri incelenip konu içerisindeki teorik açıklık giderilmeye çalışılacaktır.

İkinci bölümde; Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri, üyelik müzakerelerinin başlangıcından itibaren teorik olarak ayrıntılı bir şekilde ele alınacak ve Türkiye ile Avrupa Birliği'nin dirsek temasını kesmediği noktalar incelenerek ilişkilerde gözlemlenen tutukluluğun nedeni analiz edilecektir.

Üçüncü ve son bölüme gelindiğinde ise Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinde uygulamada görülen eksiklikler değerlendirilecek, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak gerçekleştirdiği faaliyetler Şekiller yardımıyla incelemeye tabii tutulacak ve buradan hareketle Brexit sonrası, birliğin mevcut düzenini koruması için uygulanması muhtemel entegrasyon modelleri incelenerek Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde -Brexit sonrası bütünleşme teorilerinin etkisiyle- Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin alternatif bir yol olup olmayacağı hipotezinden hareketle ilgili konu istatistiki veriler ve komisyon raporları ışığında incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİLER IŞIĞINDA AVRUPA BİRLİĞİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GELİŞİMİ

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin Gümrük Birliği sürecinde nasıl geliştiği ve uygulanması muhtemel bütünleşme kuramlarının birlik üzerinde hangi yönde etki uyandıracığının bilinmesi ve bu noktada hangi engeller ile karşı karşıya kalabiliriz sorusuna cevap aranması için ilk olarak Avrupa Birliği'nin yapısal olarak benimsediği kültürün bilinmesi, kuruluşuna temel teşkil eden düşünce biçimlerinin neler olduğu konusunda fikir sahibi olunması gerekmektedir. Buradan hareketle çalışmanın birinci bölümünde Avrupa Birliği'nin bugün geldiği noktaya hangi aşamalardan geçerek ulaştığı incelenecek, iki yönlü bütünleşme kavramının neyi ifade ettiği değerlendirilecek ve bütünleşme senaryoları olarak Beyaz Kitap'ta yayımlanan 5 entegrasyon modelinin Brexit sonrası süreçte nasıl bir bütünleşme öngördüğü ele alınacaktır.

1.1. Siyasi ve İktisadi Olarak İki Yönlü Bütünleşme

Entegrasyon, bir diğer ifade ile bütünleşme, Avrupa Birliği'nin bugünkü haline gelmesinde önem arz eden ve daha açık bir ifade ile birliğin temelini oluşturan bir süreç olarak nitelendirilmektedir. Bütünleşmenin devam etmesi ve müzakerelerin sürdürülmesi entegrasyonun süreklilik gösterdiğini ifade etmektedir. İkinci dünya savaşı sonrasında içerisinde bulunulan buhran döneminden çıkılması amacıyla hızlanan bütünleşme ve birlik olma fikri temel bazda birden fazla teorik düşünce ile desteklenmiştir. İlgili düşünceler bütünleşmenin siyasi ayağını oluşturma mücadelesi olarak ele alınabilecektir. İlgili siyasi temel; federalizm, işlevselcilik, yeni işlevselcilik ve hükümetlerarasıcılık teorileri ile literatürde tartışılır kılınmıştır. Bütünleşme sürecine fikrî temel teşkil eden bu kuramlar literatürde ikinci dünya savaşı sonrası mevcut düzeni değiştirmesi düşünülen klasik kuramlar olarak ifade edilmektedir (Balkır ve Soyaltın, 2018: 38-62). İlgili siyasi teorilere ek olarak bütünleşmenin yapısal gelişimini inceleyen teoriler de yer almaktadır. Bütünleşmenin kapsamını ifade etmesi yönüyle ilgili kuramlara çalışmanın bu bölümünde yer verilmektedir.

Söz konusu teoriler “Yatay Entegrasyon”, “Dikey Entegrasyon” ve “Sektörel Entegrasyon” olmak üzere 3 farklı entegrasyon dahilinde ele alınmaktadır.

Yatay Entegrasyon, egemenlik ve sınır bazında genişleme faaliyetlerini ifade etmektedir. Bütünleşme faaliyetlerine hız kazandırarak üye ülke sayısındaki artışın sağlanması ve Avrupa Birliği sınırlarının genişletilmesini ifade etmektedir. Yatay entegrasyon böyle iken dikey entegrasyon, kurum/birlik içerisinde yetki dağılımını ifade etmektedir. Avrupa Birliğinin işleyişini sürdürmesi ve diğer ülkeler ile bütünleşme neticesinde oluşması muhtemel aksaklıkların giderilmesi için birlik bünyesinde yer alan kurumların işleyişte planlı bir organizasyon şemasına sahip olmaları, bir diğer ifade ile yetki dağılımını organize etme noktasında faaliyet gösterilmesi gerekmektedir. Yetkileri organize etme, birliğin derinleştirilmesi noktasında etkin rol oynamaktadır. Sektör temelli entegrasyon ise birlik özelinde sektörel olarak entegratif yönelimler içerisinde bulunmanın ifade edildiği entegrasyon türüdür. Sektörel entegrasyon ile birlikte Avrupa Birliği içerisindeki sektörleri güçlendirme noktasında politikalar geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Siyasi bazda bir gelişimi gerektiren sektörel entegrasyon modelinin benimsenmesi neticesinde birliğe üye ülkelerin birlik ile uyumu özelinde genişleme gerçekleştirilmektedir. Buradan hareketle kuramsal açıdan incelendiğinde derinleşme ve genişlemeyi sağlayan ilgili entegrasyon şekilleri birlik yapısının bugünkü haline ulaşmasında etkilidir (Gazi, 2019: 54).

Avrupa Birliği özelinde ifade edilmesi gereken entegrasyon aşamaları ise; Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik Birlik ve Siyasal Birlik olmak üzere 5 temel aşamada gerçekleşmektedir. Bu aşamalar iktisadi bütünleşme ve siyasi bütünleşme çerçevesinde ifade edilecektir.

İlk olarak Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan "İktisadi Bütünleşme" kavramı ve ilgili kavramın aşamaları olarak değerlendirilebilecek olan "Serbest Ticaret Bölgesi" oluşturulması, "Gümrük Birliği" anlaşması ile fayda maksimizasyonunda artış benimsenmesi, "Ortak Pazar" ile bütünleşmenin kapsamının geliştirilmesi ve akabinde "Ekonomik Birlik" oluşturulmasının işleyişi değerlendirilecektir. İşbu değerlendirmeye ek olarak Avrupa Birliği'nin örtülü hedefi olarak ifade edilebilecek olan "Siyasi Bütünleşme" süreci "Siyasi Birlik" başlığı altında incelenecektir.

1.1.1. İktisadi Bütünleşme

Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan ve ilk etap olarak adlandırılan bütünleşme, iktisadi bütünleşme olarak ifade edilmektedir. İktisadi bütünleşme ile amaçlanan hedef, birlik üyesi ülkeler ile ticari faaliyet gerçekleştirirken avantaj temelinde bir ilişki gütmeye ve neticede

ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Bu noktada birden fazla iktisadi bütünleşme aşaması yer almaktadır. İlgili aşamalar maddeler halinde ele alınacaktır.

1.1.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi

İktisadi bütünleşmenin ilk adımı olan Serbest Ticaret Bölgesi oluşturulması, ülkelerin ikinci dünya savaşı akabinde içerisinde buldukları buhran durumundan çıkmayı hedeflemek suretiyle bir ekonomik birlik oluşturma fikrinin somutluk kazanması olarak ifade edilebilecektir. Avrupa Birliği, ticari entegrasyonun sağlanmasını öncelikli kılmak hedefiyle ilk olarak bir serbest ticaret bölgesi oluşturmayı amaç edinmiştir.

Serbest ticaret bölgesi işlevsel olarak, topluluk üyesi ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirecek oldukları ithalat ya da ihracat işlemlerinde topluluk çatısı altında belirlenmiş ortak kurullarla birlik ruhuna uygun hareket etme, bir diğer ifade ile ticari ilişkilerde mali engellerin kaldırılması amacıyla hareketle oluşturulan bir iktisadi adım olarak değerlendirilebilecektir. Böylesi bir ekonomik birlik ile topluluk üyesi ülkelerin üçüncü ülkelere oranla ticari fırsat elde edeceği ve maliyetlerinin azalması ile ekonomik güç kazanacağı söylenebilecektir.

Serbest ticaret bölgesi oluşturmak için öncelikle sınırlamalara serbestlik kazandırılması gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile gümrük kotaları ve yasaklarının kaldırılması ile birlikte ilgili ülke mallarının dolaşımının önü açılmalıdır. Dolaşım serbestliği mal hareketinin sağlanmasının yanı sıra maliyet avantajı ile de desteklenmelidir. Buradan hareketle topluluk üyesi ülkelerin üçüncü ülkelere kıyasla ödeyecek oldukları vergilerin kaldırılması gereklilikler arasında yer almıştır (Özdemir, 2016: 79). Her ülkenin serbest ticaret bölgesi bulunmaktadır. Serbest ticaret bölgeleri; ülkelerin ticaret hacmini, bir başka ifade ile ithalat ve ihracat miktarını artırmak amacıyla kurulmuş, gümrük sınırları içerisinde yer almayan ve ticari faaliyetlerde vergi muafiyeti sağlayan bölgeler olarak tanımlanabilecektir.

1.1.1.2. Gümrük Birliği

Avrupa entegrasyon aşamalarından bir diğeri Gümrük Birliğidir. Gümrük Birliği anlaşması, anlaşmaya taraf ülkeler arasında malların dolaşım serbestliği kazanması amacıyla gerçekleştirilen düzenlemeleri içerisinde barındırmaktadır. Anlaşma incelendiği takdirde, serbestlik sağlamanın yanı sıra ekonomik bazda rekabet edebilirliği artırıcı etki uyandırdığı da söylenebilecektir. (“Gümrük Birliği”, 2019).

Üçüncü ülkelere karşı güç kazanmayı sağlayan ve ticari rekabet üstünlüğünü destekleyen Gümrük Birliği, ticari entegrasyon noktasında önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması kabulü, tam üyelik gerçekleşmesi beklentisinden hareketle 1996 yılında imzalanmış ancak beklenen tam üyeliğin gerçekleşmemesi nedeniyle ilk etapta anlaşma neticesinde görülmüş olan fayda, nihayetinde yeterlilik sağlayamamış ve tabiri caizse sığ kalmıştır (Hobikoğlu, 2007: 66-67).

Bu noktada sığ kalan Gümrük Birliği Antlaşmasının güncellenmesi, ürün yelpazesi bağlamında gereklilik olarak ifade edilmektedir. Gümrük Birliği çerçevesinde anlaşmanın uygulanabilmesini destekleyici olarak serbest ticaret anlaşmalarından yararlanılmaktadır. Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmaları birbirinden farklı iki anlaşma olarak tanımlanmaktadır. İlgili farklılık üçüncü ülkelere karşı ortak bir oran belirlemek zorunda olmaları noktasında görülmektedir. Gümrük Birliği'ne taraf olanlar üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygularken Serbest Ticaret Anlaşması imzalayan ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak tarife belirlemek zorunda değildir. İfade edilen durum Gümrük Birliği Anlaşmasının tam üyelik gerçekleşmeksizin yürürlüğe koyulması neticesinde karşı karşıya kalınan sorunları gösterir niteliktedir (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri, t.y.).

1.1.1.3. Ortak Pazar

Avrupa Birliği'nin ekonomik birlik oluşturma fikrine hizmet eden en önemli aşamalardan biri ortak pazardır. Ortak Pazar, üye devletlerin; tek bir pazar oluşturmak ve mal/hizmet dolaşımında ortaklığın getirdiği haklardan yararlanmak suretiyle entegrasyon geliştirmesi olarak tanımlanabilecektir. Dış ticaretin önünde engel olarak nitelendirilebilecek vergiler ve kotaların kaldırılması sonucunda pazar serbestliği kazandıran ortak pazar anlayışı, birlik amacına hizmet etmesi yönüyle önemli bir yere sahiptir. Ekonomik bazda ortaklığı sağlayan ilgili anlayış siyasi ortaklığı da beraberinde getirmektedir. Üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı üstünlük sağlayabilmesinin önünü açarak politikaların ülkelerle ortak kararlaştırılması ve yönetilmesini sağlaması yönüyle siyasi yönünü açıkça göstermekte ve derinleşmeye sağlamış olduğu katkıyı da gözler önüne sermektedir. Buradan hareketle söylenebilir ki ortak pazar; gümrük birliği anlaşmasının yanı sıra üye ülke kişilerinin, sermayesinin ve hizmetlerinin serbest dolaşım sağlayabilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Gümrük Birliği anlaşmasından ayrılmasını sağlayan en temel nokta mal dolaşımının yanı sıra kişi ve sermaye dolaşımının önünü açması olarak tanımlanabilir. Bu nedenle birlik olma

düşüncesini güçlendiren ve birlik yapısını sağlamlaştıran bir anlaşma olma özelliği göstermektedir (Kılıç, 1967: 61-62).

Üçüncü ülkelere karşı ortak bir politika uygulanması yönüyle değerlendirildiğinde gerek ülke kurumlarının gerekse ülkenin siyasi ve ekonomik yapısının birlik kararlarına uyumlaştırılması gereklilik halini almıştır. Bu nedenle ortak pazar anlayışı, derinleşmenin sağlıklı işleyişini de göstermektedir. Avrupa Birliği bünyesinde yer alan ve ortak pazar anlayışı doğrultusunda faaliyette bulunulması amacına hizmet eden kuruluşların ilki Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) bir diğeri Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'dur ("Avrupa Birliği Genişlemesi", 2020).

İlgili kuruluşlar ortak pazar kurma noktasında faaliyet göstererek birlik içerisinde ekonomik iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğunun kuruluşu akabinde gelişim gösteren Gümrük Birliği anlayışı; ortak pazar anlayışını geliştiren Avrupa Ekonomik Topluluğunun, Avrupa Topluluğu halini alması ile birlikte yapılaşdırılmaya başlanmış ve böylelikle Avrupa Birliği'ne geçiş süreci başlamıştır.

1.1.1.4. Ekonomik Birlik

Her bir entegrasyon aşamasının nihai hedefi olan ekonomik birlik oluşturma fikri, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile başlamıştır. Ekonomik birlik, üye ülkelerin ortak politikalar oluşturmaktan hareketle birbirleriyle siyasi ve ekonomik bütünleşme sağlaması olarak ifade edilebilecektir. Bütünleşme, ülkelerin üzerlerine düşen yapısal problemleri minimize etmesi ve birlik çıkarlarına uygun düzenlemelere gitmesi neticesinde sağlanabilecektir. Ortak para birimi oluşturma, faizlerde düzenlemeye gitme ve döviz politikalarını birlik çıkarlarına uygun şekilde belirleme işbu ekonomik birlik oluşturma amacıyla gerçekleştirilecektir. Bu durum, hukuki ve politik düzenlemeleri barındırması yönüyle derinleşmenin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Ekonomik birlik oluşturma fikri olumlu etki uyandırabilecekken uzun vadede politika bazlı özgürlüklere ket vurabilmesi yönüyle olumsuz etkiye de sebebiyet verebilecektir. Nitekim ekonomik birlik oluşması neticesinde ülkelerin özel politika uygulayabilmeleri önünde kesin bir engel belirlemiştir (Özdemir, 2015: 44).

1.1.2. Siyasi Bütünleşme

Avrupa Birliği Bütünleşme sürecinde olmazsa olmaz olarak nitelendirilen ve Avrupa Birliği'nin nihai hedefi olarak ifade edilen siyasi bütünleşme, ilişkilerin siyasi yapı noktasında

temellendirilmesini sağlamaktadır. Siyasi birlik sağlanmadığı takdirde tam bir bütünleşmeden söz edilememektedir. Nitekim çalışmanın ana konusunu oluşturan Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri incelendiği takdirde birlik ile ülke arasındaki siyasi anlaşmazlıkların mevcudiyetini koruduğu görünmektedir. Ekonomik olarak ilişkiler sürdürülse de siyasi olarak eksik kalması tam bütünleşmenin önünde bir engel olarak değerlendirilmektedir.

Siyasi birlik; tek güç olma, siyasi gücü elinde tutma, otorite olma şeklinde ifade edilmektedir. Nitekim Avrupa Birliği içerisinde bir siyasi birlik oluşturma fikri de aynı tanımsal amaçtan hareketle başlangıç göstermiş ve birliğin üye ülkeler üzerindeki otoritesi ilgili ülkelere aldıkları güç ile kesinleşmiştir.

Ekonomik birlik oluşturma sürecinde politika bazlı gerçekleştirilen revizyonların devamı ve yapılaşdırılması olarak ifade edilebilecek siyasi birlik, entegrasyon aşamalarının sonuncusu olarak tanımlanabilecek ve ekonomik birlik olmayı amaçlayan Avrupa Birliği'nin siyasi birliğe evrilmesi gözler önüne serilecektir. Ekonomik bazda belirlenen ve ortak faydayı esas alarak birlik çıkarlarını önceleyen politikalar, siyasi birlik aşaması ile birlikte başka alanlarda da ortaklığı beraberinde getirmiştir. Bu alanlar; güvenlik, göç, savunma vb.'ni içerisinde barındırmaktadır (Denker ve Atabey, 1998: 90-94).

Söylenbilir ki; ekonomik temelde atılan her bir adım siyasi bir etkiyi de beraberinde getirmektedir. Gümrük Birliği ile hedeflenen, ticari entegrasyonu ve ekonomik gelişimi sağlamak gibi görünse de tam üyelik statüsüne erişemeyen Türkiye ve diğer üçüncü ülkeler için ilgili anlaşma neticesinde gerekli ticari uyum amacıyla uygulanacak politikaların düzenlenmesi, kurumların işleyişe uyumlaştırılması vb. aşamalar anlaşmanın siyasi birlik olma üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir (Özeler, 2016: 798-800).

Birliğe üye olmak isteyen ülkelerin siyasi bütünleşme sağlayamadığı takdirde tam bir üyelik statüsü geliştiremeyeceği bilinmektedir. Birlik bazında uygulanan politikalara etkin katılım sağlamak için siyasi yapının birlik düzenine uyumlaştırılması gerekmektedir. Bu noktada birden fazla teorisyen, uygun siyasi bütünleşme için, fikrî tartışmalarda bulunmuş, eleştirel bakışlar ve tartışmalar akabinde yeni teoriler üretilmiştir. İfade edilecek olan bu teorilerin kapsayıcılık noktasındaki eksik yönleri, yeni üretilen teoriler ile birlikte giderilmeye çalışılsa da hiçbir teori tam bir bütünleşme sağlayamamıştır.

Birlik fikrinin zihinlerde oturması noktasında temel teşkil eden federalizm, ifade edilecek teoriler arasında mihenk taşı olma özelliği göstermektedir. Nitekim tüm teoriler,

temelde federalist düşüncenin ana fikrini barındırmakta ve teorisyenler, teorileri bunun üzerinde inşa etmektedir. Federalizm'in ulus devlete karşı oluşturduğu argümanlar birlik yapısına yeni bir bakış geliştirilmesi noktasında önem arz etmektedir. Federalizm'in ulusüstü bir yasama, yürütme ve yargı ile birliğin tek bir güç elinde idare edilmesini gerekli gören fikri yapısı ve ilgili yönetimi tek bir anayasa ile birleştirme önerisi, birlik yapısının temelini teşkil etmektedir. İfade edilen teorik yapı ülkelerin etkinliğini göz ardı etmemekte ve amaçlanan hedefe ulaşmak için kullanılacak araçları ülke bazında serbest kılmaktadır. Federalist teoride gözlemlenen bu hedef ortaklığı, diğer teorilerde de temel anlayış olarak ele alınmaktadır. Nitekim ifade edilen teori, tam bir siyasi bütünleşme sağlanması noktasında eksik kalmıştır.

Federalizm'in, ortak bir amaç uğruna katı bir tavır benimsemesi rasyonel olarak değerlendirildiğinde olumlu görülmüş olsa da uygulamada, egemenlik hak devrinin gerektiğinin düşünülmesine sebep olup, bu düşünce akabinde ayrılık tehdidi oluşturabilecek bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Nitekim konfederalizm çatısı altında ilgili eksikliğin giderilmesi amaçlanmış ve federalizm'in daha işlevsel kılınması hedeflenmiştir.

Konfederalizm'in birlik içerisinde iş birliğini esas kılan yapısı, federalizm içerisinde eksik olarak değerlendirilen, egemenlik kısıtı tehdidini ortadan kaldıracak ve üye ülkelerin birlik için orada olduğu değil, birliğin üye ülkeler için oluşturulduğu fikrini yeniden ortaya çıkaracaktır. İfade edilen teori, ülkelerin ortak hareket etmesi noktasında etkinlik sağlayacak ve siyasi bütünleşmeyi bir adım ileri taşıyacaktır. İfade edilen düzenin yürütülmesi, birbiriyle yakın ilişkiler kuran ve anlaşmazlıklardan uzak olan ülkelerin bütünleşmesi neticesinde uygulanır kılınabilecektir. Aksi halde karar mekanizmasının yüksek oranda işlevselliğini yitireceğini söylemek gerekmektedir (Arısoy, 2010: 1195-1206).

Bu noktada ilgili teorinin, tam bir siyasi bütünleşmeyi destekleyeceği konusunda çekimser bir tavır benimsenmektedir. İşlevselci teori; bütünleşme noktasında, ülkeler için işlevsel olan faaliyetlerin öncelenmesini gerekli görmekte ve ülkeleri daha iyiye götürecektir. Ülkelerin birlik bünyesinde standartlarını yükseltecek olan bu teori, işlevsel olarak uygun olsa da tam bir siyasi bütünleşmeyi sağlayamayacaktır. Buna neden olarak, sosyal iş birliğine verilen önemin siyasi bazda sürdürülebilir olmadığı düşünülmesi gösterilebilecektir. Bu açığı neo-fonksiyonalist teori gidermeye çalışmıştır. Neo-fonksiyonalist teori; siyasi bütünleşmenin sağlanmasını, üye ülkelerin bünyesinde yer alan siyasi kurumların birliğe uyumlaştırılması ya da birliğe uygun kurumsal yapının genişletilmesi ile sağlamayı hedeflemiştir. Kurumsal yapının

güçlendirilmesi, yeni bir teori olarak “kurumsalci teori”nin geliştirilmesini sağlamıştır. Görülmektedir ki; tam bir siyasi bütünleşme fikri, farklı teorisyenler ve teoriler aracılığı ile geliştirilmeye çalışılmıştır.

Kurumsalcılık, isminden de anlaşılacağı üzere, bütünleşme sürecinde ülkenin kurumsal yapısının birlik yapısına uyumlaştırılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Buna ek olarak kurumsalci teori çıkar kavramını, anlayışın odak noktası kılmış ve ilgili çıkarlarda çatışma meydana gelmesi neticesinde ülkelerin bireysel çıkarlarını ön planda tutacaklarını ifade etmiştir. İlgili teorinin siyasi ve ekonomik çıkarları öncelmesi ve öz varlığı birlik varlığının önünde tutması uzun vadede siyasi ayrılığı getireceği için birlik yapısında uygun görülmeyecek bir teorik çerçeve olarak düşünülmektedir.

Tam bir siyasi birlikten söz edilebilmesi için yalnızca öz çıkarlar değil karşılıklı çıkarlar bağıllık temelinde şekillendirilmelidir. Bu noktada karşılıklı bağıllık teorisi literatürde konuşulur kılınmıştır. Teorinin ülkelerin yanı sıra uluslararası aktörleri de dikkate alan yapısı siyasi açığı gidermesi noktasında önemlidir. Ancak birlik çıkarı yerine ülkelerin karşılıklı çıkarının öncelenmesi ülkeleri etkin birlik yapısını pasif kılacaktır oysa ki birlik çıkarları çerçevesinde ortak siyasi yönelim sağlanarak siyasi birlik yapısının tamamlanması amacı gerekli görülmektedir. Ülkeler arasında çıkar temeline dayanan fikir ayrılıklarının olması teori noktasında eksik olarak değerlendirilmektedir (Sancaktar, 2013).

Bu noktada hem ülke çıkarı hem de birlik çıkarını esas alarak siyasi bütünleşmeyi sağlamanın mümkün olduğunu, bu doğrultuda ilk olarak ülkelerin kendilerini önceleyip akabinde birlik için uygun şekilde hareket etmesinin doğru olacağını ifade eden hükümetlerarasıcı teorinin uygulanması gerektiği fikri yaygınlık kazanmıştır. Ancak, teorisyenlerin atladığı nokta siyasi bir bütünleşmede çıkarların gerçekleştirilmesine ek olarak hükümet dışı aktörlerin de etkin kılınmasının gerekliliğidir. Teorideki ifade edilen eksiklik liberal hükümetlerarasıcı teorinin doğmasına sebebiyet vermiştir. İlgili teori hükümetlerarasıcı teorinin çıkar temelli yönelimini dikkate almakla birlikte hükümet dışı aktörlerin işlevini de göz ardı etmemiştir. Nitekim tam bir siyasi bütünleşme için yalnızca ülkeler ya da birlik değil, aynı zamanda tüm bunların çıkar temelli gereksinimlerinin ve toplumu yönlendirme noktasında etkin rol oynayan hükümet dışı aktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Siyasi birlik oluşturma sürecinde konuşulagelen tüm bu teorilerden siyasi bütünleşmeyi sağlamaya en yakın olan teori, Andrev Moravscik tarafından literatüre dahil edilen “liberal hükümetlerarasıcılık” teorisidir (Öraz, 2011: 1611-1624).

Hükümet dışı aktörlerin dikkate alınması, devleti yöneten hükümetin istikrarlı yapıyı sürdürmesini sağlayacak ve üye ülke devletlerin itibarı, birliğin itibarını beraberinde getirecektir. Liberal Hükümetlerarasıcılık çalışma özelinde incelendiğinde, teorinin gerek rasyonel yapıya uygun fikrî temeli gerekse hükümet dışı aktörlerin etkisi özelinde değerlendirme içermesi işbu teorinin “bütünleşme” özelinde dikkate alınmasına sebep gösterilmektedir. Buradan hareketle söylenebilir ki; “liberal hükümetlerarasıcılık”, diğer teorilere kıyasla daha kapsayıcı olması ve birlik bütünlüğüne daha uygun bir çerçeve çizmesi yönüyle çalışma özelinde ifade edilen bütünleşme kavramını tanımlayıcı teori olarak ele alınacaktır.

1.2. Avrupa Birliği'nin Geleceğine Dair Farklı Yaklaşımlar

Avrupa'da bir birlik oluşturma fikri, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik buhran içerisinde bulunan Almanya ve Fransa'nın siyasi, sosyal ve ekonomik ortaklık içerisinde faaliyet sürdürmesi ile somutlaşmış ve bütünleşme (entegrasyon), genişleme, derinleşme vb. terimler literatürde kullanılır kılınmıştır. Avrupa'da birlik oluşturmaya temel teşkil eden bütünleşme teriminin, kavramsal çerçevede değerlendirildiğinde gerek akademik çalışmalar gerekse kitabî ifadelerde birden fazla tanımlamaya sahip olduğu bilinmektedir. Özkan (2002), çalışmasında birlik kelimesinin işlerliğinin 19.yy'da kuruluşu gerçekleştirilen Avrupa Konseyi (1949) ile somutlaşmaya başladığını ifade etmektedir. Bu noktada bütünleşmeye giden sürecin başlangıcı olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun (1952) kuruluşu faaliyet yelpazesinin genişlemesi noktasında somut bir örnek olacaktır. Nitekim süreç, birlik fikrinin temelini inşa eden ve ekonomik entegrasyon sağlama noktasında önem arz eden Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (1957) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (EURATOM-1958) kurulması ile işlerlik göstermiştir. Bütünleşmenin tam anlamıyla başlaması, bir diğer ifade ile birlik fikrinin bugünkü halini alması için önemli bir adım atılarak Avrupa'da topluluk yapısına geçilmesi ilgili 3 kurumun, Füzyon Anlaşması (1965) ile, tek bir çatı altında toplanmasına dayanmaktadır. Bu anlaşma neticesinde bahsi geçen 3 kurum Avrupa Topluluğu ismi altında toplanmış ve birlik fikri somutluk kazanmıştır.

Bu genel bilgilerden hareketle bütünleşme kavramının ifade edilmesinin uygun olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle sözlük anlamı dikkate alınarak değerlendirildiği takdirde bütünleşme ya da İngilizceden gelen şekli ile entegrasyon; birleşme anlamını taşımaktadır. Birleşme terimi, konu nezdinde farklı tanımlanabilmekle birlikte çalışma nezdinde; toplumların, kültürlerin, görüşlerin, inanışların; sosyal, siyasi ve ekonomik yapının tek bir çatı

ve işleyiş altında toplanması olarak ifade edilecektir (TDK, 2020). Bir başka akademik çalışmada da entegrasyon kavramı siyasi, sosyal ekonomik bazda toplumun ve toplumu bir araya getiren unsurların birleştirilmesi olarak ifade edilmiştir (Günay, 2012: 343).

Alanda incelemelerde bulunan kitaplarda (Özdemir, 2015; Kaya, 2016; Düzgüt, 2016) ele alındığı şekli ile bütünleşme, bir diğer ifade ile entegrasyon ile amaçlanan hedef; topluluk çatısı altında birleşmeye konu olan ülkelerin ekonomik bazda aralarındaki engelin ortadan kalkarak ortaklık içerisinde fayda ve zararı bölüşmek suretiyle negatif etkilerin minimize edilip pozitiflerin paylaşıldığı bir yapıya büründürme amacı taşımaktadır. İlgili birliktelik içerisinde riskleri ve faydayı bölüşüp, tabiri caizse güçlerini birleştiren ülkelerin üçüncü ülkelere oranla rekabet edebilirliği artırdıkları da söylenebilecekler arasındadır. Nitekim ekonomik bazda değerlendirmeye alındığında ülkelerin genişleme dalgaları ile bütünleşmesi neticesinde ekonomik yatırımları artırıp, maliyetleri minimize ederek pazarda daha aktif rol üstlendikleri görülmektedir. Bu durumla birlikte ülkelerin gelişmişlikleri, kişi başı gelirler, refah seviyeleri artmakta ve ortaklığın faydalarından yararlanılmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin tamamlanmaması ile birlikte yalnızca sürecin işlemeye başlamasının dahi ekonomik bazda sağladığı fayda yıllar itibariyle görülmüştür. Daha açık ifade etmek gerekirse görülmektedir ki; Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakere yürütmeye başlaması akabinde 2005-2006 yılları arası yabancı yatırımların arttığı gözlemlenmiştir. Rakamsal olarak ifade edersek; 1923-2003 yılları arası -ki Cumhuriyetin ilanı ve ülke ekonomisinin yüksek bir ivme kazandığı 80 yıllık bir süreden bahsedilmektedir- yabancı yatırım miktarı 15 milyar \$ seviyesinde seyrederken müzakerelerin akabinde 2003-2021 arası 18 yıllık bir süreçte yabancı yatırım miktarı 225 milyar \$ seviyesine yükselmiştir.

Rakamlar incelendiğinde açıkça görülmektedir ki; Avrupa Birliği'ne girme, bir başka ifadeyle AB ile bütünleşme ihtimali ve bu yönde gerçekleştirilen görüşmeler dahi ülke ekonomisinde; kişi başı gelir, istihdam oranları, refah düzeyi vb.'ni etkilemektedir. Türkiye'nin bu yüksek yabancı yatırımları değerlendirmek yerine kontrolsüz harcamalarda bulunması ilgili etkinin olumlu seyrini adeta bir rüya haline getirmiş olsa da burada ifade edilmek istenen bütünleşmenin ekonomik bazda sağladığı etki olarak değerlendirilip bu yönüyle dikkate alınması uygun görülmektedir.

Bütünleşme kavramına Jan Timbergen (1954) dikkat çekmektedir. Timbergen, bütünleşmeyi genişleme sürecinin yönetilmesi noktasında dikkate almaktadır. Timbergen, ekonomik bütünleşme denildiği zaman 2 farklı eylemden bahsetmekte ve her ikisinin sağlanmasıyla birlikte sağlıklı bir bütünleşmeden bahsedilebileceğini ifade etmektedir. Bahsi geçen eylemler; ticaret engellerinin kaldırılması ve etkin serbest dolaşımın sağlanması olarak ifade edilebilecektir. Burada Avrupa Birliği'nin ortak ticaret politikasının incelenmesi ve Timbergen'in gereklilik olarak ifade ettiği ticaret engelini kaldırılması durumunun birlik politikası açısından hangi oranda uygulanabilir olduğunu değerlendirmek gerekmektedir.

Ortak Ticaret Politikası'nın (OTİP) ne olduğundan genel ifade ile bahsetmek gerekirse; ortak bir ekonomik harekette bulunmak, daha açık söylem ile ortak bir pazar oluşturmak için bütünleşmeye konu olan ya da birlik içerisinde yer alan ülkelerin gerek siyasi gerek sosyal gerekse ekonomik bazda birleştirilmesidir. Gümrük Birliği ihtiyacının doğup ilgili ihtiyaca cevap olarak ortak gümrük tarifesinin uygulanması akabinde serbest dolaşımın da önü açılmış ve Timbergen'in ifade ettiği 2 maddeden oluşan unsurlar birbirinin etki alanı içerisinde işlerlik kazanmıştır (Yılmaz, 2008: 2).

Buradan hareketle görülmektedir ki bütünleşme; birliğin kuruluş amacının temelini oluşturan ekonomik birlik oluşturma, ortak pazarda faaliyet gösterme vb. unsurlar ile birlik nezdinde gerçekleştirilecek araştırmaların önemli bir yönünü teşkil etmektedir.

Bütünleşme teorileri ışığında Gümrük Birliği güncellemesi etkisinin incelenmesi için çalışmanın bu bölümünde bütünleşmenin ne olduğu ve bütünleşmeye temel teşkil eden eylemlerin güncelleme ihtiyacını neden beslediği belirtilmiştir. İfade edilen nedenlere ek olarak bütünleşmeyi anlamlandırmak için Brexit sonrası muhtemel entegrasyon senaryoları incelenecektir.

Avrupa Birliği, birlik olarak faaliyetlerini sürdürmeye başladığı ilk andan itibaren genişleme, bütünleşme ve derinleşme kavramları yoğun tartışılmış ve birden fazla aşamada birden fazla ülke üyeliği ile birlik, bugünkü halini almıştır. Birlik genişlemesi gerek topluluk gerekse üye ülkeler tarafından alışlagelmiş bir kavram iken birliğin daralma ihtimali İngiltere'nin ayrılık konuşmalarının ortaya çıkmasına kadar topluluk içerisinde konuşulmamıştır. Buradan hareketle İngiltere gibi birlik ekonomisi için önem arz eden bir ülkenin çıkışı belirli oranda sarsıntıya sebebiyet vermiş ve üye ülkeler nezdinde fikri karışıklık meydana getirmiştir. Daralma teriminin ilk defa konuşulmasına sebebiyet veren

ilgili durum neticesinde Avrupa Birliđi diđer űlkelerin birlik içerisinden çıkma fikrini minimize etmek, daha açık ifade ile Brexit sonrası birlik mevcudiyetini korumak kaygısına dűşműştür. Bu dűşünceden hareketle gerek Avrupa Birliđi űzerine çalıřma gerçekleřtiren akademisyenler gerekse Avrupa Birliđi resmî kurumları belirli model önerilerinde bulunarak mevcudiyetin korunması ya da daha iyi yöne gitmesi amacıyla önerilerde bulunmuşlardır.

Bu öneriler Beyaz Kitap'ta 5 farklı başlık altında düzenlenmiş olmakla birlikte modeller dahilinde birlik içerisinde gerçekleştirilecek olan eylemlere birliğe üye űlkeler tarafından hangi oranda katılım sağlanacağı değerlendirilmiştir. Kitap dahilinde; “Mevcut Düzendeki Entegrasyon”, “Pazar Entegrasyonu”, “Gönüllü Katılım”, “Öncelikli Entegrasyon”, “Tam Entegrasyon” ihtimalleri değerlendirilmiş olup bu modellere ek olarak “Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon” modeli incelemeye alınacaktır.

1.2.1. Mevcut Düzendeki Entegrasyon Modeli

Model, Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Beyaz Kitap'ta yer alan ilk model olmak ile birlikte diğer modellere oranla mevcudiyeti koruma önerisiyle, tabiri caizse inovatif olmayan bir model olarak değerlendirilebilecektir. İsminden de anlaşılacağı üzere model; “Avrupa Birliđi'nin Brexit sonrası yaşayacağı muhtemel problemleri gerek siyasi gerek sosyal gerekse ekonomik açıdan engelleyebilmesi için mevcut düzeni aynı şekilde devam ettirmesi gerekmektedir” dűşüncesinden hareketle oluşturulmuştur.

Modelin diğer modellere kıyasla daha yüksek risk oranına sahip olduğu söylenebilecek, buna neden olarak mevcut sorunları giderici politikaların ya da düzenlemelerin yapılmıyor oluşu gösterilebilecektir. Modelin yetersiz olarak değerlendirilmesi gerektiği dűşünölmekle birlikte bahsi geçen daralma sürecinden yara almaksızın kurtulabilmek için gerek politika bazlı revizyonlara gidilmesi gerekse birlik üyesi űlkelerin katılımları noktasında düzenleme gerçekleştirilmesi gerektiği dűşünölmektedir.

1.2.2. Pazar Entegrasyonu

Beyaz Kitap'ta ifade edilen bir diğer model ise tek pazarı odak noktası seçmektedir. Mevcut düzendeki devam etmek yerine odak noktasını birliğin varoluş amacı olarak belirleyerek ekonomik entegrasyona odaklanması gerektiğini ifade etmektedir. Buradan hareketle politikaları ortak pazar oluşturma hedefinde yoğunlaştırmanın birlik geleceğini pozitif yönde etkileyeceği, model dahilinde dűşünölmektedir (European Commissions, 2017: 19).

Ekonomik Birlik olarak kurulan ve kuruluş aşamasında ilk adımı Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile atan Avrupa Birliği, bahsi geçen model ile birlik nezdinde yalnızca pazara odaklanması gerektiğini ifade etse de bu entegrasyon modeli sığ kalacaktır. Savunma, güvenlik, sınır ve göç problemlerinin birlik nezdinde öneminden hareketle bütçe planlamasının tek pazar anlayışının yanı sıra bahsi geçen diğer konulara da yönlendirilmesi gerekmektedir. Bu durumda “pazar entegrasyonu” modelinin birlik geleceğini; savunma, güvenlik ve göç noktasında tehlikeye atacağı söylenebilir.

1.2.3. Gönüllü Katılım Modeli

Bir diğer model ise “Gönüllü Katılım” olarak ifade edilebilecektir. İsminden de anlaşılacağı üzere model, üye ülkelerin birlik faaliyetlerine siyasi, sosyal ve ekonomik bazda katılımlarında ülkelerin gönüllülüklerinin esas alındığı bir model olarak değerlendirilebilecektir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse; ülkeler birbirinden farklı gelişmişlik seviyesine ve yapısal değişikliklere sahiptir. Farklılıklar değerlendirildiği taktirde bütün üye ülkelerin birlik faaliyetlerine katılım noktasında ya da politikaları ülkelerinde uygulama noktasında eşit imkana sahip olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. İşbu noktada ilgili entegrasyon modeli ülkelerin gönüllülük tanımlaması altında katılım sağlaması gerekliliğini vurgulamaktadır. Gelişmişlik seviyesi ve faaliyete katılım imkânı daha yüksek olan ülkelerin birlik içerisinde daha etkin rol almasını esas alan model ile sağ tandanslı siyasi aktörlerin -ki bu aktörler birlikten çıkmanın uygun olduğunu savunmaları ile bilinmektedir- birlik nezdinde “negatif yöndeki değerlendirmeleri iyileştirilebilecektir” düşüncesi hakimdir. Nitekim bahsi geçen durumun birlik için ülkeler değil de üye ülkeler için birlik fikrine yakın yönelimi muhalefeti sakinleştirici özellik gösterebilecektir (Beşgür ve Utkulu, 2019: 332).

1.2.4. Öncelikli Entegrasyon Modeli

Yapısal bazda incelendiğinde yalnızca tek pazara odaklanan “Pazar Entegrasyonu” modelinin belirli oranda geliştirilmiş hali olarak değerlendirilebilecek olan ve kısıtlamanın daha etkin faaliyet göstermeyi sağlayacağını savunan bir diğer model ise “Öncelikli Entegrasyon Modeli” olarak isimlendirilmektedir.

Bahsi geçen model ile, Brexit sonrası yaşanması muhtemel siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar ile baş edebilmek ve birlik durumunu daha da iyileştirebilmek için odak noktasına alınan politikaların önem sırasına koyulması ve yapılan sıralamada öncelikli gelen konularda politika yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır. İlgili modelin Beyaz Kitap'ta yer alan birinci

ve ikinci modele göre daha başarılı bir model olarak tayin edildiği söylenebilecek olmakla birlikte “Gönüllü Katılım” ile kıyaslandığında daha pasif bir model olduğu ve ilgili durumu yönetmek için politika bazlı değil üye ülkelerin katılımına yönelik değişimlerin daha pragmatist olabileceği değerlendirilmesinde bulunulabilecektir.

1.2.5. Tam Entegrasyon Modeli

Teorik bazda gerek Avrupa Birliği çıkarlarını öncelemek suretiyle birlik yapısını güçlendirici niteliğe sahip olması gerekse yoğunlaşmış siyasi, sosyal ve ekonomik entegrasyonu sağlaması muhtemel bir model de “Tam Entegrasyon” olarak ifade edilebilecektir. Modele kitabî değerlendirme ile bakıldığında birlik bütünlüğüne en uygun model olarak değerlendirilebileceği söylenebilir olmakla birlikte özünde muhalefetin elini güçlendirici ve birlik daralmasını artırıcı özellik göstereceği söylenebilecektir.

Model tanımsal çerçevede ifade edilir ise; birlik çıkarlarını maksimum seviyede gözetmek suretiyle üye ülkelerin, Avrupa Birliği’ni önceleyerek bütün alanlarda en yüksek çabayı gösterip faaliyetlere ve politikalara etkin katılım sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır (European Commissions, 2017: 24). Üye ülke çıkarlarını geri plana itmesi ve ülkelerin kapasitelerini göz önünde bulundurmaması yönüyle negatif etkiye yol açabilecek ve sağ tandanslı siyasi aktörlerin üye ülke vatandaşlarını kısıktıcı yönde kullanabileceği argümanları elde etmesine sebep olabilecek olan ilgili model; birliğin güçlenmesini ana hedef kılmaktadır. Bahsi geçen durum “ülkeler için mi birlik yoksa birlik için mi ülkeler” sorusunu akıllara getirebilecek olmakla birlikte İngiltere’nin kafa karışıklığının yayılım göstermesi ile birlikte birlikten çıkışları hızlandırıcı etki uyandırabilecek ve hatta birliğin dağılmasına sebebiyet verebilecektir.

Ulus-üstüçülüğü (Supranationalism) en yoğun haliyle benimseyen tam entegrasyon modeli, ülkelerin egemenlik haklarından ziyadesiyle ödün vermiş olduklarını düşündürmek suretiyle birlik mevcudiyetini tehlikeye sokacaktır. Mevcut kaynakların birlik çıkarlarına, en üst düzeyde, hizmet etmek için sunulması, ülkelerin bireysel gerekliliklerini ve akabinde egemenlik haklarını tehlikeye sokabilecektir (Boztürk ve Bal, 2020: 125).

Bu yönleri ile değerlendirildiğinde teorik olarak mükemmel ancak pratikte yüksek riskli ve egemenlik haklarını geri plana itebilecek bir model olarak değerlendirilebilecektir.

1.2.6 Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli

Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli; üçüncü ülkeler olarak adlandırılabilirler birlik üyelerine göre “harici” olan ülkelerin birlik ile imzalamış oldukları anlaşmalarda hangi oranda katılım göstermesi gerektiği vb. konuları düzenlemek amacıyla hareketle konuşmaya başlanmıştır. Harici farklılaştırılmış entegrasyon modelinin literatürde aktif bir şekilde incelenmesi, gerek Euro krizi gerekse birlik yapısını etkileyen başkaca krizlerin görülmesi akabinde yaygınlaşmıştır. Siyasi, sosyal ve ekonomik bazda gözlemlenen sorunlar, üye ülkeler açısından ortak politikalara eşit katılım ile sağlanırken üçüncü ülkelerin aynı oranda katılım göstermesi mümkün olmamakta ve ülke bazlı sorunlara sebebiyet verebilmektedir. (Yıldız, 2021: 71-72)

İlgili durumu açıklayıcı olması yönüyle örnek olarak Türkiye'nin harici ülke olarak tam üyelik gerçekleştirilmeden Avrupa Birliği ile “Gümrük Birliği Anlaşması” imzalaması gösterilebilecektir. Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması ile elde etmiş olduğu hakların birlik üyesi olan ülkelerin birlik ile imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları nedeniyle yetersiz kalması Türkiye'nin ekonomik bazda aleyhine olarak değerlendirilebilecek olmakla birlikte bu durum gümrük birliğinin güncellenmesi ve belirli politikalara katılım noktasında ülkelerin üye olmadıklarının göz önünde bulundurulduğu bir entegrasyon modelinin uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Söylenbilir ki ülkeler; gerek birlikten bağımsız olarak siyasi, sosyal ve ekonomik yapıları ile gerekse üyelik durumları ile mevcut kriz ortamlarında farklı tepkiler verebilecektir. Buradan hareketle katılım faaliyetleri de ülkelerin bahsi geçen özellikleri göz önünde bulundurulmak kaydıyla dikkate alınmalıdır (Ay, 2019: 161-174).

Model'in ülke bazlı değişken politikaları benimseyerek neyi kastettiğini ifade etmek gerekirse; Avrupa Birliği'nin harici ülkeler olarak ifade edilebilecek olan üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde taraflı bir yapıya sahip olduğu sonucu ilgili kastı açıklamakta, daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse üçüncü ülkelerin karar alma mekanizmasında pasif ancak yükümlülük üstlenme noktasında aktif yapısı geliştirilmesi ve ilgili model çerçevesinde değiştirilmesi gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmelidir. Harici olarak katılım sağlayan ülkelerin imzalamış oldukları anlaşmalar arasında; Avrupa Ekonomik Alanı, Avrupa Komşuluk Politikası vb. yer almaktadır (Turhan, 2018: 99-103).

1.3. Gümrük Birliği

Gümrük Birliği ifadesi Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ilk konuşulmaya başlandığı andan itibaren ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. İlişkilerin üyelik ile taçlandırılması noktasında önem arz eden Gümrük Birliği adımı, tam üyelik sürecinin gerçekteşmemesi nedeniyle günümüzde sorun doğurmakta ve eksik yönleri nedeniyle güncelleme gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Birlik sınırlarının genişletilmesi ile gerek siyasi gerek sosyal gerekse ekonomik bütünleşmenin hedeflendiği bilinmektedir. Nitekim tam üyelik statüsünü kazanamamış olan Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşması'yla birlikte ticari bütünleşme sağladığı söylenebilir. Buradan hareketle ortak tarifeler ile dış ticaret hacimlerinin genişletildiği ve küreselleşmeye katkı sağlandığı da ifade edilebilecekler arasındadır. Ticari bütünleşmenin sağlanması için anlaşmaya ek olarak gerek kurumsal uyumlaşmaya gerekse politika bazlı uyumlaşmaya gidilmesi de gereklilikler arasındadır. Bu nedenle sürecin birlik yapısına uyum sağlamayı hızlandırdığı da bilinmektedir (Keleş, 2019: 9)

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde Gümrük Birliği'nin önemi çok yüksektir. Ekonomik entegrasyonun sağlanmasına katkı sağlayan anlaşma 2 farklı etki doğurması yönüyle ekonomik ve siyasi değişimlere sebebiyet vermektedir. Bu etkiler statik etki ve dinamik etki olarak başlıklandırılmaktadır.

1.3.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkisi

Gümrük Birliği'nin etkilerinden ilki statik etki olarak isimlendirilmektedir. Viner tarafından ortaya atılan etki ticaret sapması kavramıyla birlikte statik etkiyi literatürde belirgin kılmıştır. Statik etkiyi daha açık bir şekilde anlayabilmek için öncelikle statik kelimesini kavramsal açıdan incelemek daha doğru olacaktır. Statik, sözlük anlamı dikkate alındığında durağan, sabit olarak kavramsallaştırılmaktadır. Statik etki, sabit bir üretim miktarına sahipken, değişkenlerde herhangi bir değişiklik gözlemlenmemesine rağmen refah seviyesinde görülen yükseliştir. Buna ek olarak yine statik etki, üretim miktarındaki sabitliğin sürmesiyle birlikte dış ticaret hacminde, daha açık bir ifade ile ithalat ve ihracat bedellerinde görülen yükselişi ifade etmektedir. Statik etki ticari bazda önem arz etmekle birlikte ilgili etkinin birden fazla alt başlıkta incelenmesi ve farklı noktalardaki etkisinin değerlendirilmesi gerekmektedir (Kızıltan vd. 2008: 84-85).

1.3.1.1. Üretim Etkisi

İfade edildiği üzere statik etki değerlendirilirken üretim miktarının sabit kabul edilerek diğer faktörler ışığında gerek refah seviyesinin gerekse dış ticaret hacminin göstermiş olduğu yükselim ya da alçalmanın değerlendirilmesi gerekmektedir. Etki grubu içerisinde yer alanlardan biri üretim etkisi olarak ifade edilmektedir. Üretim etkisi denildiğinde literatürde Lipsey adı sıklıkla görülmektedir. Lipsey (1970) yayımlamış olduğu çalışma ile literatürde ilk defa üretim etkisi kavramını kullanmıştır. Üretim etkisi, bir malın ikame edilebilirliğini araştırmakla birlikte ilgili araştırmayı maliyet temelinde incelemektedir. Mal üretimi sağlanırken, üretimden elde edilecek olan kârın arttırılması için üretim maliyetlerinin kısılması gerekmektedir. Ticari entegrasyon aracılığı ile ülkelerin maliyetleri minimize edilirken elde edilen kârları arttırmaları ve dolaylı olarak refah seviyelerini yükseltmeleri sonucu doğacaktır (Bakkalcı, 2002: 41).

1.3.1.2. Ticaret Yaratma Etkisi

Bir başka statik etki, ticaret yaratma etkisidir. Ticaret yaratma, literatürde Hartler ve Sam (1999), Morgil (2000), Akkoyunlu ve Wigley (2000) tarafından incelenmiştir. Ticaret yaratma etkisi, ticari entegrasyonun faydasını en iyi şekilde anlatabilen kavramlardandır. Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olan ülkeler bir ürünü üretirken, o ürünün üretiminde gerekli olan araç ve unsurlar aracılığıyla en düşük maliyetle üretim sağlamayı hedeflemektedir. Ülke bazlı incelendiğinde emeğin maliyeti ya da üretime konu ürünü üretmek için gerekli olan hammaddenin maliyeti yüksek seyredebilmektedir. Bu durum ürün fiyatının yükselmesine sebebiyet verecektir. Bu durumda ürün maliyetleri kısılamadığı takdirde ilgili emek ve maliyetin başka ticari ürünlerin üretiminde kullanılması elde edilen faydayı arttıracaktır (Yıldırım ve Dura, 2007: 151-152).

1.3.1.3. Ticaret Sapması

Ticaret Sapma Etkisi de tıpkı ticaret yaratma etkisinde olduğu gibi Hartler ve Laird (1999), Morgil (2000), Akkoyunlu ve Wigley (2000) tarafından ticaret yaratma etkisi ile birlikte ele alınmaktadır. Ticaret sapmasının uyandırdığı etki; dış ticaret işlemi gerçekleştirilirken, işlem maliyetlerinin minimize edilmesi olarak vuku bulmaktadır. Daha açık ifade ile mal ihracatında Gümrük Birliği anlaşması tarafları; tarife dışı engel vb. yükümlülüklerin minimize edilmesi ile ticari avantaj sağlarken anlaşmaya taraf olmayan ülkeler maliyet yükü nedeniyle ticaretin sapması ile karşı karşıya kalacaktır (Aktaş ve Kaplan, 2020: 125).

Ticaret sapması, Gümrük Birliği Anlaşması imzalayan ülkeler için sorun teşkil etmezken, tam üyeliği gerçekleşmeyen ancak Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olan ülkeler için sorun teşkil edebilmektedir. Türkiye için ticaret sapmasının geçerli olduğunu söylemek bu noktada doğru olacaktır. Birlik üyesi olan ülkelerin üçüncü ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamaması, birlik üyesi ülkelerin ihraç etmiş oldukları malların Gümrük Birliği tarafı olan ülkelere vergi vermeksizin girmesine neden olacaktır. İlgili durum üçüncü ülkeler açısından sorun oluşturmakta ve Türkiye özelinde de ifade edileceği üzere ticaret saptırıcı etki uyandırmaktadır. Buradan hareketle negatif etkinin giderilmesi gereklilik halini almaktadır. Nitekim üye olma umudu ile anlaşmayı imzalayan ancak beklenen üyeliğin gerçekleşmemesi ile üye olmadan gümrük birliği tarafı olan Türkiye'nin, anlaşmada güncellemeye gidilmesini gerekli görmesi, işbu durum nedeniyle ortaya çıkmaktadır.

Duruma somut örnek vermek gerekirse 2008 yılında Meksika'nın ülkemize gerçekleştirmiş olduğu ihracatın gerekli Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmamış olmasından hareketle %0 vergi ile gerçekleşmesi 380 milyon dolarlık ürünün vergi gelirini elde edemememize sebebiyet vermiştir. Yine Güney Kore tarafından gerçekleştirilen 100 milyon dolarlık malın aynı sene ülkemize vergisiz girişi, ilgili ülke ürününün Türkiye'deki ticari avantajını beslemiş ve ticaret saptırıcı etki uyandırmıştır (Damlacı, t.y.).

Bahsi geçen ticaret sapmasının ortadan kaldırılması için gümrük birliği güncellemesine taraf olan Türkiye'nin tam üyelik statüsü kazanması ya da gümrük birliği anlaşması özelinde serbest ticaret anlaşmasına odaklanılması gerekmektedir. Burada güncelleme ihtiyacı açıkça ortaya çıkmaktadır.

1.3.1.4. Tüketim Etkisi

Statik etki içerisinde yer alan dördüncü etki tüketim etkisi olarak ifade edilmektedir. Tüketim etkisi de Lipsey tarafından ele alınan bir etkidir. 1957 yılında üzerinde konuşulmaya başlanmakla birlikte ticari entegrasyonu etkileyici özellik göstermektedir. İthalat ve ihracat işlemleri gerçekleştirilirken Gümrük Birliği'nin getirileri ile gerek vergi kısıtlaması gerekse indirimler ile maliyetleri minimize etmek hedeflenmektedir. Maliyetlerin minimize edilmesi, uzun vadede geliri ve ekonomik refahı besleyici özellik gösterecektir. Neticede kalkınmaya pozitif yönde etki sağlanacaktır. Maliyet minimizasyonunun tüketim üzerinde sağlamış olduğu etki, tüketim etkisi olarak ifade edilmektedir (Bakkalcı, 2002: 41-42). Maliyetleri düşük olan ürünün fiyatı da daha düşük olacak ve fiyatı düşük ürünün tercih edilebilirliği artarak ürün avantajı sağlanmış olacaktır.

1.3.1.5. Dış Ticaret Hadlerine Etkisi

Dış ticaret haddi tanımsal açıdan incelendiğinde ithalat ve ihracat miktarındaki değişimleri ifade etmektedir. İthalat ve ihracat miktarlarında meydana gelen değişikliğe Gümrük Birliği anlaşması da etki etmiştir. Gümrük Birliği ile malların birlik üyesi olan ülkelerde rahatlıkla dolaşımı, ithalat ve ihracat miktarlarında değişikliğe sebebiyet vermiştir. Ticari entegrasyon önceki bölümlerde ifade edildiği üzere maliyetleri minimize ederek, üretim miktarını artıracak ve ticaret trafiğini güçlendirecektir (Keleş, 2019: 13).

1.3.1.6. Endüstri İçi Ticaret Etkisi

Aynı endüstrinin ürünü olan ve temelde aynı amaca hizmet etme kapasitesine sahip olarak aynı ihtiyacı karşılayan ancak şekil noktasında değişiklik gösteren ürün tercihlerinin değişimini ifade etmektedir. İki ürün aynı amaca hizmet ettiğinde, üründe amacı etkilemeyen bazda farklılıklar var ise müşteri tarafından tercih, fiyatı daha düşük olan ürüne olacaktır.

Gümrük Birliği ile ürün dolaşımı artmış ve bir ülke pazarında birden fazla ülkenin ürününe rastlanır olmuştur. Böylesi bir durumda tüketiciler daha düşük maliyetli ürünleri tercih edecektir. Bu noktada üretim maliyetleri düşük olan ülkelerin pazarda avantaj sağlayacağı söylenebilecektir. Buna ek olarak yine Serbest Ticaret Anlaşması noktasında sorun yaşamayan ülkelerin ilgili avantajı ilk etapta -vergi noktasında- sağladığının, söylenmesi gerekmektedir.

1.3.1.7. Kamu Gelirleri Etkisi

Kamu gelirleri de statik etkiler arasında yer almaktadır. Ülkelerin elde etmiş oldukları gelirler arasında yer alan önemli kalemlerden biri vergi gelirleridir. Vergi gelirleri, bazı ülkeler için doğrudan gelir kalemi olabilmekle birlikte bazı ülkeler için dolaylı gelir kalemi olarak ifade edilmektedir. Ancak her iki grup ülke için de önemli bir kalem olma özelliği göstermektedir. Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile anlaşmaya taraf ülkeler arasındaki ithalat ve ihracatta vergilerde kısıtlamaya gidilmiştir. Bahsi geçen kısıtlamalar, vergilerden elde edilen gelirden azalmaya sebebiyet vermiştir.

1.3.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkisi

Gümrük Birliği etkileri yalnızca durağan olmamakla birlikte dinamik etki grubu da ilişkilerde önem arz etmektedir. Dinamik etkiler, statik etkilerden daha uzun süreli etkiler

olarak ifade edilebilecektir. Bu etkiler, yatırım miktarlarında artışa neden olan unsurların yol açtığı etki olarak açıklanabilmekte ve sermaye değişikliği gerektirmektedir.

1.3.2.1 Rekabet Etkisi

Uzun süreli etki dendiğinde ilk akla gelen etki rekabet etkisi olarak bilinmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösteren bir diğer unsur teknolojik ilerleme olarak ifade edilebilir. Teknolojik gelişim, dijital entegrasyon tarafından beslenecek olmakla birlikte ilgili durum üretim kapasitesini yükseltecek, üretim maliyetlerini düşürecektir. Gümrük Birliği Anlaşması ile birlikte ülkeler arasındaki bu ticari entegrasyon, anlaşmaya taraf ülkelerin rekabet noktasında avantajlı konuma yükselmesini sağlayacaktır. Rekabet avantajı, ülkelerin maliyetleri minimize ederek üretimde öncü rol üstlenmelerine sebebiyet verecektir.

1.3.2.2 Yatırımları Teşvik Etkisi

Dinamik etkilerin bir diğeri yatırımları teşvik etkisidir. Gümrük Birliği anlaşmasının etkileri incelendiğinde ticari entegrasyon ile birlikte üretim maliyetlerinin de düşürüldüğü çalışmada sıklıkla ifade edilmiştir. Üretim maliyetlerinde görülen bu maliyet minimizasyonu neticesinde üretim miktarlarında artışın gözlemlendiği buna neden olarak da talep miktarının arttığı söylenebilecektir.

Üretim miktarlarında görülen yukarı yönlü seyrin tasarruf miktarındaki artışı besleyeceği söylenebilmekle birlikte, gözlemlenen avantajlar neticesinde yeni yatırımlar yapılması sağlanacaktır. İşbu etkiye yatırımları teşvik etkisi denmektedir. Yatırımların teşvik edilmesi uzun vadede ekonomik refahın artışını sağlayacak ve küreselleşmeye katkı sağlayacaktır.

1.3.2.3 Ölçek Ekonomileri Etkisi

Ölçek ekonomisi kavramı ticari bir kavram olmakla birlikte en genel ifadeyle; üretim miktarındaki artış sonucu oluşan maliyet minimizasyonunu tanımlamaktadır. Önemli bir iktisadi kavram olan ölçek ekonomisinin; bir malın üretim miktarında yukarı yönlü bir değişim gözlemlendiği taktirde toplam mal maliyetinin ilgili mal sayısına bölünmesi suretiyle bir birim ürünün maliyetinde gözlemlenen düşme olarak açıklanması yerinde olacaktır (Eğilmez, 2019: 76). Ürünün birim maliyetinde gözlemlenen düşüş, ilgili üründen elde edilen kar miktarını artıracaktır. Bu durum kaynak kullanımında etkinliğin artırılması yönüyle önemli bir yere sahiptir.

1.3.2.4 Teknolojik İlerleme Etkisi

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkileyen en önemli etkenler, dış ticaret hacimlerine göre belirlenmektedir. Ülkeler, ithalat ve ihracat miktarlarındaki artış ile öne çıkmakta ve elde etmiş oldukları gelir ile refah seviyelerini yükseltmektedirler. Ticari ürün miktarındaki artış o ülkenin üretim için gerekli olan kaynak kullanımında etkinliği sağlaması ve bu yönde gelişim göstermesi ile gerçekleşecektir. Teknolojinin rolü, böylesi durumlarda açığa çıkmaktadır. Teknolojik olarak gelişim göstermiş ülkelerde, üretim kapasitesine bağlı olarak üretim maliyetleri düşecek ve çıktı miktarı yükselecektir. İlgili durum Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri arasında yer alan teknolojik ilerleme etkisiyle açıklanabilecektir. Teknolojik ilerleme; AR-GE çalışmaları, altyapı güçlendirme faaliyetleri vb. ile desteklenmektedir.

1.3.2.5 Kutuplaşma Etkisi

Dinamik etkilerin sonuncusu kutuplaşma etkisi olarak ifade edilmektedir. Gümrük Birliği'nin ticari entegrasyonu sağlaması neticesinde, anlaşmaya taraf ülkeler üretmiş oldukları ürünlerin üretim miktarını artırmak suretiyle, ürünü ticarete taraf diğer ülkelere ihraç etmektedirler. Ülkelerin ihracat gerçekleştirirken rakiplerine nazaran daha iyi ürettikleri ürünleri ihraç etmeleri, bahsi geçen ürünü ithal eden ülkelerin ticari işlemlerini avantajlı ülkede yoğunlaştırmalarına sebebiyet verecektir. Bu durum, ürünün üretim miktarının artırılmasını ve ticaretinde bu ülkelerin aktif rol almasını, daha açık bir ifadeyle kutuplaşmasını sağlayacaktır. İfade edilen durum kutuplaşma etkisi olarak tanımlanmaktadır.

1.4. AB'de Genişleme Süreci

1.4.1. AB'de Genişleme Anlamı ve Mantığı

Avrupa Birliği denildiği zaman ilk etapta; bütünleşme, genişleme ve derinleşme kavramlarının bilinmesi gerektiğinden çalışmanın ilk bölümünde bahsedilmiştir. Bütünleşmenin Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin sayısında meydana gelen artış ile açıklandığı bilinmekle birlikte, bahsi geçen üye sayısındaki artış ile birlik sınırlarının genişlediğini ifade etmek gerekmektedir. Bütünleşmenin gerçekleştiği her bir aşama, bir genişleme aşaması olarak değerlendirilmektedir.

1.4.1.1. Avrupa Birliği Genişleme Nedeni

Üye sayısında meydana gelen artış ile birlikte Avrupa Birliği sınırlarının büyümesi olarak ifade edilebilecek olan genişleme süreci, belirli avantaj ve dezavantajları göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmesi gereken bir süreçtir. İlk olarak Avrupa Birliği neden

genişlemek ister sorusuna cevap aramak gerekmele birlikte bu avantaj ve dezavantajlardan çalışma dahilinde bahsedilecektir.

Avrupa Birliği'nin genişleme yolunda atmış olduğu adımların en temel nedeni, birlik sınırlarını genişletmek suretiyle dışarıdan gelen tehditlere karşı tek güç olma fikridir. Sınırların genişlemesi, tehditlere karşı gücü artırıcı nitelik göstermektedir. Buna ek olarak genişleme ile güçlerin birleştirilmesi; siyasi, sosyal ve ekonomik düzenin sağlanması ve refahın artırılması hedeflenerek toplu bir kalkınma amaçlanmıştır (Eren, 2014: 362-363).

Genişleme sürecinde aday ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısının Avrupa Birliği yapısına yeterli uygunlukta olmaması, birlik içerisindeki işleyişin olumsuz etkilenmesine neden olarak bir dezavantaj oluşturabilecektir. Bir diğer dezavantaj, ülkelerin birliğe girişi sonrası AB'nin uygun derinleşme gerçekleştirememesinden kaynaklanabilecektir. Böylesi bir durumda gerek hukuki yönden gerekse kurum bazlı yetersizlik birlik yapısını tehlikeye sokabilecektir. Bu nedenle genişlemeye konu olan ülkelerin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Ek olarak ilgili dezavantajlar arasında karar alma mekanizmasında söz sahibi ülke sayısındaki artış da gösterilebilecektir. Üye ülke sayısındaki artış, Avrupa Birliği'nde alınan kararların daha çok ülkenin onayına tabii olmasını ve bu nedenle birliğin karar alma hızının yavaşlamasını beraberinde getirecektir. İstihdam kaybı da Avrupa Birliği özelinde negatif etkiye sahiptir. Birlik üyesi ülke vatandaşlarının ucuz işgücü nedeniyle yer değiştirmesi istihdam kaybının nedenini ifade etmektedir. Bahsi geçen durum, ülkeler arasındaki göç faaliyetlerini arttırarak yatırım yerlerini de ucuz işgücü olan ülkelere doğru kaydıracaktır. Bu gibi durumlar AB genişlemesinin negatif etkileri olmakla birlikte genişleme faaliyetlerine devam edilmesi pozitif etkinin ağır basmasına dayandırılmaktadır (Özdemir, 2015: 268).

Genişleme, ülkelerin birlik nezdinde bütünleşmesiyle birlik sınırlarının yayılım göstermesidir. Ancak genişlemeyi sadece ülke sayısındaki artış ile açıklamak sığ kalacaktır. Çalışmanın bütünleşmeden bahseden bölümünde görülmektedir ki; doğru yönetilen bir genişleme süreci, ülkeye yapılan yabancı yatırımların sayısını artırıcı özellik gösterecektir. Yatırımların artması akabinde ülkenin istihdam oranlarında iyileşme, refah seviyesinde yükseliş, faizlerde dengesizliğin azaltılması vb. ülke ekonomisini olumlu yönde etkileyecek deneyimler yaşanacaktır. Nitekim birlik olma fikrinin temeli ve ülkelerin üyelik başvurusu yapma noktasındaki motivasyonları ekonomik bazda ortak güce ulaşma anlayışından

hareketle sağlanmaktadır. Burada üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin, genişlemenin parçası olma taleplerinin nedeni de açıkça görülmektedir.

Buna ek olarak yine üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin genişleme sürecinde yer alması, başka bir ifade ile bütünleşme talebinde bulunması, süreç neticesinde ulaşılmaması muhtemel ayrıcalıkların getirdiği istek doğrultusunda gerçekleşmektedir. İlgili istekler; malların dolaşımında serbestlik kazanılması, işçilerin ülkeler arası hareket kabiliyetinin artması ve gerekli şartları sağlaması neticesinde vatandaşlık kazanabilmesi, serbest sermaye dolaşımı; enerji, ulaştırma, tarım vb. alanlardaki ekonomik politikaların ortak çıkar mekanizmasından hareketle düzenlenmesi, hukukî yapının ortak yapıya uygun şekilde düzenlenmesi, insan haklarının geliştirilmesi vb. birden fazla başlığın üye ülkeleri geliştirici özellik göstermesinin üye olan ülkeleri her anlamda ileriye taşımakta olduğu düşünülmektedir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2009).

1.4.1.2. Avrupa Birliği Genişleme Süreci

Siyasi, sosyal ve ekonomik birden fazla nedene dayanan genişleme süreci, Avrupa Birliği'nin yapısına uygun bir düzen içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle her bir süreç bir dalga olarak incelenecek ve tam üyeliği gerçekleştirecek ülkelerin neden üye oldukları aday ülke, üye ülke, Avrupa Birliği politikaları ve üyeliğin kurumsal etkileri dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Genişleme kavramı denildiğinde Frank Schimmelfennig (2003) tarafından ifade edilen tanım literatürde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Schimmelfennig, genişlemeyi yatay bir kurumsallaşma olarak ifade etmekle birlikte, kurumsallaşmanın yasama, yürütme ve yargı nezdinde değerlendirilmesi buna ek olarak üyeliği gerçekleştiren ülkelerin tam katılım sağlamadan önce yapısal ve kurumsal bazda uyum sağlaması gerekliliğini ifade etmektedir (Özdemir, 2015: 271).

Türkiye'nin bu düzenlemelere gerek yasal bazda gerekse kurumsal bazda uyum sağlamıyor oluşu Schimmelfennig'in teorisine göre de olumlu görülmemektedir. Böylesi bir uyumu gözetmesi için tam üyelik gerçekleşmemiş olsa da taraf olduğu anlaşmaların gereklilikleri Türkiye ve diğer -anlaşmaya taraf olup üyelik statüsü tamamlanmayan- üçüncü ülkeler özelinde sağlanmalıdır. Aksi takdirde yeterli uyumun sağlanması mümkün görülmemektedir. Gümrük Birliği nezdinde gerçekleşmesi beklenen güncelleme ile sorunlar

giderilemez ise ticari gelişim eksik kalıp uyumlaşma süreci sekteye uğrayacak ve neticede bütünleşme sürüncemede kalacaktır.

Rasyonel bir yaklaşım benimseyen Avrupa Birliği, bütünleşme sürecine taraf olan ülkelerin üyeliğinin gerçekleşmesi neticesinde oluşacak kar-zarar durumunun da analizini gerekli kılmaktadır (Mayda, 2013: 189).

Genişleme süreci şematik açıdan incelendiği taktirde 3 temel aşamadan geçildiğinden bahsedilebilmektedir. Aşamalardan ilki, Avrupa Birliği'ne üye olmak suretiyle Avrupa Birliği'nin sınırlarının genişletilmesine neden olan aday ülkenin birlik üyeliğine başvurusu ile başlamaktadır. Başvuru gerçekleştirildiği taktirde konsey, bahsi geçen başvuruyu değerlendirmek amacıyla komisyona başvuruda bulunmakta ve komisyon, görüşü değerlendirilmektedir. İşbu görüşe ek olarak parlamento onayının alınması da gerekli koşullar arasındadır. Her iki onayın gerçekleşmesi akabinde kabul sağlandığı taktirde hem başvuru hem de adaylık kabulünün gerçekleşmesi aşaması kalmaktadır. Bu durum genişlemenin son aşaması olmakla birlikte "oy birliği" gerekli görülmektedir.

Bahsi geçen süreçlerden geçmek suretiyle üyelik statüsü kazanan ülkeler toplamda 6 farklı genişleme dalgası ile birliğe üye olmuşlardır. Çalışmanın ilgili bölümünde işbu 6 dalgadan genel bazda bahsedilecektir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1957 yılında kurulması sonrası Serbest Ticaret Bölgesinin oluşturulması ile başlayan bütünleşme süreci aynı zamanda birinci genişleme dalgası olarak ifade edilmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun birleşimi ile oluşan Avrupa Topluluğu üyeleri incelendiğinde, topluluklardan gelen bazı ülkelerin tam üyelikleri sağlanmıştır. Topluluklar ve toplulukları oluşturan ülkelerin bütünleşmesine ek olarak Avrupa Birliği bugünkü haline 6 farklı genişleme dalgasından geçerek gelmiştir. 1973 yılında gerçekleşen birinci genişleme dalgası, 1960 yılında İngiltere öncülüğünde kurulmuş Serbest Ticaret Birliği olarak da isimlendirilen, EFTA üyesi ülkelerin birliğe girmesi yönüyle önem arz etmektedir.

EFTA ülkeleri olarak isimlendirilen ve İngiltere, Danimarka, Portekiz, Avusturya, Norveç, İsveç ve İsviçre tarafından meydana getirilen ticari birliğin kuruluşu akabinde sırayla İngiltere ve Norveç'in Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusunda bulunması Avrupa Birliği fikrinin temelini inşa eden ulus-üstü mekanizma gerekliliği inancının diğer ülkeler tarafından da kabul edilebilir olduğunu göstermiştir. İngiltere ve Norveç başvuruları

sırasıyla 1961 ve 1962 yılında gerçekleşmekle birlikte birinci genişleme dalgası; İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın üyelik kabulü ile 1973 yılına rast gelmektedir (Özdemir, 2015: 281). Başvuru tarihi ile üyelik kabulü arasındaki 10 yılı aşkın süre boyunca Fransa'nın üyelik başvurusuna karşı gösterdiği tutum ve akabinde birden fazla kez veto etme yetkisini kullanması üyeliği geciktirmiştir. İngiltere ve Fransa arasındaki gerilim ise; Fransa Cumhurbaşkanı olan De Gaulle'ün 1969 yılında gerçekleştirmiş olduğu istifa neticesinde ortadan kalkmış ve 1973 yılına gelindiğinde genişleme dalgası tamamlanmıştır.

Birinci genişleme dalgası ile üyelik başvurusu tamamlanan İngiltere'nin Avrupa Birliği üyeliği noktasında çekimser tavır sergilediği bilinmekte ve ilgili tavra temel olarak İngiltere'nin egemenlik haklarından vazgeçebilme ve kendi ülkesi üzerindeki karar alma noktasında etkinliğini bir oranda yitirme endişesi gösterilebilmektedir. İngiltere'nin egemenlik kaybı korkusunu bir kenara bırakmak suretiyle başvurularda bulunması birlik üyeliği fikrini kabulünü açıkça ifade etmektedir. Birinci genişleme dalgasında görülen ulus-üstü yönetim anlayışı, egemenlik kaybı endişesi nihayetinde zor üye olan İngiltere'nin birlikten çıkışını beklenir kılmıştır. Bütünleşme teorileri incelenirken bu durum göz önüne alınmalıdır.

Birinci Genişleme Dalgası ile güç toplayan Avrupa Birliği, aynı zamanda üye olmayan ülkeler ile belirli anlaşmalarda bulunmaya devam etmektedir. İfade edilen anlaşmalardan biri ikili ilişkilerde önem arz eden Ortaklık Anlaşması'dır. Ortaklık Anlaşması ile iki ülke arasında ya da birlik ve ülke arasındaki ilişkilerin belirli noktalarda düzenlenmesi amaçlanırken anlaşma aynı zamanda üyelik talebinde olan ülkelerin belirli şartları sağlaması amacıyla hareketle de gerçekleştirilmekte ve bir üyelik adımı olarak uygulanabilmektedir. Bu noktada Türkiye'nin ilerleme raporunda bahsedilen ilgili şartlara uyumlaşmasının önemi de görülmektedir. Gerekli uyumlaşma sağlanmadığı takdirde tam üyelik gerçekleşmeyecektir.

Bahsi geçen Ortaklık Anlaşması, Yunanistan'ın gelecekteki üyeliğinin sağlanması amacıyla 1961 yılında gerçekleştirilmiş ve ikinci genişleme dalgasına temel oluşturmuştur. Yunanistan'ın üyelik şartlarını sağlaması noktasında eksik kalan ekonomik düzenin sağlanması hedefiyle imzalanan ilgili anlaşma, Roma Anlaşmasınının 238. maddesine dayanması yönüyle, ilk olma özelliği göstermektedir. İmzalanmasından bir yıl sonra yürürlüğe giren anlaşma ile Yunanistan ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortaklığı resmen kabul edilmiştir (Begaj, 2016: 34).

Ortaklık Anlaşması'nın kabul edilmesi akabinde Yunanistan'ın üyeliğinin gerçekleşmesi 1981 yılını bulmuştur. İlgili duruma neden olarak 1967 ve 1974 yılında gerçekleşen darbeler neden gösterilebilmektedir. Bahsi geçen üyelik başvurusunun askıya alındığı iki dönemin geçmesi akabinde 1975 yılında yeniden üyelik başvurusunda bulunulmuştur. Gerekli başvurunun değerlendirmeye alınması sonrası siyasi, sosyal ve ekonomik birden fazla neden etken gösterilerek üyeliğe hazır olunmadığı ve bu şartlar altında birlik derinleşmesinin de sıkıntıya gireceği ifade edilmiştir. Altı yıllık süreç neticesinde 1981 yılına gelindiğinde Yunanistan'ın üyelik başvurusu kabul edilmiş ve yeni bir genişleme gerçekleşmiştir.

Akdeniz'e doğru bir genişlemeyi ifade etmesinden hareketle Akdeniz Genişlemesi olarak isimlendirilen genişleme, Yunanistan'ın üyeliği ile birlikte ülke demokrasisine pozitif yönde etki sağlamıştır. Nitekim demokratik eğilimleri yeterli olmayan ülkelerin üyelik başvurusu geri çevrilmekle birlikte Yunanistan'ın kabulü ülkenin demokratik eğiliminin üyelik kabulüne uygun olduğunun da göstergesidir. Aynı genişleme dalgası içerisinde üyelik talebinde bulunan İspanya ve Portekiz ilk etapta demokrasiden uzak yapıları nedeniyle üyelik sağlayamamışken ilerleyen zamanlarda gerek İspanya'nın tarım sektöründe gelmiş olduğu nokta gerekse Portekiz'deki diktatör eğilimlerin azalması ülkelerin, 1986 yılında üye olabilmelerini sağlayan olgular olarak yer almıştır. İspanya ve Portekiz üyelikleri üçüncü genişleme dalgası ile ifade edilecektir (Düzgit, 2016: 45).

İkinci genişleme dalgasında olduğu gibi üçüncü genişleme dalgası da bir Güney Avrupa genişlemesi olmakla birlikte İspanya ve Portekiz'in birliğe üyeliği akabinde gerçekleşmiştir. Her iki ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal durumu üyeliğin gerçekleşmesi noktasında endişe uyandırmış ve gerekli derinleşmenin sağlanamaması ihtimalini güçlü kılmış olsa da iki ülkenin konumu üyeliğin gerçekleşmesi noktasında yeterli görülmüştür (İktisadi Kalkınma Vakfı, t.y.).

EFTA ülkelerinin üyeliği olarak da ifade edilebilecek olan dördüncü genişleme dalgası İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın üyeliği ile gerçekleşmiş olmakla birlikte bahsi geçen ülkelerin üyeliği Soğuk Savaş'ın bitimine dayanmaktadır. 1995 yılında gerçekleşen üyeliğe ek olarak aynı yıl Türkiye ile imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması yönüyle de önem arz etmektedir. Genişleme süreci, derinleşme noktasında negatif etkiye sahip olmaması yönüyle önemlidir. Bu duruma neden olarak üç ülkenin de Avrupa ülkesi olması etken gösterilebilir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte savaşın izlerini silmek gerekliliği akabinde Avrupa

Birliği üyeliği fikri EFTA ülkeleri tarafından cazip görölse de tek etkenin bu olmadığı söylenmelidir. İlgili gerekliliğe ek olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi içerisinde yer alan şirketlerin ekonomik olarak zor durumda olması ve dış ticarete gerileme göstermesi de Avrupa Birliği üyeliğini ihtiyaç kılmıştır. Nitekim birlik üyesi olunması ile, AB ülkelerine ihracat gerçekleştirme noktasında serbestiyet sağlanacaktır. Buradan hareketle söylenebilir ki; EFTA ülkelerinin birlik üyeliği Serbest Ticaret Bölgesi oluşturma ve Ortak Pazar anlayışlarından hareketle sağlanmaktadır (Sağlam ve Yazıcı, 1992).

Beşinci genişleme dalgası ise 2004 yılında gerçekleşmiş ancak ülkelerden Romanya ve Bulgaristan'ın bütünüleşmesi 2007 yılını bulmuştur. İlgili genişleme, derinleşme noktasında zorlayıcı olarak ifade edilebilecek ve bu duruma neden olarak ülke sayısının fazlalığı gösterilebilecektir. Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Romanya ve Bulgaristan'ı kapsayan beşinci genişleme dalgası Avrupa Birliği'nin sınırlarını hızlı bir şekilde genişletmiştir. Birlik genişlemesi ile birlikte üyelik şartları da olgunluk göstermiş ve üye olmak isteyen ülkeler değerlendirilirken şartlar daha ayrıntılı analizler ve raporlar ışığında ele alınmıştır. Birinci genişleme dalgası esnasında aranan şartlar ya da ilgili şartların sağlandığına dair kontroller ile beşinci genişleme dalgası noktasında ifade edilen gereklilikler birbirinden farklılık göstermektedir. Beşinci genişleme dalgası nezdinde değerlendirme yapıldığında ilerleme raporlarının üyelik sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğu görölmektedir. Nitekim bu raporların beşinci genişleme dalgasının yaşanmış olduğu dönemde ilk defa kullanıldığı söylenebilecektir. 1998 yılı itibariyle yılda iki ay yayımlanan ve ülkelerin gelişimlerini, üyelik yolundaki engellerini ifade eden Avrupa Komisyonu Raporu olarak da ifade edilebilecek olan ilerleme raporları 2004-2007 yıllarında gerçekleşen genişleme nezdinde bu nedenle önemlidir. İlerleme raporlarının şartlarını gerekli düzeyde sağlayan ülkelerin üyelik işlemleri tamamlandığı ve tam üyeliği gerçekleştiği takdirde her ülke için Müzakere Çerçeve Belgesi hazırlanmaktadır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

Müzakere Çerçeve Belgesi (MÇB), katılım noktasında belirlenmiş olan usül ve esasları ifade etmekle birlikte yürütölmesi planlanan müzakerelerde hangi başlıkların neden kullanılacağını ifade etmektedir. Nitekim 2005 yılında müzakere çerçeve belgesi yayımlanmış olmakta ve yine beşinci genişleme dalgası sürecinde yayımlanması yönüyle tıpkı ilerleme raporunda olduğu gibi bir ilk oluşturmaktadır ("Gümrük Birliđi", 2019). Bahsi gečen belgeler ülke bazında çıkartılmakta ve her ülkenin birbirinden ayrı olarak ayrıntılı bir şekilde üyelik koşulları noktasında değerlendirilmesi yönüyle önem arz etmektedir (Özdemir, 2015: 290).

Toplu bir üyelik olması ve üyelik sürecinin bugünkü hâle yakın olması yönüyle önemli olan beşinci genişleme dalgasında 2005 ve 2007 yılları ifade edilmekle birlikte ilgili sürecin başlangıcı ve üyelik yolunda olacağı ifade edilen 12 ülkenin belirlenmesi 1997 yılı Lüksemburg Zirvesi'ne dayanmaktadır. Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ülkelerin gerekli şartları sağlamalarına göre belirli bir sıralamaya tabii tutularak, ülke başkanları ile görüştüğü zirve 12-13 Aralık tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Müzakereye katılmaması uygun görülen ülkelerin sıralanması neticesinde gerçekleştirilen zirve 12 ülkenin adaylığının belirlenmesi ile son bulmuştur. Anlaşma, gerekli şartları sağlamaması nedeniyle üyelik yolunda ilerleyemeyecek ülkelerin eksik yönlerini ifade etmesi ve başka stratejiler belirlemesi yönüyle de bilinmektedir. Nitekim Türkiye'nin gerek ilerleme raporları ile gerekse ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak içerisinde bulunduğu durum ile değerlendirildiği taktirde üyelik yolunda ilerlemeye hazır olmadığı ifade edilmiş ve Ankara Anlaşması, Gümrük Birliği, Mali İş birliği vb. noktalarda yeni stratejiler belirlemesi gerektiği ifade edilmiştir (Üçler, 2014: 211).

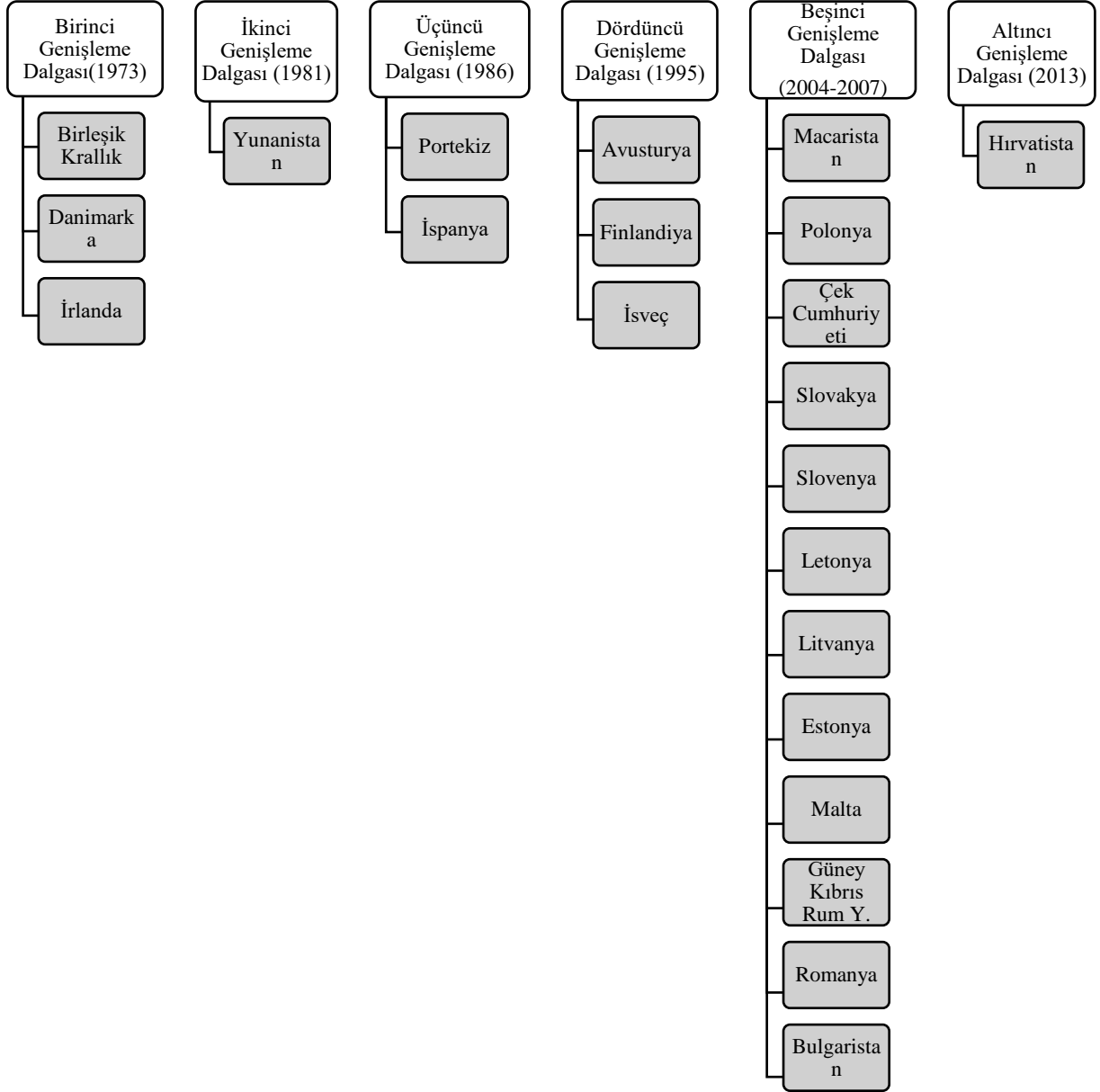
Lüksemburg Zirvesi ile müzakere başlangıç takvimleri ilan edilen ülkelerin üyeliği Kopenhag Zirvesi ile son bulmakla birlikte bahsi geçen zirvede 10 ülkenin üyeliği onaylanmıştır. İlgili ülkeler; Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta ve Kıbrıs olarak sıralanarak üyelikleri 2004 yılında gerçekleştirilmiştir. 2007 yılına gelindiğinde ise Lüksemburg Zirvesinde ifade edilen ülkeler arasında olan Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliği gerçekleşmiş ve beşinci genişleme dalgası tamamlanmıştır.

2003 yılında başlayıp 2013 yılında resmi olarak gerçekleştiği ifade edilebilecek olan altıncı genişleme dalgası, Hırvatistan'ın üyeliği ile tamamlanmıştır. Birlik nezdinde üye sayısını 28'e yükselten genişleme, Avrupa Birliği'nin son genişleme dalgası olması ve Balkanların Avrupalılaştırılmasını sağlaması yönüyle önemlidir. Nitekim Avrupa Birliği üye sayısı 2020 yılı Brexit sonrası 27'ye düşmüş, o zamana kadar sayı mevcudiyetini korumuştur ("Avrupa Birliği'nin Genişlemesi", 2020).

Genişleme dalgaları incelendiğinde birlik yapısına, inanç ve temellere uyum esas olmakla birlikte gerekli entegrasyonu sağlamış ülkelerin her bir dalgada gelişen şartlar ile üyeliğinin gerçekleşmesi ve üye olmak isteyen Türkiye için de her bir dalganın gerek ilerleme raporları gerekse müzakere katılım belgesi gibi unsurlar ile üyeliğinin zorlaştığı söylenebilir. Dalgalar ışığında birlik uyumunun öncelendiği görülmektedir. Bu noktada ekonomik uyum

sağlayacak güçte olabilmesi açısından Gümrük Birliği güncellemesi ana gereklilik olarak ifade edilmelidir. Ticari engellerin ortadan kalkması ile Türkiye, ekonomik gelişimini tamamlama noktasında ilerleme gösterecektir.

Tablo 1: Genişleme Dalgalarına Göre Ülke Dağılımı

Kaynak: Avrupa Birliği Başkanlığı'ndan alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.4.2 AB'de Derinleşme Anlamı ve Mantiği

Avrupa Birliği'nin genişleme ve tam bir birlik olma sürecini ifade ederken bazı temel kavramlardan yararlanılmakta olduğu gözlemlenmektedir. Kavramlar değerlendirildiğinde genişleme ve entegrasyonun başta geldiği görülmektedir. İlgili kavramlar birlik olma sürecini açıkça ifade ederken bahsi geçen genişleme neticesinde gerek üye ülkelerin gerekse birliğin yapısal sorunlar yaşamaması ya da birlik özelinde dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalınmaması için uygun derinleşme faaliyetleri sürdürmesi gerekmektedir.

İlgili faaliyetler, gerek entegrasyon yönelimlerinin organize edilmesi ve gerekli görüldüğü taktirde yeniden hedeflendirilmesi gerek kurum bazında uygun politikaların uygulanabilecek yönde revize edilmesi gerekse yetki ve yetkili bazında uyumlaştırmaya gidilmesi yönüyle gerçekleştirilmelidir (Özdemir, 2015: 312).

1.4.2.1. Derinleşme Dalgaları

Önceki bölümde Avrupa Birliği üyelik sürecini Avrupa Genişlemesi başlığı altında incelemiş olmakla birlikte ilgili genişleme dalgasını 6 farklı aşama, bir diğer ifade ile 6 farklı dalga içerisinde inceledik. Tıpkı genişleme nezdinde olduğu gibi derinleşme de aşamalar ile gerçekleşmiş ve her bir aşama bir anlaşma neticesinde organize edilmiştir. Buradan hareketle derinleşme dalgaları anlaşmaların özellikleri dikkate alınarak incelenecektir.

İnceleme, Gümrük Birliği'nin ticari önemini anlama ve Türkiye neden güncellemeye ihtiyaç duymakta sorusuna bir bakış geliştirme yönüyle önem arz etmektedir.

1.4.2.2. Tek Avrupa Senedi

Tek Avrupa Senedi, Avrupa Birliği'nin ekonomik bazda derinleştirilmesi yönüyle önemlidir. Ortak pazar oluşturulması suretiyle üye ülkelerin ekonomik gelişmişliğini sağlamayı hedefleyen senet 1987 yılında uygulanmaya başlamıştır. Ekonomik olarak ortak bir vizyon çizen Tek Avrupa Senedi aynı zamanda siyasi bir entegrasyonu da sağlamakta bu yönüyle birliğin iki yönlü yapısına uyumuyla dikkat çekmektedir.

Senet, Avrupa Birliği'nin ortak (tek) pazar oluşturma ve ülkelerin siyasi ve ekonomik iş birliğine yönelmesini sağlayan Roma Anlaşmasını revize etmesi yönüyle önemlidir. 1986 yılında imzalanan anlaşma, 1 Temmuz 1987 yılında yürürlüğe girmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulması amacıyla imzalanan Roma Anlaşmasını geliştirmesi ve birliğin bugünkü halini alması Tek Avrupa Senedinin önemini ifade eden bir başka unsurdur. Anlaşmanın imzalanması ile birlikte gerek parlamento gerekse Bakanlar Konsey etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir. Gelişime ek olarak Avrupa Konseyi'nin kurulması ile birlikte kurumsal genişlemeye gidildiği de söylenebilecektir (İlim ve Medeniyet, 2019). Bu yönüyle derinleşme noktasındaki önemi daha açık anlaşılmaktadır. Anlaşmanın karar mekanizmasını geliştirici yönü de demokrasi noktasında pozitif bir değişimi ifade etmektedir. Oy çokluğunun uygulanmasını sağlayan anlaşma ile fikrî özgürlüğün desteklendiği söylenebilecektir.

1.4.2.3 Maastricht Anlaşması

Maastricht Anlaşması, 1992 yılında imzalanıp Kasım 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, Avrupa Birliği'nin hukukî yapısını düzenlemesi ve genişleme neticesinde oluşabilecek uyumsuzlukları hukukî açıdan önlemeyi amaç edinmesi yönüyle birlik nezdinde önemli anlaşmalardan biri olarak ifade edilmektedir.

Maastricht Anlaşmasının kapsadığı konu başlıkları incelendiğinde; Ekonomik ve Parasal Birlik, Dış İşleri ve Güvenlik Politikaları, Adalet ve İçişlerinde İş birliği gibi 3 ana başlık nezdinde etki uyandıran bir anlaşma olduğu söylenebilecektir. Ekonomik ve Parasal Birlik oluşturma noktasında atılan adımların ikincisi olan ve Tek Avrupa Senedi sonrasında yer alan anlaşma, ekonomik bazda Komisyon aracılığıyla enflasyon oranları, üye ülkelerde uygulanan para politikaları, faizler vb. durumların minimum 7 ülke nezdinde incelenmesini gerekli kılmış ve buradan hareketle ortak para birimi uygulamasının gerekliliğini gözler önüne sermiştir.

Bu duruma ek olarak yine komisyon, dışişleri ve güvenlik politikalarının uygulanmasını -konsey uzlaşması olarak ifade edilebilecek olan- oy çokluğu ile değerlendirip uygulamaya alacaklarını ifade etmiş ve anlaşma bu yönüyle önem arz etmiştir. Parlamento ve konseyin etkin rol almasının önünü açan anlaşma Avrupa Birliği'nin demokratik yapısını güçlendirmesi yönüyle önem arz etmektedir. Bir başka ana başlık altında Adalet ve İçişlerinin düzenlenmesini kapsayan anlaşma, EUROPOL olarak isimlendirilen Avrupa Polis Ofisi'nin kurulumu ile birlikte bu noktada gerekli derinleşme faaliyetini yürütmüştür. EUROPOL, Avrupa nezdinde gerçekleşen ve suç unsuru oluşturabilecek faaliyetlerin önlenmesi amacıyla hareketle 1999 yılında resmî olarak kurulmuştur. Söylenebilir ki Maastricht Anlaşması; ekonomik, hukukî ve güvenlik yönüyle derinleşme faaliyetlerini destekleyerek birlik yapısını koruma noktasında önem arz eden bir anlaşmadır (Eraslan, 2011: 14-17).

1.4.2.4. Amsterdam Anlaşması

Derinleşme sürecinde üçüncü adım olarak nitelendirilebilecek bir diğer anlaşma Amsterdam Anlaşmasıdır. Anlaşma, 1997 yılında Amsterdam'da gerçekleştirilen zirve neticesinde imzalanmış 1999 yılında uygulanmaya başlanmış, bir diğer ifadeyle yürürlüğe girmiştir. Karar alma mekanizmasında ortak olma fikrini empoze etmesi yönüyle önemli bir

yere sahip olan anlaşma ortak para birimine geçiş noktasında da etkin rol oynamış ve teyit makamı olmayı üstlenmiştir denebilir.

Ortak karar mekanizması sağlamanın kapsamış olduğu konuları değerlendirmek gerekirse; şeffaflık, istihdam yaratma, fırsat eşitliği vb. başlıkların ele alındığı görülmektedir. İlgili revizyonlara ek olarak Amsterdam Anlaşması'nın Maastricht Anlaşmasını geliştirici özelliğe sahip olduğu söylenmelidir. Amsterdam Anlaşması'nın ortaklık anlayışından hareketle Avrupa'da vatandaş olma konusuna da eğilim gösterdiği söylenecek ve ilgili vatandaşlık düzeninin olumsuz etkiye sahip olmayacağı ifade edilecektir. İnsan hakları konusunu yazılı hale getirerek hak koruma mecburiyetini üyelik süreci için zorunlu kılması, birlik anlayışının temelini oluşturan fikrî yapıyı sağlaması noktasında Amsterdam Anlaşmasını önemli kılmaktadır (MESS, t.y.).

Amsterdam Zirvesi neticesinde imzalanarak yürürlüğe giren anlaşma, 1950 yılında imzalanan Roma Antlaşması'ndan sonra inovatif yönelimli ilk anlaşma olması yönüyle önem arz etmektedir. Maastricht Anlaşması ve Tek Avrupa Senedi özelliklerini geliştiren yapıya sahiptir. Genişleme sürecinin yapısal eksiklerini giderme ve uygulanabilirliğini güçlendirme amacı taşımaktadır.

İnsan Hakları noktasındaki hassasiyeti ve geliştiriciliği ile de bilinen Amsterdam Antlaşması ayrımcılık noktasındaki maddeleri ile birlik anlayışını güçlendirmiştir denebilir. Antlaşmanın 13. Maddesinde ele alınan ayrımcılık ile insana ait olan hiçbir unsurun (ırk, cinsiyet, din, inanç vb.) topluluk tarafından ayrılığa neden olarak gösterilemeyeceğinden bahsedilmiş buna ek olarak engel durumu söz konusu olan vatandaşların ihtiyaç noktasında pozitif ayrımcılığa sahip olacağı ifade edilmiştir. Anlaşmanın önemli maddeleri arasında yer alan bir diğer konu başlığı polis ve adli iş birliği adı altında belirlenmiştir. Madde, 13. maddenin insani güvenliğinden farklı ve aynı zamanda tamamlayıcı olarak nitelendirilebilir. Buna neden olarak maddenin; güvenlik, özgürlük vb. konuları esas alması ve bireysel eşitliğe savaş açan birey, kurum ya da fikirlere karşı ortak hareket etmesi gösterilebilir (Uzuner, 2006: 42).

1.4.2.5. Nice Anlaşması

Tarihi açıdan değerlendirildiğinde son tarihli her anlaşma bir önceki anlaşmayı revize etmekte ve yapıyı sağlamlaştırıcı özellik göstermektedir. Nice anlaşması da kendinden önceki anlaşmaları yenileyici, eksik yönleri tamamlayıcı özellik göstermektedir. 2001 yılında

imzalanan ve 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Anlaşması Parlamento'nun oy kullanma yapısını güncellemesi yönüyle bilinmekle birlikte Adalet Divanı'nın yapısı, dış güvenlik politikaları, savunma, iş birliği vb. konuları değerlendirmesi yönüyle önem arz etmektedir.

Parlamento oy yapısını güncelleyen anlaşmanın alan bazlı vetoyu engelleyici maddeleri birlik kararlarını özgürleştirmiştir denebilir. Avrupa Komisyonu üye sayısını ülke başına 1 üye düşecek şekilde organize eden anlaşma, ülke büyüklüğünün komisyondaki etkinliğini ortadan kaldırması yönüyle değişikliğe gitmiştir. Bu durum oy çokluğunu gerektiren karar mekanizmasındaki adaletin sağlanması yönünde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilecektir. Buna ek olarak oy mekanizmasında herhangi bir hak ihlali ile karşılaşıldığında müdahale etme özgürlüğünün getirilmesi de adaleti destekleyici özellik göstermektedir.

Nice Anlaşması oy mekanizmasındaki güncelleme ve demokratik eğilimleri artırması yönüyle genişleme sürecine katkı sağlayan bir anlaşma olarak önemli bir yere sahiptir.

1.4.2.6. Lizbon Anlaşması

Anlaşmalar arasında en yeni tarihli olan ve derinleşme sürecine katkı sağlayan son anlaşma, Lizbon Anlaşmasıdır. Lizbon Anlaşması, 2007 yılında gerçekleştirilen zirve neticesinde imzalanmıştır. Beşinci Genişleme dalgası sonrası Avrupa Birliği'nin ani ve kontrolsüz genişlemesi Lizbon Anlaşmasını gerekli kılmış ve anlaşmayla birliğin ilgili genişleme sonrası negatif yönde eğilim göstermesinin engellenmesi amaçlanmıştır. Anlaşma, 2 senelik hazırlık sürecinin ardından 2009 yılı aralık ayında yürürlüğe girmiştir.

Lizbon anlaşması, karar mekanizmasını geliştirici özellik göstermekle birlikte konsey başkanının hangi süre itibarıyla ve hangi şartlar altında seçileceği noktasında düzenlemeye gitmiş, parlamento üye sayısını sınırlandırmıştır. Ek olarak yine oy kullanma konusunda revize gerçekleştiren anlaşma karar mekanizmasında mevcut olan ülke sayısı, oy niteliği vb. unsurları yetersiz görmüş ve ülke nüfusunu da değerlendirme içerisinde barındırma noktasında yükümlülük doğurmuştur. Çifte çoğunluk olarak ifade edilen ve nitelikli çoğunluk sistemi olan sistem 2014 yılı itibarıyla kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır (Güney Gümrük, t.y.).

Nice Anlaşmasında görülen insan hakları uygulaması da Lizbon Anlaşması ile hukukî olarak bağlayıcı hâle getirilmiş ve üye sayısını iki katına çıkaran beşinci genişleme dalgası neticesinde oluşması muhtemel negatif etkiler minimize edilmeye çalışılmıştır.

1.5. AB'nin Dönüştürücü Gücü: Avrupalılaşma

Çalışmanın ilgili bölümünde Avrupa Birliği'ne temel teşkil eden ve birlik üyesi olan ya da üyelik yolunda olan ülkeler tarafından benimsenmesi gereken Avrupalılaşma kavramına değinilecektir. İlgili kavramın Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerinden ve derinleşme aşamalarından bahsederken önem arz edeceğinden hareketle değinilmesi gerekli görölmektedir.

Avrupalılaşma, kelime anlamıyla Avrupalı olma, Avrupa'ya siyasi, sosyal ve ekonomik bazda benzeme olarak ifade edilmekle birlikte Avrupa kültürünü benimseme şeklinde de akademik çalışmalarda tanımlanmıştır.

Buradan hareketle "Avrupalılaşma" kavramının birden fazla ve farklı tanımlama içerdiği söylenebilecektir. Kavramın tanımsal bazda ifade ettiklerinin yanı sıra kurumsal bazda, politika bazında, inançlar ve eylemler bazında hangi şekilde tezahür ettiği incelenecek olup; üye olan ya da üyelik yolunda ola ülkelerin avrupalılaşmasının tam olarak neyi ifade ettiği ve bahsi geçen durumun Türkiye nezdinde doğurduğu sonuçların neler olduğu incelenerek bugün imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesi ile Avrupalılaşmanın önünün açılması noktasındaki muhtemel bağlantı ifade edilecektir.

Avrupalılaşma teriminin kullanımı özellikle Avrupa Birliği genişleme süreçlerinin başlaması, genişleme ve bütünleşmenin beraberinde derinleşmeyi getirmesi ile literatürde tartışıla gelmeye ve tanımlanmaya başlanmıştır. Genişleme, gerek Avrupa Birliği üzerinde gerekse üyelik sürecine konu ülke üzerinde siyasi, sosyal ve ekonomik bazda nasıl bir etkiye sahip olduğunu ifade etmesi, bir diğer ifadeyle gözler önüne sermesi noktasında önemlidir (Özdemir, 2015:103).

Çalışma dahilinde Avrupalılaşma kavramı genel bazda ele alınacak ve ifade edilecek olmakla birlikte odak noktası Türkiye olacaktır. Avrupalılaşma, ilk etapta birlik ile uyumlaşma süreci olarak ifade edilebilecekken bugün bir gereklilik halini almış ve tabiri caizse Avrupa'ya uyum sağlamaksızın dışlanma tehlikesinin atlatılamayacağı gözlemlenmiştir. Nitekim bugün gerekli ve yeterli Avrupalılaşma sağlayamayan ülkelerin -ki en temel örneklerden biri Türkiye olarak ifade edilebilecektir- üyelik başvuruları tamamlanmamış ve süreç sürüncemede kalmıştır. Gerekli üyelik sürecinin tamamlanması için siyasi, sosyal ve ekonomik bazda Avrupa yapısına uyum sağlamak, uygun ifadeyle Avrupalılaşmak zorunluluk halini almıştır (Özçelik, 2015: 37-44).

Kavramsal bazda ifade etmenin yanı sıra gerek üye ülkeler gerekse üçüncü ülkeler noktasında ilgili kavramın öneminin anlaşılması için Avrupalılaşıma tarihi ele alınmalıdır. İlgili kavram ifade edildiği üzere Avrupa Birliği'nin kuruluş amacından hareketle bütünleşmesi, genişlemesi ve derinleşmesi aşamalarının bir arada ifade edilmesine yarayan bir kavram olarak değerlendirilebilecektir.

Ekonomik bazda yetersiz olan ve ikinci dünya savaşı sonrası gerek siyasi gerek sosyal gerekse ekonomik bazda mevcut gücünü yitiren ülkelerin bireysel olarak yetersiz olan güçlerini birleştirmek suretiyle birlik oluşturmaları fikri ekonomik bir bütünleşme olarak başlamış olsa da neticede siyasi bir bütünleşmenin sağlanması akabinde Avrupa Birliği'nin “tek güç” olma yolunda ilerlemesini de sağlamıştır. Nitekim ilgili birlikteliğin ekonomik bazlı ilk eylemi ticaret noktasında sağlanmakla birlikte eylem, gümrük kolaylıkları sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürecin başlangıcı ve aslında Avrupalılaşıma adımlarından birini ifade eden iç gümrük birliği ilk defa Friederich List tarafından ortaya atılmış ve Avrupa'nın ekonomik otorite olmasının önü açılmıştır (Balkır ve Soyaltın, 2018: 9). Friedrich List literatüre sağladığı fikrî katkı ile Avrupa Birliği'nin “fikir babası” olarak literatürde isimlendirilmektedir. List, “Avrupa Ekonomik Topluluğu” oluşturulması noktasında gerek sanayinin gerekse ticaretin güçlendirilmesini temel alarak işbu konularda önerilerde bulunmuştur. Bahsi geçen Alman sanayisinin, sanayi devrimini gerçekleştirme noktasında ilk olan İngiltere'ye karşı güçlü kılınmasını temel alan List, Gümrük Birliği'nin sağlanması ve gümrük temelli engel ve maliyetlerin kaldırılarak dış ticaretin beslenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Zaman, 2020).

Friedrich List'in fikrî önderliğini üstlendiği bu ekonomik adım hem birlik temellerinin atılması yönüyle hem de Avrupalılaşımanın önünü açması yönüyle önemlidir. Ve tarihi açıdan ilk değinilmesi gereken aşama olarak ifade edilmelidir.

İfade edilen aşamanın devamı değerlendirildiğinde ilk kurumsal bazlı aşama Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulması ile meydana gelmiştir. Akabinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi topluluğunun kurulması ve nihayetinde hepsinin bir araya gelmesi suretiyle Avrupa Topluluğu'nun oluşturulması bahsi geçen Avrupalılaşıma sürecinin en önemli ve büyük adımları arasında nitelendirilmelidir.

İlgili süreç değerlendirilirken birlik fikrinin topluluk kisvesi altında somutlaşması ile birlikte bütünleşme aşamalarının her birinin Avrupalılaşma, Avrupa yapısına uyum sağlama fikrine hizmet ettiği de daha açık bir şekilde gözlemlenmeye başlamıştır.

Birliğin, topluluk halini alması akabinde Avrupa Birliği'nin bugünkü konumuna erişmesiyle Avrupalılaşmada politika meydana getirme, farklı ülkelerin ortak hareket kabiliyeti kazanması noktasında birlik bazlı çalışmalar yürütmüştür. 1970 itibariyle aktif olarak kullanılmaya başlanan Avrupalılaşma terimi, parasal birlik ifadesinin konuşula gelmesi ile birlik üyesi olan ülkelerin siyasi ve sosyal yapıya ek olarak milli para biriminin de Avrupa'ya uyum göstermesi beklentisini gözler önüne sermiştir. 1970'lerin sonlarında Avrupa Para Sistemi'nin kabul edilerek kabulün üyelik için bir şart olarak yer alması ve ek olarak bu sürece kadar gerçekleştirilen politikalar Avrupa Birliği kurumlarını üye ülkeler nezdinde belirli bir pozisyona getirmiştir. Geline pozisyon neticesinde kurumların almış oldukları kararların üye ülkeler nezdinde uygulanabilirliği güçlenmiş ve Avrupalılaşma yapısı olması gereken noktaya ulaşmıştır denilebilir (Samur, 2008: 381).

1.5.1 Avrupalılaşma Etkisi, Araçları ve Mekanizmaları

Avrupalılaşma, üye devletlerin ya da üye olma arzusunda ve bu yolda ülke yapılarını birliğe uyumlaştırma sürecinde olan ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik bazda sürece yakınlaşmaları olarak ifade edilebilmektedir.

Avrupalılaşmanın sağlanabilmesi için politika bazlı yeniliklere gidilmesi gerekmektedir. Bu durum birlik içerisinde gerekli derinleşmenin sağlanabilmesi noktasında zorunluluk olarak ifade edilmelidir. Avrupa Birliği hukuku ve yapısına uyumlaşma ile başlayacak süreç, üye ülkelerin bireysel çıkarları yerine ortak çıkarları öncelmesi gerekliliğini de ifade etmektedir. İlk etapta kurumsal olarak Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ortak politikaları uygulama ve denetleyebilme yetkisi ve imkanını elinde barındırabilecek politik kurumlar inşa etmesi gerekmektedir. Bu ilk adım akabinde hükümetler arası ilişkileri düzenleme amacından hareketle Avrupa Birliği yapısı, kültürü ve geleneklerini göz önüne alarak ortaklaşa politika oluşturma, devam ettirme ve neticede ortak kimlik dizayn etme sağlanacaktır.

Siyasi bazda değerlendirilirse; inşa edilen kurumlar, hukukî uyumlaştırma ve üye ülkeler arası ilişkilerle üçüncü ülkeler arası ilişkilerin geliştirilmesi Avrupalılaşma aşaması olarak ifade edilebilir. Siyasi bazda durum böyleyken, örgütlenme noktasında da gerek siyasi

partiler aracılığı ile Avrupalılaşıma kültürünün yayılması ve temsilinin sağlanması gerekse baskı grupları ile sürecin yürütülmesi yine Avrupalılaşımanın etki alanları arasında ifade edilebilecektir (Balkır ve Soyaltın, 2018: 49).

Avrupalılaşımanın birlik nezdinde hangi yönde etkiye sebebiyet vereceği araştırmalara konu olmakla birlikte hem negatif hem pozitif sonuçları etkin kılacağı söylenebilecektir. Gerek ortak para birimi uygulaması gerek ortak anayasa oluşturma fikrinden hareketle ilk etapta Avrupalılaşımanın ülkelerdeki ulus devlet anlayışını değiştireceği ve egemenlikten tavizler verilmesini gerekli kılacağı ifade edilebilecektir. Nitekim ortak para birimine uyum sağlamayan İngiltere'nin üyelik başvurularındaki çekimser tavrı ve birlikten çıkışının temelinde, Avrupalılaşıma fikrinin milli egemenliği sekteye uğrattığının düşünülmesi yatmaktadır. İngiltere'nin başı çektiği ayrılık sürecinin diğer ülkeler nezdinde tercih edilebilir kılınmaması ve daralmanın genişletilmemesi için bahsi geçen Avrupalılaşıma şeklinin kontrollü ilerletilmesi gerekmektedir. Aksi halde üye ülkelerin sağ tandanslı ve topluluk çatısına karşı yeri gelince çekimser yeri gelince karşıt tepki gösteren siyasi liderlerinin, toplum nezdinde sesinin yükselmesi ve akabinde birlik bütünlüğünün tehlikeye girmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Brexit sonrası uygulanması muhtemel entegrasyon modelleri değerlendirilirken bahsi geçen bütünleşme ve derinleşmeyi kapsayan Avrupalılaşımanın olumsuz etkisini minimize etmek gerekliliği de ele alınacak ve buna uygun bir politika önerisinde bulunulacaktır (Samur, 2008: 379-386). Avrupalılaşımadan bahsederken bu noktada kullanılan araçlar ya da mekanizmalardan da bahsedilmelidir. Bunların en temel iki unsuru koşulluluk stratejisi ve sosyalizasyon kavramları ışığında değerlendirilecektir.

1.5.1.1. AB Koşulluluk Stratejisi

Avrupa Birliği çalışmalarında sıklıkla karşı karşıya kaldığımız bir kavram olan koşulluluk ilkesi; Avrupalılaşımanın en somut aşamaları arasında yer almaktadır. Koşulluluk stratejisi, tanımsal açıdan ifade edilirse, üyelik yolunda olan ülkelerin Avrupa Birliği'nin belirlemiş olduğu kural ve düzene uygun şekilde yapılandırılmasını sağlaması amacıyla belirlenen koşullar olarak tanımlanabilecektir.

Ülkelerin koşullara uyumlaşması karşılığında, ticari ortaklık sağlanması ve gerekli tavizlerin belirlenmesi ile karşılıklılık sağlanacak ve ilişkiler belirli bir noktaya getirilecektir. Süreci başarılı şekilde atlatan ülkeler tam üyelik statüsü elde etmekle birlikte ilgili ülkelerin, Avrupa Birliği içerisindeki derinleşme faaliyetlerine katılımları noktasında katkı

sağlayacakları da söylenebilecektir (Ürsoy ve Türedi, 2020: 365-366). Koşulluluk ilkesi ilk etapta Birkelbach Raporu ile ifade edilmiştir. Birkelbach Raporu'nun revize edilmiş hali olan Koppenag Kriterleri ile rapor, esas amacına hizmet edecek şekilde uyumlaştırılmıştır.

1993 yılında yürürlüğe giren ve Avrupalılaştırma noktasında fayda sağlayan bu kriterler 3 farklı başlık altında sınıflandırılmıştır. Siyasi ve ekonomik olarak nitelendirilebilecek olan ilgili sınıflandırmalarda demokrasinin güçlendirilmesi ve her türlü faaliyette hukukî üstünlüğün sağlanması noktasında düzenlenen kriterler ve azınlık hakları, insan hakları vb. hakların, hak sahibine teslimini gerekli kılan maddeler Koppenag Kriterlerinin önemini gözler önüne sermektedir. Bu durum Avrupa Birliği'nin benimsemiş arzusunda olduğu fikrî misyonu yansıtır nitelik göstermektedir. Siyasi olarak böylesi bir şekillendirme amacı güdüldükçe ekonomik bazda değerlendirildiğinde serbest piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması noktasında odaklanılmış ve ülke piyasalarının istikrar çerçevesinde düzene sokulması şartı sağlanmıştır (Avrupa Birliği Başkanlığı", 2011).

1.5.1.2. Sosyalizasyon

Bir topluma ya da topluluğa siyasi, sosyal ve ekonomik olarak benzemek, bir diğer ifade ile uyumlaşmak olarak ifade edilebilecek olan Avrupalılaştırma'yı destekleyici nitelik gösteren Sosyalizasyon kavramı da çalışma dahilinde incelenmelidir. Toplumsallaştırma olarak da bilinen kavram, Avrupa Birliği nezdinde uygulanan ya da benimsenen kurallar ve inanışların üye devletler nezdinde kabulünün sağlanması olarak ifade edilebilir.

Sosyalizasyon sürecinin bir toplumu bir başka toplum ya da topluluğa benzetebilmesi için entegrasyonun siyasi, sosyal ve ekonomik bazda birlikte gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu nedenle tam bir sosyalizasyondan bahsedilebilmesi bu 3 unsurun eş anlı ilerlemesi ile gerekmektedir. Sosyalizasyon, siyasi açıdan değerlendirildiğinde uygulanan politikalar ve siyasi temelde gerçekleştirilen eylemlerin toplumsal bazda uyandıracakları etki ve karşı karşıya kalacakları süreçleri değerlendirmeyi esas almaktadır. Bu değerlendirmeler neticesinde sosyo-kültürel düzeni pozitif anlamda etkileyici siyasi eylemlerin uygulanmasının önü açılmakta ve neticede birliğin bütünlüğünün pekiştirilmesi sağlanmaktadır. Sosyo-kültürel yapı dikkate alınmadan yalnızca birlik çıkarları göz önünde bulundurularak alınan kararlar ve gerçekleştirilen yapısal değişimler, neticede üye ülkeler arasında anlaşmazlıklara sebebiyet verebilecek olup, bu anlaşmazlıklar üyeleri ayrılmaya ve birliği daralmaya götürebilecektir. Bu durum birliğin sarsılmazlığının tehlike altına girmesine neden olacaktır.

Siyasi bazda böylesi bir değerlendirme yapılabilecekken aynı unsurlar ekonomik bazda da ifade edilebilecektir. Ekonomik temelde uygulanacak politikaların ve alınacak kararların yine sosyal temelde değerlendirilmesi ve sürdürülebilirliğinin artırılması gerekmektedir. Buradan hareketle söylenebilir ki; siyasi ve ekonomik faaliyetler inşa edilir ya da revizasyona tabii tutulurken, faaliyetlerin sosyal temele oturtulmak suretiyle sağlamaştırılması gereklilikler arasında yer almaktadır. Böylesi sağlam bir inşa neticesinde birlik içi uyumun artırılabileceği ve birlik ömrünün uzatılabileceği söylenebilir (Yeşilorman, 2006: 25).

1.5.2 Avrupalılaşıma Modelleri

Akademik literatürde yer alan ve araştırma önemi teşkil eden her konuda olduğu gibi Avrupa Birliği için de elzem bir derinleşme şekli olarak ifade edilebilecek olan Avrupalılaşıma, 3 farklı başlık altında sınıflandırılmış ve ilgili sınıflandırmalar çerçevesinde değerlendirmeye alınmıştır. “Dış Teşvik, Sosyal Öğrenme ve Ders Çıkarma” olarak kategorize edilen bu 3 model konunun derinlemesine değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Bu 3 modelin fikir babası; Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier olmakla birlikte modeller 2006 tarihinde literatüre katkı sağlaması nedeniyle çalışmada ele alınmıştır. Bahsi geçen araştırmacılar, modelin teorik bazlı incelemelerinin yetersiz olduğundan hareketle sürecin, sosyal inşa temelinde değerlendirilmesini gerekli gördüklerini ifade etmişlerdir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2006: 4).

İlk model, Schimmelfennig ve Sedelmeier tarafından dış teşvik modeli olarak ifade edilmiştir. Model, üçüncü ülkelerin tam üyelik yolunda ilerlerken uygulaması gerektiği kuralların ifade edildiği bir model olarak değerlendirilebilir. İlgili modelin Schimmelfennig ve Sedelmeier (2006)’ın ifade ettiği modeller arasında, Avrupalılaşıma sürecini ifade noktasında, pasif kaldığı söylenmelidir (Yılmaz, 2014: 65). Bu model gerekli uyumlaşmanın sağlanması amacıyla ödül sisteminin işletildiği bir model olarak ifade edilebilecektir. Uyumlaşma, sürecine etkin katılım sağlandığı takdirde ebeveyn olarak nitelendirilebilecek Avrupa Birliği bu uyumlaşmanın karşılığında ülkelere taviz vererek gerekli ödüllendirmeyi sağlayacaktır. Bahsi geçen sistem ebeveynlik ilişkisinde olduğu gibi inanç değil fayda temelinde inşa edildiği için devlet zihniyetiyle düşünülürse mantıklı ancak bütünleşme ve topluluk oluşturma zihniyeti ile sığ kalacaktır. Bu nedenle dış teşvik modelinin Avrupalılaşıma etkisinin daha pasif olarak değerlendirilmesi yerinde olacak ve önceki bölümde belirtildiği üzere

sosyalizasyon esas alınarak daha etkin bir model inşa edilmesi yapıyı geliştirici özellik gösterecektir.

Bir diğer model ise Sosyal Öğrenme Modeli olarak ifade edilmektedir. Schimmelfennig ve Sedelmeier (2006) tarafından önerilen modelin uyum mantığını izlediği araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Daha açık bir ifade ile kabul edilecek olan kurallar ve inanışların baskı iklimi etkisinde değil bilakis ortak değer haline getirilmesi ile yumuşak bir geçişle sağlanması gerekliliğini ifade etmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2006: 28).

İlgili modelin sosyalizasyon anlayışı ile bütün değerlendirilmesi tanım gereği gerekli görülmektedir. Nitekim aynı sosyal temelden beslenen iki kavram diktatör bir yönelimin aksine ikna ve rıza temelinde inşa edilecek bir yapıyı beslemektedir. Bu nedenle modelin iletişim temelinde incelenmesi gerekmekte ve misyon ile vizyonun adaylık sürecinde olan ülkelere doğru bir iletişim kanalı ve dili aracılığıyla aktararak ülkelerin zorlama entegrasyon değil sosyo-kültürel entegrasyon sağlamanın ılımlaştırılması sağlanmalıdır.

Bir üçüncü model ve Schimmelfennig ve Sedelmeier tarafından tanımlanan son model ders çıkarma modelidir. Temeline gönüllülüğü alan modelde, benimsenmesi gereken kurallar değerlendirilirken muhtemel sonuçların göz önünde bulundurulması yönüyle diğer modellerden ayrı bir yapı görülmektedir. Üyelik yolunda olan ülkelerin yapısal eksiklikleri, siyasi, sosyal ve ekonomik bazda içerisinde buldukları durumlardan belirli nedenlerle rahatsız olmaları gibi durumlar neticesinde, üyelik yolunda olmak ve üye olduktan sonra daha iyi şartlara sahip olmak vb. inanışlar ile, kural ve kanunları kabul etmesi olarak açıklanabilecektir. Türkiye'nin üyelik gerçekleştirme hedefi de üyelik sonucu siyasi, sosyal ve ekonomik şartların gelişerek ülke refahının, ticaretinin iyileşmesi ile gelişmişliğin yükselmesidir. Bu model ülke nezdinde mevcut problemlerin üyelik neticesinde hangi oranda değişim göstereceğinin analizi ile inanç doğrultusunda işlerlik gösterecektir (Uzgören, 2012: 149).

Rızaya dayalı bir entegrasyon süreci olarak ifade edilebilecek olan Ders Çıkarma Modeli sosyalizasyon noktasında da eğilim gösteren bir model olarak ifade edilebilecektir. Rızayı temel alması, ülkelerin mantık çerçevesinde kabulünü ve sonrasında üye ülke nezdinde oluşabilecek iç karışıklığı minimize edici özellik gösterebilecektir.

1.6 AB'de Brexit Sonrası Gelişmeler

Avrupa Birliği bünyesinden ayrılan ilk ülke olma özelliği gösteren İngiltere'nin, Birlikten ayrılması noktasında başlayan konuşmalar ilk andan itibaren birliğin ilgili süreci nasıl yöneteceği noktasında endişe duyması ve bu yönde çalışmalar yürütmesine neden olmuştur. Bir ilk olarak ifade edilecek olan Brexit sürecinin birliğin bütünlüğünü tehlikeye atabilecek olma ihtimali Brexit sonrası süreçte izlenmesi planlanan denge ikliminin nasıl sağlanacağı noktasında soru işaretlerine sebebiyet vermiştir. Sürecin işleyişinde görülecek pürüzlerin giderilmesi amacıyla Avrupa Birliği ile İngiltere'nin gerçekleştirmiş oldukları toplantılar, süreçte karşı karşıya kalınacak muhtemel sorunların önceden tespit edilmesi noktasında önem arz etmektedir. Nitekim İngiltere'nin çıkma talebi hukukî açıdan gerçekleştirilemez bir hamle olarak değerlendirilemeyecek olup Avrupa Birliği Anlaşması'nın 50.maddesinde yer almaktadır. 50. maddenin daha önce uygulanmamış olması sürecin işleyişi hakkında bilgi sahibi olunmamasının temel nedenidir.

Nitekim İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkışının kesinleşmesi ile birlikte, bahsi geçen ayrılığın kişilerin ve malların serbest dolaşımını hangi oranda etkileyeceği konuşmaya başlanmıştır. Bu noktada yeni bir serbest dolaşım gerçekleşme bile mevcut vatandaşların ikametlerinde sorun oluşabilecek olması da konuşulan konular arasında sayılabilecektir. İfade edilen konuların özellikle İngiltere'ye gidecek olan kişileri kaygılandığı ve bu noktada endişe uyandırdığını söylemek yerinde olacaktır.

Brexit sonrası beklentiler incelendiğinde, en temel kaygının ekonomik çerçevede konuşlandığını söylemek yerinde olacaktır. Bütçe açığının gözlemlenmesinin beklenti dahilinde olması birlik için endişe uyandırıcı olmuştur. Ek olarak GSYİH'nın düşmesi, dış ticaret dengelerinin sarsılması, ticari hareketliliğin sekteye uğraması beklenti dahilindeki olumsuz senaryolar arasında yer almaktadır ifade edilen durumlar akabinde ekonomik büyümenin negatif yönde etkileneceği düşünülmektedir. Nitekim gözlemlenen negatif iklimden kurtulmak için birliğin uygun bir plan dahilinde hareket etmesi gerekmektedir (Türko ve Gökçenoğlu, 2020: 573-589). Gündemde böylesi konular var iken İngiltere'nin birlikten ayrılmasının 2020 yılında bir serbest ticaret anlaşması ile gerçekleştiği görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ:

Tarihsel Gelişim

2.1. Türkiye ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci

Çalışmanın önceki bölümünde Avrupa Birliği'nin genel yapısından ve kuruluşuna temel teşkil eden bütünleşme, genişleme ve derinleşme kavramlarından bahsettik. Kavramların değerlendirilmesi çalışmanın üçüncü bölümü olan ve odak noktası olarak değerlendirilen Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin anlaşılabilirliği açısından önem teşkil etmektedir. Buradan hareketle çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği yolunda ilerlediği aşamalar değerlendirilecektir.

2.1.1. Üyelik Başvurusu ve Süreci

Avrupa Birliği üyeliği süreci Türkiye açısından birlik faaliyetlerine başlandığı ilk andan itibaren konuşula gelen konular arasında yer almıştır. İkinci dünya savaşı sonrası küresel olarak gözlemlenen siyasi, sosyal ve ekonomik daralmalar ortak bir çatı altında tabiri caizse ortak hedefler uğruna güç birliğine gidilmesi fikrine sıcak bakılmasını beraberinde getirmiştir. Sağlanan fikir birliği neticesinde belirli dalgalanmalar ile Avrupa Birliği içerisine üye alımları gerçekleştirilmiş ve sınıflandırma suretiyle ifade edilir ise 6 genişleme dalgası ile birlik bugünkü haline gelmiştir. Üyelik ve genişleme süreçleri devam ederken Türkiye de Avrupa Birliği üyesi olma fikrine daimi bir ılımlılık ile bakmış ve 1963 yılı Ankara Anlaşması ile bahsi geçen ılımlı yapıyı resmileştirme amacı gütmüştür. Anlaşma, literatürde önem arz etmekle birlikte bahsi geçen önemin sebebinin Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin ilk defa resmileştirilmesine dayandığı bilinmektedir.

2.1.2. Birliğe Katılım Koşulları

Avrupa Birliği'ne üye olma arzusunda olan ülkelerin gerekli üyeliği gerçekleştirebilmeleri için belirli şartları sağlıyor olmaları gerekmektedir. Gerekliliklerin sağlanması, ülkelerin birlik üyeliği sonrası derinleşmesini besleyici nitelik gösterecektir.

Avrupa Birliği, üyelik şartlarını daha açık bir şekilde ifade etmek amacından hareketle birliğe katılım koşullarını siyasi kıstaslar, ekonomik kıstaslar ve uyum kıstasları olarak 3 farklı kategoride Kopenhag Kriterleri uyarınca belirlemiştir. Siyasi temelli kriterler; tam üye olmak isteyen ülkenin demokratik faaliyetler gerçekleştirmek suretiyle Avrupa Birliği standartlarına getirilmesi, hukukun üstünlüğünün kabul edilmesi, insan haklarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin öngördüğü standartlara yükseltilmesi olarak belirlenmiştir. Ekonomik kriterlerde ise; ekonomik düzende istikrarın sağlanması suretiyle piyasa ekonomisi anlayışının geliştirilmesi temel alınmaktadır. İşleyen bir piyasa ekonomisinin birliğin dünya ticaretinde rekabet üstünlüğü kazanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Uyum kıstası ise; Avrupa Birliğinin temel fikri yapısını oluşturan ve bu noktada şekillenen siyasi, sosyal ve ekonomik değerlerine ve yapısına uyum gözetilmesi olarak ifade edilmektedir. (“AB Konseyi Kopenhag Zirvesi”, 2011)

Türkiye nezdinde ifade edilen kısıtlar değerlendirilirse; kriterlere uyumun tam üyelik şartı olduğu söylenmelidir. Siyasi olarak incelendiğinde Türkiye'nin tam üyelik sağlaması için başta demokratik yönelimini güçlendirmesi ve demokrasiye ket vurabilme ihtimali olan olay ve olguları ortadan kaldırması gerekmektedir. Demokratik yönelim güçlendirildiği takdirde hukuk daha üstün bir hal alacak ve birlik üyesi olan ülkelerin siyasi karışıklıklar ile mücadele zorunluluğu kalkmış olacaktır. Bu durumun hem siyasi gücü hem de siyasi huzuru destekleyici nitelik gösterdiği ifade edilebilecektir. Hukuki üstünlük ve demokrasinin sağlanması, insan haklarının geliştirilmesini de besleyici özellik gösterecektir. Söylenebilir ki; Avrupa Birliği, üye alımı noktasında insan haklarına saygıyı öncelemektedir. Siyasi olarak böylesi bir yapı gözlemlenirken, ülkelerin tam üyelik statüsünü elde etmesi için ekonominin de istikrarlı bir düzeyde seyrediyor olması gerekmektedir. Ekonomik dengeyi sağladıkları takdirde üyelik yolundaki ülkelerin birlik içerisinde yer alma noktasında daha önde yer aldıkları söylenebilecektir. İşbu siyasi kriterler sosyal uyumu da beraberinde getirecek, ekonomik istikrar ile birlikte Kopenhag Kriterlerine uyum sağlanacaktır.

Genel düzenlemelere ek olarak birlik, üyelik yolundaki her ülke için ayrı gereklilikler de gösterebilmektedir. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan ilerleme raporu incelendiğinde, raporun Türkiye'nin üyelik yolunda hangi noktada olduğunu ifade ettiği görülmekte ve raporda Türkiye'nin geri kaldığı durumlardan maddeler halinde bahsedilmek suretiyle, eksiklikler giderilmediği takdirde Türkiye'nin tam üyelik gerçekleştirmesinin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır.

İlerleme raporları incelendiği takdirde Türkiye'nin güncel olarak birliğe katılımı için öncelenen koşullar gözlemlenmiş olacak ve gerçekleşmesi talep edilen beklentiler ayrıntılı şekilde görülebilecektir. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan 2020/10. ay ilerleme raporu incelendiğinde; Türkiye'nin tam üyeliği önünde yer aldığı ifade edilen engellerin neler olduğu ve hangi noktalarda düzenlemelere gidilmediği takdirde tam üyelikten bahsedilemeyeceği belirtilmektedir. Raporun temelinde, Kopenhag Kriterlerinde de açıkça ifade edilen hukukun üstünlüğü, demokrasi vb. kavramlar yer almaktadır. Raporda, temel kriterler noktasında Türkiye'nin yeterli yetkinliği sağlayamadığı ifade edilmekle birlikte gerek Suriye-Libya sorunu gerekse Doğu Akdeniz problemlerinin Türkiye'nin birlik üyeliği yolunda önüne taş koyacağını ifade etmektedir.

Doğu Akdeniz sorunu üyelik noktasında çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin ilgili bölgede yürütmüş olduğu sondaj faaliyetlerini ele alan rapor, gerçekleştirilen bu faaliyetin kanunsuz olduğunu ve Yunanistan'ın bölgede hak sahibi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin üyelik arzusunun somut bir karşılık alması için Türkiye'nin faaliyetlere son vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Ancak Türkiye açısından bahsi geçen durum kabul edilemez olmakla birlikte Türkiye'nin kanuni haklarının dışına çıkmadığı da belirtilmesi gereken hususlar arasında yer almaktadır. Buradan hareketle Avrupa Birliği'nin üyelik noktasında şart koşmuş olduğu gerek Yunanistan ile ilişkiler gerekse Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile ilişkilerin birer gereklilik kılınmasının yalnızca süreci uzatıcı etki uyandıracığı, bu noktada taviz verilmeyeceği söylenmelidir (Avrupa Komisyonu, 2020: 5).

Buna ek olarak rapor dahilinde görülmektedir ki Türkiye yolsuzluk ile mücadele noktasında da geride kalmıştır. Önemli bir gündem maddesi olan yolsuzluk konusunda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Yolsuzlukla Mücadele kapsamına uygun eylem planları hazırlamaları gerekmektedir. Ekonomik bazda yeterli istikrar düzeyini bünyesinde barındırması gerektiği Türkiye'nin gereklilikleri yerine getirmediği takdirde istikrarlı yapıyı sürdürmeyeceği ve şartları sağlayamayacağı ifade edilmiştir. Nitekim yolsuzluk ile mücadele konusunun evrensel öneme sahip olduğu ve Birleşmiş Milletlerin yanı sıra Avrupa Birliği (AB), Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (OECD) ve Dünya Bankasının (WB) da üzerinde çalıştığı bir konu olarak ifade edilmesi kaçınılmazdır (Oral, 2011:166-167).

Türkiye için eksiklik olarak raporlanan bir diğer önemli ana başlık da insan haklarıdır. Avrupa Birliği tarafından değerlendirildiği takdirde insan haklarının önemi yadsınamayacaktır. Nitekim Avrupa İnsan Hakları Beyannamesi gerek birlik için gerekse üyelik yolundaki ülkeler için zorunlulukları açık bir şekilde ifade etmektedir. Türkiye'nin -insan hakları beyannamesinin 10.maddesinde de yer alan- ifade özgürlüğü noktasındaki tabiri caizse geri

kalmışlığı üyelik yolundaki eksikliği ifade etmektedir (Ulusoy, 2019: 120). Tutuklu gazetecilerin sayıca çokluğu rapor dahilinde gösterilen gerekçeler arasında yer almakla birlikte ifade özgürlüğünün sağlanamamasının demokratikleşmeye tabiri caizse savaş açabileceği bu nedenle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin öngördüğü üzere 1. ve 7. maddelere dayanarak demokrasiye engel teşkil edecek uygulamalarda düzenlemeye gidilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi halde Türkiye'nin bu normalden uzun süren üyelik süreci istikrarlı uzunluğunu sürdürmeye devam edecektir.

2.1.3. Türkiye-AB İlişkisi Sorunları

Avrupa Birliği Türkiye ilişkileri, tam üyelik statüsü elde edilememiş olmakla birlikte sonu gelmez bir süreç olarak devam etmekte ve gerçekleştirilen ikili anlaşmalar sürecin işleyişinde önem arz etmektedir. İlişkilerin başlangıcından bu yana ticari ortaklık ile süregelen ilişkiler ticari entegrasyonun sürdürülebilir kılınması amacıyla hareketle siyasi düzeyde de etkisini sürdürmektedir. Bu durum Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi açıdan bütünleşme ve derinleşme gösterdiğini ve yapısal uyumlaşmaya uygun faaliyetler gerçekleştirdiğini gözler önüne sermektedir. Nitekim Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan ilerleme raporları ile Türkiye'nin göstermiş olduğu gelişimde hangi noktada olduğu ve hangi adımları atması gerektiği açıkça belirtilmektedir. Raporla ifade edilen adımların atılıp düzenlemelerin gerçekleştirilmesi akabinde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin gerçekleşebileceği, aksi halde üyelik statüsünün elde edilemeyip adaylık sürecinin devam edeceği komisyon raporlarında ifade edilmektedir. Sürecin ilerleyişinde Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinde negatif gündemler de sıklıkla görülmekte, ilişkilerde pürüzler ile karşı karşıya kalınmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde sorun teşkil eden unsurlar ve bu sorunların tarafları olarak ilişkileri yönlendirmede etkin rol oynayan Ankara ve Brüksel esas alınacaktır. Buradan hareketle maddeler halinde değerlendirmeye gidildiğinde 7 başlık altında sorunları ifade etmek yerinde olacaktır. Sorunlar sırasıyla; Kıbrıs sorunu, Doğu Akdeniz sorunu, Libya sorunu, Suriye sorunu, Dağlık Karabağ sorunu, Sığınmacılar sorunu ve Gümrük Birliği olarak ifade edilebilecektir. Görüldüğü üzere sorunlar sınır ötesi özellik göstermekle birlikte siyasi ve ekonomik temele dayanmaktadır (Deutsche Welle, 2020).

Kıbrıs sorunu olarak ifade edilen ve temelinde Kıbrıs Rum kesimi ile Kıbrıs Türk kesimi arasındaki çatışmayı ifade eden sorun, Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerini sekteye uğratmış ve tam üyelik yolunda önem arz eden 8 faslın kapatılmasına sebebiyet vererek

ilişkileri durma noktasına getirmiştir. Ticaret yollarının önemli uğrak noktası olma özelliği ile jeopolitik konumunun tartışmalara temel teşkil ettiği Kıbrıs, Türkiye'nin üyelik süreci üzerinde etki unsuru olma özelliği göstermiş ve ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vermiştir. Ancak Türkiye'nin bu noktada Kıbrıs özelinde geri adım atmayacağı siyasi aktörlerce defalarca beyan edilmiş olup bu durumun Avrupa Birliği tarafından geri adım atılmadığı müddetçe ilişkilerde engel teşkil edeceğini söylemek yerinde olacaktır. İkili ilişkilerde orta yolu bulma amacıyla konuya aracı seçilen Birleşmiş Milletler, Annan Planı ile sorunlarda dengeyi sağlamayı hedeflemiştir. Plan, Rum kesimi ve Türk kesiminin iki ayrı anayasa ile iki farklı devlet olarak süreci sürdürmesini öngörse de Rum kesimi ifade edilen plana karşı çıkmıştır. İlgili planın düşünülmesi, Rumların tam üyeliği ile sekteye uğramıştır. Nitekim sorunların devamı Türkiye'nin üyeliği önünde engel teşkil etmeye devam etmektedir. Avrupa Birliği'nin Rum üyeliğini kabul etmesi ile içinden çıkılmaz bir hal alan sorunda yine Avrupa Birliği'nin sorunu üyelik önünde engel olarak lanse etmesi birliğin yapmış olduğu bir haksız destek olarak değerlendirilmelidir. Rum kesiminin Kıbrıs Türklerini tanımaması ve AB'nin bu durumu normal karşılayıp üyeliği kabul etmesi sorunların geri dönülmez şekilde devam etmesine sebebiyet vermiştir (TUİC Akademi, 2021).

Bir diğer ilişkilerde sorun teşkil eden konu Doğu Akdeniz sorunu olarak görülmektedir. Bir tür egemenlik hak mücadelesi olan Doğu Akdeniz sorunu, Akdeniz'in doğusunun Yunanistan ile Türkiye arasında kıta sahanlığı ileri sürülmek suretiyle tartışmaya sebebiyet vermesidir. Her iki ülkenin de bölgede kaynak olan doğal gazı kendi ülkesinin hakkı olarak ileri sürmesi sorunun odak noktasını oluşturmaktadır. Türkiye'nin kıtsa sahanlığını göz önünde bulundurmak suretiyle doğal gaz araması yapması bir Avrupa Birliği üyesi olan Yunanistan ile ilişkilerin gerilmesine sebebiyet verirken Türkiye'nin birliğe tam üyeliğinin gerçekleşmesi noktasında engel teşkil etmektedir. Engelin temel sebebi, birliğin Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu sondaj faaliyetinde hak ihlali yaptığının düşünülmesinden kaynaklanmakla birlikte Türkiye'nin herhangi bir hak ihlali yaptığını söylemek doğru olmayacaktır (Deutsche Welle, 2020).

Sorun teşkil eden bir diğer nokta Libya sorunu olarak bilinmektedir. Libya sorunu, Kaddafi'nin ölümü akabinde Libya'da başlayan iç karışıklığın giderilmesi temeline dayandırılmaktadır. Karışıklıkların bastırılmaksızın devam etmesi, ülkede ikamet eden vatandaşların Akdeniz aracılığı ile güvenli topraklara kaçmasını beraberinde getirmektedir. Kaçış sırasında yüzlerce mültecinin ölmesi sonucu ile karşı karşıya kalınması insan haklarının ve güven ikliminin ihlali sonucunu doğurmakta ve AB özelinde önemli bir sorunu meydana getirmektedir. Türkiye'nin ifade edilen karışıklığı ortadan kaldırma noktasındaki çabası

neticesinde Libya'ya asker göndermesi AB özelinde sorun teşkil etmiş bu nedenle Türkiye konu özelinde uyarı almıştır. Askeri müdahalenin hiçbir olumlu sonuç doğurmayacağı yönünde fikir beyanında bulunan AB Türkiye'nin bu hamlesini tehlikeli görmüş ve bu düşünceden Türkiye'nin vazgeçmesi AB tarafından talep edilmiştir. Türkiye'nin geri adım atmaksızın kararı meclisten geçirmesi AB tarafından kural ihlali olarak görülmüş olmakla birlikte ikili ilişkilerde negatif etki uyandırmıştır (Akkanat, 2020).

Bir diğer mülteci sorunu da Suriye özelinde gözlemlenmektedir. AB-Türkiye ilişkilerinde Suriye sorunu olarak ifade edilen sorun, Türkiye'nin Suriye üzerinde asker bulundurması nedeniyle baş göstermiştir. Avrupa Birliği'nin tıpkı Libya sorununda olduğu gibi Türkiye'nin askerlerinin geri çekmesinin istemesi Suriye'de de kendisini göstermiş ve AB'nin talebinin Türkiye tarafından karşılıksız bırakılması üyeliğin sekteye uğramasını beraberinde getirmiştir.

Beşinci sorun Dağlık Karabağ sorunu olarak isimlendirilmektedir. Savaşta Azerbaycan destekçisi olan Türkiye'nin tutmuş olduğu taraf sorun teşkil etmekle birlikte AB tarafından gündem kılınmıştır. Çalışmada ifade edilen diğer sorunlara nazaran üyelik yolunda daha az etkiye sahip olsa da ilgili sorunu ifade etmek gerekli görülmektedir.

İlişkilerde sorun teşkil eden bir diğer konu sığınmacı sorunu olarak ifade edilmektedir. Sığınmacı sorunu Türkiye'nin sınır komşuları ile yaşadığı insan hakları ve güvenlik nedeniyle Avrupa Birliği ilişkilerinde dikkate alınması gereken bir durum olarak gözlemlenmektedir. Avrupa'ya girmek isteyen sığınmacıların Akdeniz üzerinden geçiş yapması gereğinden hareketle Türkiye'yi Avrupa'ya kaçış olarak bir yol kılması AB'nin Türkiye ile ilişkilerinde gerginlik unsuru olmuştur. Kontrolsüz göçün Avrupa sınırlarında sorun teşkil etmesi geçiş kanallarının bu noktada düzenleme yapması gereğini doğurmuştur. Türkiye ve Avrupa Birliği arasında 18 Mart 2016 tarihinde imzalanan Göçmen Anlaşması ilgili durumu düzenleme gerekliliğinden hareketle oluşturulmuştur. Göç hareketliliğinin kontrol altına alınması amacını güden anlaşma, Türkiye'den Yunanistan'a ve yine Yunanistan sınırlarından Türkiye'ye geçen sığınmacıların geri gönderilmesi konusunda düzenleme içermektedir. Yunanistan'a geçiş yapan sığınmacıların Türkiye'ye iadesini içeren anlaşma gereği olarak her bir iade için Türkiye'de bulunan bir Suriyelinin AB'ye alınması noktasında madde kabul edilmiştir. İlgili duruma ek olarak düzensiz göçe meydan veren güvenlik eksikliğinin Türkiye tarafından giderilmesi gerekli görülerek Türkiye'nin bu noktada özen göstermesi gerekmektedir (BBC, 2020).

Sorunlu gündem maddelerinin sonuncusu ve çalışmanın ana konusu olan Gümrük Birliği de ikili ilişkilerde sorun oluşturan bir diğer konudur. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik statüsüne erişmeksizin ticari bir anlaşma olan Gümrük Birliği'ne taraf olması sorunun temel nedenidir.

2.2. Ankara Anlaşması

Ankara anlaşması, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık yürütecek olmasının resmi kılındığı bir anlaşma olarak 1963 yılında imzalanmıştır. 12 Eylül tarihli ilgili anlaşma, Türkiye'nin ekonomik bazda birlik ile ortaklığını sağlaması inancından hareketle imzalanmıştır. Bahsi geçen ekonomik uyumlaşma ile Türkiye'nin ekonomik bazda üyelik yolunda atmış olduğu adımların güçlendirilmesi yönüyle de fayda sağlayacağı düşünülen bir anlaşma olarak AB-Türkiye ilişkileri tarihinde yer almaktadır. Nitekim ifade edilmelidir ki; AB ile gerçekleştirilen anlaşmaların üyelik sürecinde olan ülkelerin birlik üyesi olan ülkeler ile siyasi, sosyal ve ekonomik düzeylerinin uyumlaştırılmasının hedef alınması esas amaçtır. Nitekim gerekli derinleşmeyi sağlayamayan ülkelerin üye olması birliğin kısa vadede genişlediğini gösterse de mevcut uyumsuzluk uzun vadede birlik sonunu getirebilecektir. Bu nedenle gerçekleştirilen her bir anlaşma, anlaşmaya taraf ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik uyumlaştırılması olarak değerlendirilmelidir (Dış İşleri Bakanlığı, t.y.).

2.2.1. Anlaşmanın Amacı ve İlkeleri

Ankara Anlaşması maddeleri incelendiği takdirde anlaşmanın 2. maddesinin Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hedef aldığı ve gerekli ekonomik düzenlemelerin yapılması ile Türkiye'de ticari ve ekonomik gelişimin gözlenebileceği görülmektedir. Anlaşmanın 2. maddesi ticari gelişim amacından hareketle Gümrük Birliği kurulmasının da gerekli olduğunu belirtmesi yönüyle önemli bir yere sahiptir.¹

Bir geçiş dönemi anlaşması olarak ifade edilen Ankara Anlaşması, dil, din ırk vb. unsurlarda ayrımcılığın önünde engel teşkil etmesi yönüyle Avrupa Birliği'nin insan hakları temelini de üyelik sürecinde olan Türkiye için açıkça anlaşma maddesi olarak ifade etmiştir.

¹ Ankara Anlaşması, 2. Madde, Anlaşma'nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir. Yukarıdaki fıkrada belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre bir Gümrük Birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür. (Erişim Tarihi: 14.05.2021)

Anlaşma gereği üzerinde en çok durulan konu Gümrük Birliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşmanın 1. bölümünde ele alınan gümrük birliği, birlik için üçüncü ülke konumundan olan Türkiye'nin ticari ortaklığın en temel örneğidir. Nitekim ilgili madde ile Türkiye ile birlik arasındaki ticarete gerek vergi kısıtlamalarına gidilmesi gerekse gümrük engellerinin kaldırılması ile ortak bir tarife uygulanmasının önemi vurgulanmıştır. Gümrük ortaklığı ya da ticari ortaklığın işlenmiş tarım ürünlerini ve sanayi ürünlerini kapsaması üyelik yolunda olan ve üçüncü ülke olma statüsünü sürdüren Türkiye için 1963 yılında tehdit oluşturmamış olsa da bugün ekonomik bazda tehdit oluşturmaktadır. Nitekim güncelleme konuşmalarının gündem maddesi kılındığı toplum tarafından sıkça konuşulan konular arasına girmiştir. Güncelleme gerekliliği çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıkça ifade edilecektir (Kurter, 2020: 62-76).

Anlaşmanın bir diğer önemi vatandaşlık noktasında ifade edilmektedir. Ülke vatandaşlarının işçi statüsü ile Avrupa Birliği'ne başvuru yapabilmesinin önünü açan anlaşma Türk vatandaşlarının hareket kabiliyetini Avrupa Birliği ülkeleri arasında güçlendirmiştir. İşçilik statüsünün yanı sıra yerleşim noktasında da ülkeler arası vatandaşlık ilişkilerini geliştirmesi anlaşmanın bir diğer önemli noktasıdır. Ankara Anlaşmasının kabulünden bu yana anlaşmanın Türkiye açısından kullanılır olduğu söylenebilecektir. Ancak anlaşmanın 31 Aralık 2020 yılı itibariyle Türkiye vatandaşlarının başvurularına kapatıldığı da bilinmesi gereken bir husus olarak ifade edilmelidir.

2.2.2. Ortaklık Organları

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gerçekleştirilen Ankara Anlaşması neticesinde yapısal değişiklikler gerekli görülmüş ve ortaklık faaliyetleri anlaşma dahilinde konuşulan konular arasında yer almıştır. Ortaklığın sağlanabilmesi için düzeni sağlamak ile sorumlu kurumlar ya da organlar gerekmektedir. Anlaşmanın 6. maddesinde açıkça ifade edilen ortaklık konseyi, bahsi geçen ortaklığı sağlamakla görevli kurum olarak yer almaktadır.

Ortaklık Konseyi, Gümrük Birliği'nin resmileştirildiği Ankara Anlaşması ile gerçekleştirilmesi amaçlanan hedeflere ulaşma yolunda kurulmuş olan kurum olarak ifade edilmelidir. Süreci ve süreç neticesinde karşılaşılması muhtemel sonuçları yönetme amacı güden Konsey, Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerini uzlaştırma amacı gütmektedir. İkili ilişkilerde öncelikli karar mekanizmasına sahip olan kurum, gerekli gördüğü taktirde başka kurumları kurup işleyişi düzene sokabilme hakkına sahiptir. Konsey kararlarında Avrupa

Birliği ve Türkiye'nin ortak kabulü esas olmak ile birlikte oy birliği olmaksızın işleyişin sekteye uğrayacağı söylenmelidir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019).

Ortaklık Konseyine ek olarak "Ortaklık Komitesi" de işleyiş noktasında etkin olması amacıyla kurulan organlar arasındadır. Konseye yardım etme amacından hareketle kurulan organ, karar alma mekanizmasında etkin olmamakla birlikte konseyin yükünü hafifletici özellik göstermektedir (Dış İşleri Başkanlığı, t.y.). Ortaklık Komitesinin alt komiteler tarafından desteklendiği söylenmesi gereken faaliyetler arasında yer almaktadır.

Katma Parlamento Komisyonu (KPK) bir diğer ortaklık organı olarak işleyişi sağlamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Avrupa Parlamentosu üyelerinden meydana gelen organ, Ortaklık Konseyi raporlarını incelemektedir.

Gümrük İş Birliği Komitesi (GİK), Gümrük birliği konusu çerçevesine giren konularda teknik destek sağlama amacıyla kurulmuştur. Komite ile ortak hareket etmekte ve komite görevlendirmesi ile faaliyet yürütmektedir (İŞKUR, t.y.).

Gümrük Birliği Ortak Komitesi (GBOK), Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerde teknik konularda destek sağlamakta buna ek olarak diğer komiteler gibi Ortaklık Konseyi'ne bağımlı faaliyet göstermektedir. Gümrük Birliği uygulanması noktasında karşı karşıya kalınan uyumsuzluk ve anlaşmazlıkların mevzuat uyarınca giderilmesi amacına hizmet etmektedir.

Ve son olarak Karma İstişare Komitesi (KİK), diğer komiteler gibi AB ile olan ikili ilişkileri geliştirmek amacından hareketle kurulmuştur. Altı ayda bir toplanan komite, Ortaklık Konseyi tarafından kontrol edilmektedir. İstişare kelimesinden de anlaşılacağı üzere ortak politika geliştirme, bilgi paylaşımında bulunma vb. konularda faaliyet göstermektedir (Türkiye AB Karma İstişare, 2019).

Avrupa Birliği konsey ve komitelerin görevleri ifade edildiği taktirde görülmektedir ki; Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi, ilişki noktasında karşılaşılan pürüzlerin giderilmesi vb. konular ikili ilişkilerde önem arz etmekte ve bu noktada kurumsal bazda entegratif faaliyetler gerçekleştirilmektedir.

2.3. Katma Protokol

Avrupa Birliği ile ilişkiler noktasında gerek yürütülen anlaşmalar gerek kurulan kurum ve kuruluşlar göstermektedir ki; atılan her adım ilişkilerin güçlendirilmesi ve bütünleşme noktasında karşı karşıya kalınabilecek olan uyumsuzlukların giderilmesi amacına hizmet etmektedir. Nitekim katma protokol ile de uyumlaşma için gerekli usul ve esasların düzenlenmesi hedeflenmiştir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkiyi sağlayan en önemli anlaşma olan Gümrük Birliği'ni düzenleme amacı güden anlaşma, 64 maddeyle birliğe uyumlaşma sağlanmasını amaçlamıştır. Gümrük Birliği anlaşmasıyla hedeflenen; dış ticarete gümrük vergilerinin kaldırılması, mal/hizmet hareketlerine esneklik kazandırılması vb. konuları kapsayan protokol, Ankara Anlaşması ile önemi ifade edilen ve uygulamada karşı karşıya kalınması muhtemel aksaklıkları kontrol altına alma amacı güden bir anlaşmadır (Güney Gümrük, t.y.). Mal ve hizmet ticaretini önceleyen bu anlaşmanın yalnızca ticari hareketi desteklediğini söylemek eksik bir ifade olacaktır. Buradan hareketle ifade edilebilir ki; anlaşma, gerek malların serbest dolaşımını gerekse kişi ve hizmetlerin serbest dolaşımını sağlamaktadır. Buna ek olarak uyumlaşmanın sağlanmasını politika bazlı desteklemek de anlaşmanın getirileri arasında ifade edilmelidir.

2.3.1. Katma Protokolden Kaynaklanan Yükümlülükler

İlişkileri düzenleme noktasında fayda sağlayan katma protokolün imzalanması ile belirli yükümlülüklerin üstlenildiği bilinmektedir. Yükümlülükler birden fazla madde ile belirlenmiş olmakla birlikte ilgili bölümde bu yükümlülüklerin genel bazda ifade edilmesi amaçlanmaktadır. Bu gereklilik Türkiye ile AB ilişkilerinin mevcudiyetinin anlaşılması ve odaklanılan konuların açıkça ifade edilmesi yönüyle önemlidir. Ekonomik bir birliktelikten bahsedilmesi nedeniyle çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin ekonomik ortaklığı noktasında hangi noktada olduğu ya da olacağının ifade edileceği de söylenmelidir.

2.3.1.1. Malların Serbest Dolaşımı

Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerine ortaklık bazında bakıldığında Gümrük Birliği konusunun aktif olarak ilk aşamadan günümüze kadar sürekli konuşula geldiğini söylemek yerinde olacaktır. Ekonomik ve Parasal Birlik olarak kurulan AB'nin üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde tam üyelik gerçekleşmeksizin faaliyete sokmuş olduğu anlaşma hem ye olma arzusundaki ülkelerin ekonomik uyumlaşmasını hem de birliğin ekonomik kalkınmasını ve ticari yayılımını destekleyici olarak tanımlanabilecektir.

Malların serbest bir şekilde Avrupa Birliği sınırları içerisinde dolaşımını ifade eden yükümlülöklere Katma Protokol'un ilk kısmında değinilmektedir. Protokolde, malların serbest dolaşımından GB kapsamında bahsedilmekle birlikte anlaşma, sanayi malları üzerinde uygulanan gümrük tarifelerini, gümrük vergilerini ve resimleri de ortadan kaldırması yönüyle önemlidir. Buna ek olarak anlaşma dahilinde uygulanması muhtemel indirimler de protokol dahilinde ele alınmıştır. Buradan hareketle indirimler ve ücret iptalleri mal ticaretini desteklemiş ve ticaret hacmini genişletmiştir.

2.3.1.2. Kişilerin Serbest Dolaşımı

Malların dolaşımındaki serbestiyete ek olarak protokolün bir sonraki bölümünde işçi statüsünde yer alan bireylerin dolaşım hakkının da ele alındığı görölmektedir. Ülkeler arasındaki mal ve hizmetin dolaşımının da belirli kontroller dahilinde kademeli olarak gerçekleşeceğini ifade eden anlaşma, dolaşım için yürürlükten sonraki 12 ve 22. yılları hedef göstermiştir. Üyelik yolunda olan Türkiye'nin işçi bazlı uyumlaşmasını sağlayacak olan bu madde entegrasyona katkı sağlayıcı olarak değerlendirilebilecektir. Sürecin yürürlükten sonra minimum 10 seneye yayılması, gerekli teorik uyumlaşmanın gerçekleştirilebilmesi ve şartların oturtulabilmesi noktasında önem sağlamıştır. Dolaşım faaliyetlerinin ayrıntılı bir şekilde düzenlenmesi ve ilgili faaliyeti yürütmek üzere gerek politika bazlı gerekse kurum bazlı inovasyona gidilmesi gerekmektedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse işçilerin dolaşımı siyasi düzenlemelerin yanı sıra sosyal unsurları ve ekonomik gereklilikleri de beraberinde getirecektir. Çalışanların ikametleri, çalışan ailelerinin konaklama durumları, oturma izinleri, ekonomik hakları, güvenceleri vb. konuların ele alınması ve gerek yasalar gerekse yönetmelikler ile düzenlenmesi gerekmektedir (Dış İşleri Bakanlığı, t.y.).

2.3.1.3. Sermayenin Serbest Dolaşımı

Bir diğer düzenleme, sermaye dolaşımı olarak protokolde yer almıştır. Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki sermaye yatırımlarının önünü açmayı ve düzenlemeyi hedefleyen sermaye dolaşımının protokol dahilinde ayrıntılarıyla değerlendirildiği söylenemeyecektir.

2.3.1.4. AB Etkisiyle Türkiye'de Yaşanan Değişim

Avrupa Birliği'ne üye olma yolunda atılan her bir adım ülkelerin birlik şartlarını yerine getirmesini ve birliğe uyumlaşmasını gerektirmektedir. Bu durumdan hareketle üyelik yolunda olan ve üyelik statüsünü tamamlamış olan her ülkenin belirli değişimlere uğradığını

söylemek yerinde olacaktır. Bu değişiklikler siyasi, sosyal ve ekonomik bazda gözlemlenmektedir. Değişikliklerin temel nedeni; birlik çatısı altında ortak faaliyet gerçekleştirecek ülkelerin gerekli faaliyetleri gerçekleştirip alınan kararlara uyum sağlayabilmesi için aynı düzeyde siyasi, sosyal ve ekonomik yapıya sahip olması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yapısal değişimler, birlik üyeliği yolunda birden fazla alanda gözlemlenmektedir. İşbu alanların ilerleme raporlarında belirtilen ölçeklere uyumlaşma noktasında fayda sağlayacak şekilde belirlendiğini söylemek yerinde olacaktır.

Yaşanan bu etki Avrupa Birliği etkisi altında değişim gösteren her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de Avrupalılaşıma adı altında dikkate alınabilecektir. Bu durumun temel nedeni Avrupalılaşımanın siyasi, sosyal ve ekonomik bazda ülkelerin AB’ye uyumlaşmasını ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Avrupalılaşıma, Türkiye’deki Avrupa Birliğine uyum yolunda gerçekleştirilen değişimleri ifade etmektedir.

Türkiye’nin aday ülke olarak birlik üyeliğinde bir adım ileriye gitmesi 1999 yılı Helsinki Zirvesi akabinde gerçekleşmiştir. Anlaşma ile Avrupa Birliği yolunda adımlar atan Türkiye, gerçekleştirmiş olduğu reformlar aracılığıyla Avrupalılaşıma noktasında ilerleme göstermiştir.

Avrupa Birliğinin temelde demokratikleşmeyi esas alan ve durumun takibini Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi aracılığıyla gerçekleştiren yapısı üyelik yolunda ilerleyen ülkelerde demokratikleşmeye verdiği önemi açıkça göstermektedir. Bu nedenle ülkelerin demokrasiden uzak eylemleri üyelik yolunda atılan adımları yetersiz kılmaktadır. Demokratik beklentiler arasında -Avrupa Komisyonu tarafından ilan edilen ilerleme raporlarında görüldüğü üzere- ifade özgürlüğünün sağlanması, azınlık haklarının korunması, kişilerin dini tercihlerine saygı duyulması vb. yer almaktadır. Bunun dışında sivil-askeri ilişkilerin düzenlenmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması da süreç dahilinde gerçekleştirilen eylemler arasındadır. hukukun üstünlüğünün sağlanması ve yasaların Avrupa Birliği standartları göz önüne alınmak kaydıyla yeniden düzenlenmesi 2004 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile de resmî olarak sağlanmıştır (Yılmaz, 2014: 63-70).

Çalışmanın birinci bölümünde Avrupalılaşıma başlığı altında açıklanan modeller de ilgili süreçte Türkiye’nin birlik yapısına uyumlaştırılması yönünde uygulamaya alınan modeller olarak ifade edilmiştir.

2.4. AB-Türkiye İlişkilerinde Mevcut Durum

Günümüzde, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinde statü noktasında herhangi bir değişim görülmemekte, aday ülke olma konumu istikrarla sürdürülmektedir. Türkiye'nin tam üyelik statüsüne erişmesi noktasındaki beklentiler gerilemiş olsa da Türkiye-Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin devam edeceği ve gündemin tamamıyla kapanmayacağı düşünülmektedir.

İkili ilişkilerin gelmiş olduğu noktanın ne olduğu ve ilişkilerin hangi yönde ilerleme göstermesi gerektiği, Türkiye özelinde Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan ilerleme raporunda görülmektedir. Yayımlanan 2021 raporunda ikili ilişkilerin olumlu yönde ilerlediği düşünülse de Türkiye'nin yeterli çabayı göstermediği vurgulanmıştır. Rapor incelendiğinde günümüz AB-Türkiye ilişkilerine dair yapılan değerlendirmeler açıkça görülecektir.

Rapor dahilinde de belirtildiği üzere günümüze kadar toplam açılan müzakere sayısı 16 fasıl olarak ifade edilmektedir. İlgili fasılların gerçekleşme nedeni Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı yönünde olmakla birlikte ilgili katılım gerçekleşmesi komisyon tarafından yakın zamanda uygun görülmemekte buna ek olarak yeni bir fasıl açma konusu yine rapor dahilinde gündeme alınmamaktadır. Türkiye'nin gerçekleştirilmesi beklenen uyumlaşmayı tam anlamıyla sağlayamamış olması bu duruma gerekçe gösterilmektedir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de ifade edildiği üzere; Türkiye'nin kendi kıta sahanlığı içerisinde yer alan Doğu Akdeniz'de sondaj faaliyeti yürütmesine dayandırılan Doğu Akdeniz sorunu, Libya sorunu gibi siyasi sorunlar ilişkilerde temel gösterilerek, birliğe tam üyeliğin bu şartlarda gerçekleştirilemeyeceği ifade edilmiştir. Buna ek olarak Türkiye'nin hukukun üstünlüğünü benimsemeye yetersiz kaldığı ve evrensel insan hakları kurallarına tam uyumlaşma gösteremediği gerekçesi ile AB ilişkilerinin ilerletilemeyeceği vurgulanmıştır.

İkili ilişkilerin geldiği nokta rapor dahilinde değerlendirilirken ekonomik bazda Türkiye ve Avrupa Birliği'nin birbirleri üzerinde olan etkisi de incelenmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gerçekleştirmiş olduğu ticarete yer aldığı sıralamaya bakıldığında Türkiye için AB, 1 numaralı ticaret ortağı, Avrupa Birliği'de Türkiye'nin 6. ticaret ortağı olarak önemli bir aktördür.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin tam üyelik gerçekleşmeksizin süregelmesi ile birlikte ticari ilişkiler devam etmektedir. Ticari ilişkilerin devamında en önemli etken ve çalışmanın ana konusu olan Gümrük Birliği de rapor dahilinde ele alınmaktadır. Gümrük

Birliği'nin işbu tam üyelik gerçekleşmeksizin imzalanması uzun vadede güncelleme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Bu gereklilik günümüzde gündem maddesi olmaya devam etmektedir. Bu noktada Komisyon ile gerçekleştirilen müzakereler sonuçsuz kalmaktadır. Ancak müzakerelere devam edilmekte ve bu noktada gerçekleştirilebilecek faaliyetler yetkililer tarafından tartişılmaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından ilan edilen raporda böylesi bir ilişki durumu gözlemlenmişken Türkiye'nin yapmış olduğu faaliyetlerde artış gösterdiğini ifade etmesine rağmen, Avrupa Birliği tarafından Türkiye'nin gereklilikleri yerine getirmediğini beyan edilmiştir. Türkiye tarafından Komisyon Raporu'nda yer alan negatif ifadelerden hoşnut olunmadığı ifade edilmiş ve birliğin bu noktada doğru bir yorumlamada bulunmadığı söylenmiştir. Türkiye, rapor hakkındaki görüşlerinde Doğu Akdeniz konusundaki ifadeleri kabul etmemekte ve Avrupa Birliği'nin Rum destekçisi bir imaj çizdiğini ifade etmektedir. Buna ek olarak insan hakları konusunda Türkiye'nin göstermiş olduğu demokratik yönelimlerin birlik nezdinde Kürt Sorunu çerçevesinde değerlendirilerek negatif görülmemesinin de haksız bir görüş olduğu ve terör destekçisi bir yapı gösterdiği Türkiye tarafından ifade edilmiştir. Buradan hareketle Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ilerlemelerin dikkate alınarak birlik tarafından objektif bir değerlendirme yapılması gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ ÇERÇEVESİNDE AB-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

3.1. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye

Avrupalılaşıma modelleri incelendiğinde, tüm modellerin üyelik yolunda olan ülkelerin birlik içerisinde girmeden önce sağlaması gereken koşulları ifade etmiş olduğu görülmektedir. Buradan hareketle üyelik sürecini tamamlamayan ve yıllardan beri adaylık sürecini idame ettiren Türkiye için de Avrupalılaşıma etkisi gözlemlenmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’de Avrupalılaşıma incelenecektir. İnceleme gerçekleştirilirken Türkiye’nin adaylık statüsüne 1999 yılında eriştiğinin bilinmesi, incelemenin başlangıç tarihini ifade etmesi yönüyle önemlidir. Burada 1999 Helsinki Zirvesinin Türkiye Avrupalılaşımasında resmî milat olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Avrupalılaşıma bağlamında Türkiye’de yaşanan demokratik dönüşümler değerlendirildiğinde en hızlı reformların 1999-2005 yılları arasında gerçekleştirildiği söylenebilecektir. Bu aktif faaliyetlere neden olarak adaylık statüsü sağlanması gösterilebilecektir. Bahsi geçen 5-6 yıllık süreçte üzerine odaklanılan konular insan hakları ve temel özgürlükler, asker üzerinde sivil denetim, yargı sistemi, kamu yönetimi ve yolsuzlukla mücadele olmak üzere kategorize edilmiştir. İlgili konularda gerçekleştirilen çalışmaların uzun vadede demokrasiyi geliştirici ve refahı besleyici nitelik göstereceği söylenebilir. Buna ek olarak hukukî düzenlemelere gidilerek Avrupa Standartlarının oluşturulmaya çalışıldığı da bilinmektedir (Yılmaz, 2014: 65-67). Standartların oluşturulma sürecinde hukukî

düzenlemelere ağırlık verilmiş ve birlik üyeliği yolunda atılan her adım mubahtır anlayışından hareketle anayasal değişimler ve hukukî reformlar hızlı bir şekilde 2002 yılında gerçekleştirilmiştir. İşbu yasal değişimlerin en bilineni; idam cezasının kaldırılması olarak ifade edilebilecektir (Balkır ve Soyaltın, 2018: 155).

Öcalan davasının görülmesi dönemine denk gelen idam cezasının müebbet cezaya çevrilerek cezanın -Avrupa İnsan Hakları anlayışına ters düştüğü ve kişinin yaşama hakkını elinden aldığı gerekçesiyle- ortadan kaldırılması Avrupalılaştırmanın hukukî tezahürüne bir örnektir. İdama ek olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. Maddesi gereğince fiziki ya da ruhsal şiddet içeren eylemler de yasak çerçevesinde ele alınmaktadır (“European Court of Human Rights”, 2015). Buna ek olarak dil noktasında revizyona gidildiği de söylenmelidir. İlgili dil revizyonu Kürtçe yayın noktasına odaklanmakla birlikte Avrupa Birliği’nin insan hakları temeline dayandırdığı gerek idam gerekse dil konusunun tamamen Koppenag Kriterleri bağlamında düzenlenmesi birlik tarafından talep edilmiştir.

Avrupalılaştırma süreci Türkiye açısından incelendiğinde insan hakları, asker üzerinde sivil denetim, yargı sistemi, kamu yönetimi ve yolsuzluk mücadelesi, dış politika gibi konularda gerçekleştirilen çalışmalar ile Avrupalılaştırma sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Avrupa Komisyon raporlarında hâlâ yeterli uyumlaşmanın sağlanamadığı gerekçe gösterilerek Türkiye’nin en uzun adaylık statüsünde bulunan ülke olması yönündeki başarısı korunmaya devam etmektedir.

3.1.1. Gümrük Birliği’nin Türkiye’ye Etkileri

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin temelini inşa eden Gümrük Birliği Anlaşmasının, AB daralması olarak da ifade edilebilecek Brexit sonrası uygulanması muhtemel entegrasyon modelleri neticesinde karşı karşıya kalacağı etkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşma düşüncesiyle Gümrük Birliği’nin Türkiye üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri değerlendirilecektir.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin ticari temelden beslendiği ve en büyük entegrasyonun ekonomik bazda sağlandığı bilinmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğunun ilgili anlaşmayı gerçekleştirirken hareket noktası, birliğe üye ya da anlaşmaya taraf ülkelerin, ülke pazarlarında ticari faaliyetleri rahatlıkla sürdürmek suretiyle ekonomik gücünü artırmaya çalışması olduğu bilinmektedir. Nitekim bir ekonomik birlik olarak kurulan Avrupa Birliği’nin ticari pazar yelpazesini genişletmesi beklenen bir durumdur. Teknolojik bazda

gelişmiş olan ve üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları kaynakları etkin kullanma noktasında başarı gösteren ülkelerin üretim imkanları gelişmiş olmakla birlikte ürün miktarları artış gösterecek ve akabinde ürünlerin birim maliyeti de düşecektir. İşbu durum bahsi geçen ülkenin pazar avantajı kazanmasını sağlayacaktır. Nitekim AB üyesi ülkelerin anlaşmaya taraf olmak suretiyle vergi vb. maliyet kalemlerinden muaf olmaları nedeniyle göstermiş oldukları üretim başarısı diğer ülkelere pazarlarına kolaylıkla girmelerini ve düşük maliyet sayesinde belirlemiş oldukları uygun fiyatlar ile pazarlamada rekabet avantajına sahip olmalarını sağlayacaktır. İlgili durum, ifade edilen güce sahip ülkeler açısından avantaj olmakla birlikte anlaşmaya taraf olan ancak pazarlama avantajına sahip olmayan ülkelerin pazarlarında kendi ürünlerinin ikinci plana itilmesine ve tabiri caizse güçlü ülkelerin güçsüz ülkeleri sömürmesine sebebiyet verebilecektir (Kurt, 2007: 25). İfade edilen duruma ek olarak tam üyelik statüsü elde edilmeksizin Gümrük Birliği Anlaşması'na taraf olan Türkiye'nin birden fazla ülke tarafından serbest ticaret anlaşmasını imzalamak için uygun görülmemesi, bir başka ifade ile üye ülkelerin çoğunun Türkiye ile STA imzalamayı kabul etmemesi Türkiye'nin rekabet avantajını daha da düşürmektedir.

Türkiye'nin dış ticarete ithal ikameci yapıyı benimsemesi Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planını oluşturduğu 1984 yılı itibariyle başlamıştır. Bu başlangıç Türkiye ekonomisinin dışa açık bir ekonomik düzeni benimsediğinin de göstergesi olarak kabul edilebilecektir. İthal ikameci sistemi tanımsal açıdan bilmek Türkiye'nin benimsemiş olduğu yapıyı anlamlandırmak açısından fayda sağlayacaktır. Tanımlamak gerekirse ithal ikameci sistem, bir ülkenin üretmiş olduğu mal miktarını artırmak amacıyla dış alım olarak ifade edilebilecek olan ithalatı minimize edip üretimi teşvik ederken ihracat miktarını da artırmayı amaçlayan bir sistemdir. Bir ürünü ithal etmek yerine ilgili ürünün eldeki kaynaklardan yararlanmak suretiyle üretiminin sağlanması ile ülke ekonomisini kalkındırma ve üretim hacmini genişletme amacı güdülmektedir. İthal ikameci sistemin uygulanması döviz kurlarında dalgalanma gözlemlendiği taktirde dış ticarete meydana gelebilecek açığın minimize edilmesi yönüyle de önemli bir yere sahiptir. Büyük Buhran olarak da ifade edilen ve 1929 yılı ekonomik dar boğazını temsil eden ekonomik kriz ile birlik faaliyet alanına alınmaya başlayan sistem Türkiye'de 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile 1984 yılında uygulamaya başlanmıştır (Bilgin ve Şahbaz, 2009: 178-179). Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri ilerleme kaydederken 1989 yılında tam üyelik müracaatı yeniden geri çevrilmiş ve birlik içerisine şu an tam üye olarak dahil edilemeyeceği ifade edilmiştir. Ancak üyelik sürecinde o günün şartlarında garantör olarak değerlendirilen Gümrük Birliği Anlaşması'nın kabulü için

çalışmaların başlatılmasını ifade ederek ticari entegrasyonun hız kazanmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim tam üyelik gerçekleşmemekle birlikte 1 Ocak 1996 tarihinde Gümrük Birliği Anlaşmasının kabulü ile ticari bazda Türkiye-AB arasındaki entegrasyon sağlanmıştır.

3.1.2. Gümrük Birliği'nin İstatistikî Veriler Işığında Etkisi

Gümrük Birliği ikili ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Dış ticaret hareketlerinin güçlendirilmesi bu önemi ifade etme noktasında etkin rol üstlenmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması sonrası ithalat ve ihracat rakamlarında değişim gözlemlendiği ifade edilebilecek olup bu değişimin tam üyeliğin gerçekleşmemesi nedeniyle negatif etkilere sebep olduğu da söylenebilir. İfade edilen negatif etkinin en temel nedeni üye ülkeler arasında gerçekleştirilen ve üçüncü ülkeler nezdinde kabulü zorunlu olmayan serbest ticaret anlaşmalarıdır. Ticaret anlaşmalarının önemini anlama noktasında öncelikle ticari kapsam incelenmelidir.

Tablo 2: Türkiye'nin AB'ye İhracatı ve AB'den İthalatı (2020-2021)

	İhracat (Milyon \$)		İthalat (Milyon \$)	
	2020	2021	2020	2021
Dünya	169.657.940	225.264.314	219.514.373	271.422.758
EU-27	70.896.437	94.333.033	73.419.429	85.508.858

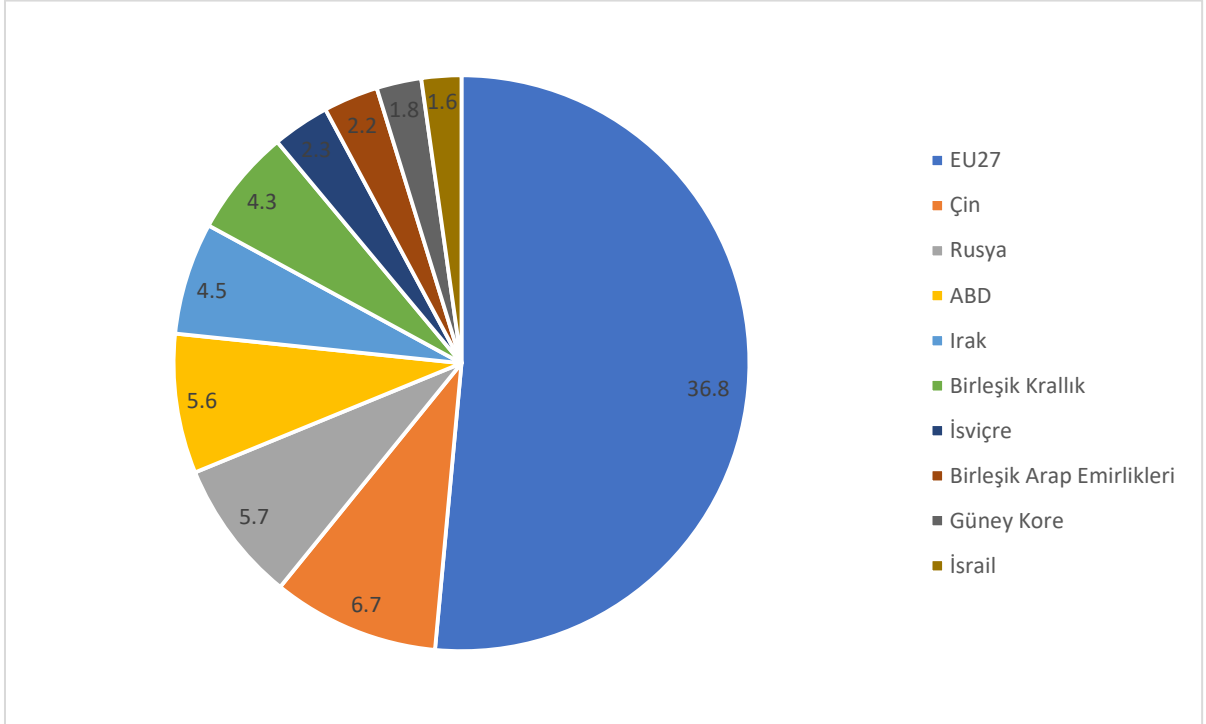
Kaynak: TradeMap'den alınan bilgilerle yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin dünya ihracatı ve ithalatı ticari faaliyetlerde türkiyenin yerini saptama noktasında önem arz etmektedir. Trade Map veri tabanından elde edilen veriler göstermektedir ki; Türkiye'nin dünya ithalatı 2020 yılı için 219.514.373 milyon dolar seviyesinde iken 2021 yılı için 271.422.758 milyon dolara yükselim göstermiştir. Artış oransal olarak hesaplandığında ithalatta dünyada %24 artış gözlemlendiğini söylemek gerekmektedir. Türkiye, dünya ticaretinde böyleyken toplam ticaretin 2020 yılı için 73.419.429 milyon dolar ve 2021 için 85.508.858'lik kısmı AB ülkelerinden yapılan ithalatı ifade etmektedir. 2021 yılı için değerlendirildiğinde toplam ithalatın %31,5'lik kısmını AB ithalatı oluşturmaktadır.

İhracat rakamları incelendiğinde ise; 2020 yılı Türkiye'nin toplam dünya ihracatı 169.657.940 milyon dolar ve 2021 yılı için ise 225.264.314 milyon dolar seviyesindedir.

İhracat seviyesi 2020 yılına nazaran %75 artış göstermiştir. Dünya geneli hal böyle iken AB Ülkeleri özelinde bakıldığında 2020 yılı için toplam ihracatın 70.896.437 milyon dolar ve 2021 yılı için 94.333.033 milyon dolar olduğu görülmektedir. 2021 yılı için değerlendirildiğinde Türkiye'nin dünya ihracatının yaklaşık %42'sini Avrupa Birliği ülkeleri oluşturmaktadır.

Buna ek olarak AB-Türkiye ilişkilerindeki ticaretin önemini anlama noktasında Şekil 1 de yardımcı olacaktır.

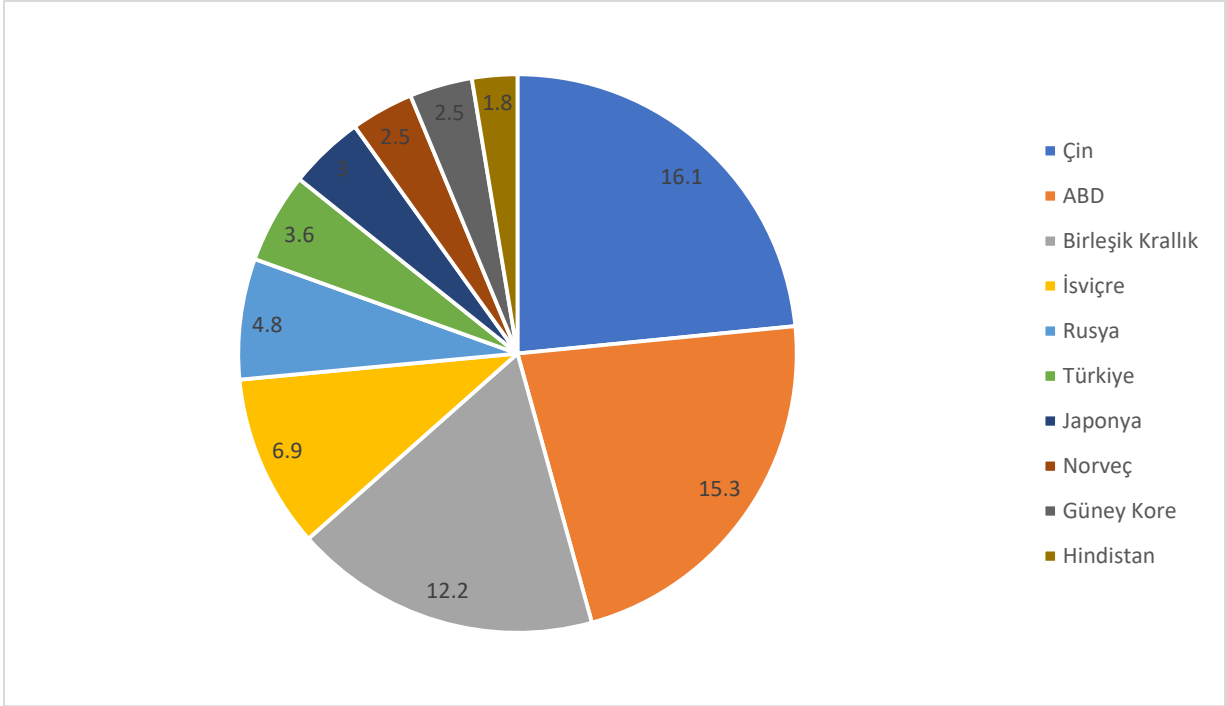

Şekil 1.1: Türkiye'nin Ticari Faaliyette Bulunduğu Ülkeler ve Oranları

Kaynak: European Commission 2020 verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin dış ticaretinde en yüksek paya sahip 27 ülkeyi bünyesinde barındıran Avrupa Birliği'dir. %36,8'lik bir oranla birincilik payını elde eden Avrupa Birliği'ni takiben gelen bir diğer ülke %6,7'lik bir oranla Çin olarak ifade edilmektedir. İlgili durum Avrupa Birliği'nin Türkiye için önemini gözler önüne sermektedir.

Türkiye için Avrupa Birliği durumu böyleyken Avrupa Birliği'nin dış ticaretinde Türkiye'nin konumu da değerlendirilmelidir.

Şekil 1.2: Avrupa Birliği'nin Dış Ticarete Bulunduğu Ülkeler ve Oranları

Kaynak: European Commission 2020 verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 2 ise Avrupa Birliği'nin ticari faaliyette bulunduğu ülkelerin oransal bazda sıralamasını içermekte ve Avrupa Birliği için Türkiye'nin ticari önemini göstermesi açısından önemli özellik göstermektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere Avrupa Birliği dış ticaretinde %16,1'lik oran ile en yüksek paya sahip ülke Çin iken ikinci sırada %15,3'lük oran ile Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Üçüncü ticaret ortağı %12,2 ile Birleşik Krallık olarak devam ederken Türkiye Avrupa Birliği açısından ticaret hacmi noktasında 6. sırada 3,6'lık bir oran ile yer almaktadır.

Buradan hareketle genel bir ifade ile toparlamak gerekirse söylenebilir ki; Avrupa Birliği Türkiye için dış ticarete birinci sırada önem gösterirken; Türkiye'nin birlik nezdindeki değeri altıncı sıradadır.

Avrupa Birliği'nin üçüncü ülkeler ile ilişkilerinde önem arz eden Avrupa Ekonomik Alanı, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişki değerlendirildiğinde, dikkate alınması gereken bir konudur ve bu noktada anlaşmaların öneminin gözlemlenmesi için Türkiye ile Avrupa Birliği arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği uygulamasının katkısının dış ticaret istatistiklerinin ele alınması kaydıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Bahsi geçen gereklilikten hareketle 1996 Gümrük Birliği anlaşması sonrası ithalat, ihracat ve dış ticaret

hacmi verileri sayısal olarak incelenecek ve ihracatın ithalatı hangi oranda karşıladığı noktasında da değerlendirmeye gidilecektir.

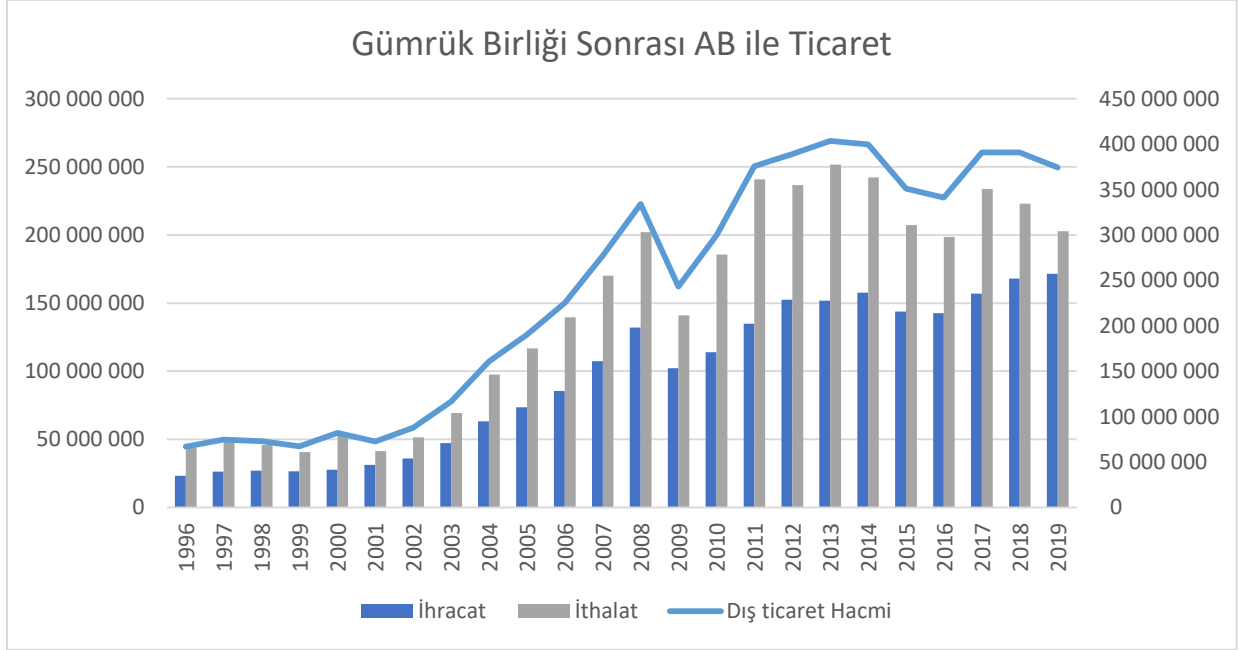
Tablo 3: Yıllara Göre Türkiye Dış Ticaret Verileri: 1996-2019

Yıllara göre dış ticaret 1996-2019 Değer: Bin ABD \$						
Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Hacmi Değer	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	(%)	Değer	(%)		
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	66 851 107	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	74 819 792	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	72 895 344	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	67 258 497	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	82 277 727	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	72 733 299	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	87 612 886	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	116 592 528	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	160 706 919	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774 151	19,7	190 250 559	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576 174	19,5	225 110 850	61,3
2007	107 271 750	25,4	170 062 715	21,8	277 334 464	63,1
2008	132 027 196	23,1	201 963 574	18,8	333 990 770	65,4
2009	102 142 613	-22,6	140 928 421	-30,2	243 071 034	72,5
2010	113 883 219	11,5	185 544 332	31,7	299 427 551	61,4
2011	134 906 869	18,5	240 841 676	29,8	375 748 545	56,0
2012	152 461 737	13,0	236 545 141	-1,8	389 006 877	64,5
2013	151 802 637	-0,4	251 661 250	6,4	403 463 887	60,3
2014	157 610 158	3,8	242 177 117	-3,8	399 787 275	65,1
2015	143 838 871	-8,7	207 234 359	-14,4	351 073 230	69,4
2016	142 529 584	-0,9	198 618 235	-4,2	341 147 819	71,8
2017	156 992 940	10,1	233 799 651	17,7	390 792 592	67,1
2018	167 920 613	7,0	223 047 094	-4,6	390 967 708	75,3

2019	171 464 945	2,1	202 704 320	-9,1	374 169 264	84,6
------	-------------	-----	-------------	------	-------------	------

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Verilerin daha açık anlaşılması için 1996-2019 yılı arası dış ticaret istatistikleri çubuk Şekil ile Tablo 8’de verilecektir.

Şekil 1.3: Yıllara Göre Türkiye Dış Ticaret Verileri: Eğim

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 ve Şekil 3’de Gümrük Birliği Anlaşmasının kabulü olan 1996 yılından 2019 yılına kadar hesaplanan ithalat ve ihracat değerleri görülmektedir. 1996 yılında 23.224.265 ile %7,3 seviyesinde seyreden ihracat miktarı anlaşma kabulü ile birlikte 1997 yılında %13,1 seviyesine yükselim göstermiştir. Mal ithalatı noktasında ilgili yıllara ait veriler incelendiği takdirde 1996 yılında 43.626.642 ile %22,2 seviyesinde seyreden ithalat miktarı %11,3 seviyesinde gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılması noktasında değerlendirildiğinde 1997 yılında %54,1 ile 1996 yılına göre ilerleme kat edildiği söylenebilecektir. İhracat ve ithalat oranları yukarı ve aşağı yönlü değişim gösterirken ilgili zaman aralığında oranlarda görülen en yüksek gerileme 2008 krizinin etkisi ile 2009 yılında gözlemlenmiştir. 2008 yılında 132.027.196 ile %23,1 seviyesinde olan ihracat ve 201.963.574 ile %18,8 seviyesinde olan ithalat miktarları, krizin etkisi ile 2009 yılına gelindiğinde sırasıyla; ihracat için %-22,6 ve ithalat için ise %-30,2 seviyesine gerileme göstermiştir. Genel itibariyle incelendiğinde 1996

yılında 20 milyon seviyelerinde seyreden ihracat ve 40 milyon seviyelerinde seyreden ithalat değerlerinde gümrük birliği akabinde sürekli artış gözlemlenmiş ve 2019 yılına gelindiğinde 170 milyon seviyelerinde ihracat ve 200 milyon seviyelerinde ithalat değerine gelinmiştir. Buna ek olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı %53,2 iken 2019 yılına gelindiğinde ilgili oran %84,6 seviyelerine ilerlemiştir.

Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu ticaretin istatistiki bazda incelenmesi suretiyle Türkiye için Avrupa ülkelerinin ve gerçekleştirilecek olan ticaretin öneminin değerlendirilmesi çalışma dahilinde gerekli görülmektedir. Buradan hareketle Ticaret Bakanlığı resmi kaynaklarında yer alan bilgilere göre Türkiye ile ticari faaliyette bulunan Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında; Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hırvatistan, Hollanda, Letonya, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Polonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021).

İlgili ülkelerin Türkiye ile gerçekleştirmiş oldukları ticareti gösteren dış ticaret verileri incelenerek iki ülkenin ticari durumunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda sırasıyla muhabir ülkelerin Türkiye ile gerçekleştirmiş oldukları ihracat ve ithalat değerleri yer almakta buna ek olarak ülkelerin toplam ihracat ve ithalatın yüzde kaçını karşıladıkları yine tablo dahilinde değerlendirilmektedir.

Tablo 4: EU 27 Ülkeleri Ticaret İstatistikleri-2019

Ticaret İstatistikleri (İthalat-İhracat) 2019				
Türkiye				
ÜLKE	İthalat Değeri (EURO)	Toplam EU27 İthalatındaki Yeri	İhracat Değeri (EURO)	Toplam EU27 İhracatındaki Yeri
Avusturya	1.616.304.381,00	2,32%	1.231.511.524,00	1,80%
Belçika	4.724.244.220,00	6,77%	4.685.657.512,00	6,86%
Bulgaristan	2.159.578.128,00	3,09%	2.153.334.440,00	3,15%
Hırvatistan	379.275.598,00	0,54%	148.841.923,00	0,22%
Kıbrıs	30.082.963,00	0,04%	8.065.100,00	0,01%
Çek Cumhuriyeti	1.119.516.322,00	1,60%	1.687.012.313,00	2,47%

Danimarka	899.360.047,00	1,29%	979.703.735,00	1,44%
Estonya	86.693.424,00	0,12%	146.086.403,00	0,21%
Finlandiya	383.826.151,00	0,55%	709.127.675,00	1,04%
Fransa	7.611.867.457,00	10,90%	5.977.772.115,00	8,76%
Almanya	13.286.644.109,00	19,03%	20.055.878.610,00	29,38%
Yunanistan	1.943.316.515,00	2,78%	1.973.888.939,00	2,89%
Macaristan	1.259.080.863,00	1,80%	1.457.339.497,00	2,13%
İrlanda	436.281.558,00	0,62%	651.881.300,00	0,95%
İtalya	9.457.454.402,00	13,55%	8.345.979.703,00	12,23%
Letonya	110.370.497,00	0,16%	161.150.024,00	0,24%
Litvanya	179.058.178,00	0,26%	238.722.483,00	0,35%
Lüksemburg	31.359.963,00	0,04%	145.533.324,00	0,21%
Malta	209.197.971,00	0,30%	21.074.999,00	0,03%
Hollanda	5.153.764.112,00	7,38%	6.210.584.836,00	9,10%
Polonya	2.522.496.945,00	3,61%	1.939.228.346,00	2,84%
Portekiz	961.911.199,00	1,38%	555.828.343,00	0,81%
Romanya	3.849.434.216,00	5,51%	2.223.738.266,00	3,26%
Slovakya	393.748.285,00	0,56%	520.796.623,00	0,76%
Slovenya	2.548.033.494,00	3,65%	339.934.384,00	0,50%
İspanya	7.338.262.833,00	10,51%	4.455.178.267,00	6,53%
İsveç	1.120.273.418,00	1,60%	1.241.297.018,00	1,82%
EU27 (Toplam)	69.811.437.249,00	100,00%	68.265.147.702,00	100,0%

Kaynak: European Commission bilgilerinden yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4’te yer alan değerler incelendiğinde Avrupa Birliği üyesi ülkeler ile gerçekleştirilen toplam ihracat ve ithalat miktarının yakın seyrettiği ifade edilebilecektir. Ülkelerin Türkiye’den gerçekleştirdikleri ithalat yüzdesel bazda değerlendirildiğinde Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki en yüksek değer Almanya tarafından %19,03’lük bir oranla gerçekleştirildiği ve Almanya’yı takiben %13,55’le İtalya, %10,90’la Fransa, %10,51 ile İspanya ve %7,38 ile Hollanda’yla gerçekleştiği görülmektedir. İthalat kanadında durum bu

şekildeyken ihracat noktasında incelendiğinde Türkiye'nin en çok mal ithal ettiği, bir diğer ifade ile Türkiye'ye en çok mal ihraç eden ülkelerin ilk beşi sırasıyla; %29,38 ile Almanya, %12,33 ile İtalya, %10,51 ile İspanya, %9,10 ile Hollanda ve %8,76 ile Fransa'yla gerçekleştirilmektedir.

Buradan hareketle görülmektedir ki ticari ilişkiler noktasında incelendiği takdirde EU27 ülkesi içerisinde Türkiye ile ticareti her iki taraf için de olmazsa olmaz olarak nitelendirilebilecek 5 ülke; Almanya, İtalya, Fransa, İspanya ve İtalya olarak sıralanmalıdır. Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen ticaretin büyük bir bölümünü barındıran ülkelerin Türkiye ile gerçekleştirdiği toplam ithalat seviyesi toplamın %61,37'sini oluşturmaktadır. Buna ek olarak ifade edilen 5 ülkenin Türkiye'ye gerçekleştirdiği ihracat EU27 ülkelerinin toplam ihracatının %70,08'ini oluşturmaktadır.

3.2. Gümrük Birliği Güncellemesi

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında kurulan ilişkilerin temeli resmi bazda incelendiğinde Ankara Anlaşmasına dayandığı ve Ankara Anlaşmasının son aşamasının Gümrük Birliği olduğu bilinmektedir. Gümrük Birliği Anlaşması gerek üye ülkeler için gerek üçüncü ülke olma konumunu sürdüren Türkiye için ekonomik bazda önem arz eden anlaşma olarak ifade edilebilecektir. Anlaşmanın 1996 yılı kabulü itibariyle ticari faaliyetlerde kazandırdığı ivme, buna ek olarak Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri dinamik tutması yönüyle sağladığı fayda açıkça gözlemleniyor olsa da anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1996 senesinde beklenti dahilinde olan tam üyelik statüsünün Türkiye tarafından elde edilememiş olması, işbu anlaşmanın negatif yönlerinin gittikçe ülke üzerinde nüksetmesine sebebiyet vermiştir.

Güncelleme ihtiyacı anlaşmanın negatif yönleri hissedilmeye başladığı andan itibaren konuşulmaya başlanmış, 2015 yılında ilgili güncellenmenin Komisyon tarafından alınacak onay neticesinde başlatılması konuşulmuş ve yine aynı sene güncellenmenin masaya yatırılması konusunda uzlaşya varılmış olsa da 2016 yılında Türkiye iç siyasetinde meydana gelen karışıklıklar halihazırda yıpranmış olan AB-Türkiye ilişkilerinin toplanması için bir fırsat olarak değerlendirilebilecek müzakerelerin ilk etapta ertelenmesine ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi nedeniyle çıkartılan OHAL kanunun yürürlükten kaldırılmasına rağmen Türkiye'nin Avrupalılaşıma noktasındaki siyasi ve ekonomik eksikliklerinin göz önünde bulundurulması neticesinde yazılı olarak iptal edilmiştir (Kakışım ve Erdoğan, 2017: 399-420).

Bahsi geçen durum ikili ilişkilerin düzeltilmesi yolunda engel haline gelmiştir. Nitekim 2016 yılı sonrasında aktif gündem maddesi kılınan ve ikili ilişkilerde yüksek oranda negatif etki uyandıran Suriyeli sığınmacılar ve mülteci iş birliği maddeleri tam üyelik gerçekleştirmek için gerekli siyasi şablonu sarsıcı etki uyandırmıştır denebilir.

Gümrük Birliği'nin Türkiye ve Avrupa Birliği siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerinde fayda sağladığı bilinmekle birlikte tam üyelik ihtimalinin 25 senelik bir süreçte sürüncemede kalması ve belirsizlik ikliminin devam etmesi üyelik statüsünü tamamlamasa dahi Türkiye'nin Gümrük Birliği anlaşması için güncelleme talebini zorunlu kılmıştır. Güncelleme süreci hakkında Türkiye özelinde Sivil Toplum Kuruluşları ile Bilgilendirme ve İstişare Toplantıları 2015 yılı itibariyle başlamış olmakla birlikte ilgili toplantılarda güncellemenin gereklilikleri, hangi alanda güncellemeye gidilmesi ve şayet güncelleme gerçekleşir ise düzenlenmesi gereken politik bazlı eylemlerin neler olduğu hakkında müzakereler gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturan Gümrük Birliği'nde temelde 2 ana kalemde güncelleme ihtiyacı doğmaktadır. Bunlar politika bazlı ve ürün bazlı olarak kategorize edilmektedir. Politika bazlı güncelleme ihtiyacı, Ortaklık Konseyi Kararının 1/95. maddesine dayandırılarak genel işleyişte yer alan problemlerin çözümünü gerektirmektedir. Ürün bazlı güncelleme ise ticarete konu olan ürün grubunun genişletilerek işlenmemiş tarım ürünlerinin GB anlaşmasına dahil edilmesini gerektirmektedir. Türkiye'nin ana üretim faaliyetlerini tarım ve hizmet noktasında sağlamasına rağmen ilgili anlaşmanın sanayi mallarını ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayıp, tarım hammaddelerini ve hizmetleri kapsamaması Türkiye açısından dezavantaj olarak değerlendirilebilecektir (Yördem Atik, 2020: 20).

Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1996 tarihi itibariyle ekonomik ve siyasi bazda değişimler ve gelişimler yaşanmıştır. Gümrük Birliği sonrası gelişime tabii olan konuları özetlemek gerekirse; anlaşmanın gerçekleşmesi ile birlikte ilk olarak Türkiye'nin pazar portföyünün gelişerek Türk menşeli ürünlerin yurtdışında dolaşımı artış göstermiş ve bu durum ithalat seviyesinin yukarı yönlü hareket etmesini sağlamıştır. Buna ek olarak anlaşmaya taraf ülkelerin dolaşım serbestiyeti ile birlikte Türkiye'nin ithalat oranlarının yanı sıra ihracat oranlarında da artış yaşadığını söylemek doğru olacaktır. İthalat ve ihracat artışında Gümrük Birliği anlaşmaları kapsamında yer alan tarife ve kotaların azaltılması ve kaldırılması ile sınırlamaların minimize edilmesi etken olarak gösterilebilecektir. İlgili ticari hareketlenme ve pazar portföyündeki gelişimlerin Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf ülkeler

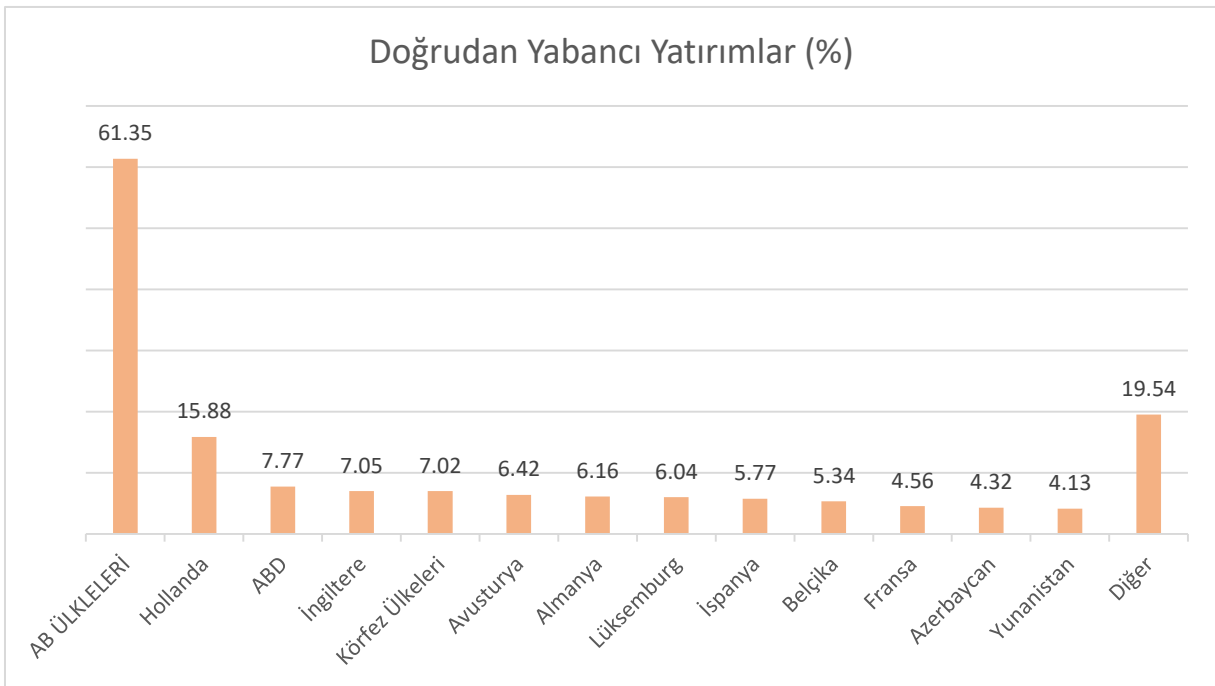
arasındaki ilişkileri geliştirici özellik gösterdiği bilinmektedir. Bahsi geçen durumların ülkeler arasında düzenlemeyi gerekli kılması ile Serbest Ticaret Anlaşmalarında artış gözlemlendiği de Gümrük Birliği etkileri arasında ele alınmalıdır.

Güncelleme temelinde yer alan ve politika bazlı güncelleme aşamalarından biri olan Serbest Ticaret Anlaşmaları Gümrük Birliği anlaşması ile zorunlu kılınmamış olmakla birlikte bu durum çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği üzere Serbest Ticaret Anlaşmalarını Türkiye için dezavantajlı hale getirmiştir. Dezavantaja neden olarak Avrupa Birliği'ne üye olmasının yanı sıra Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olan ülkelerin bir bölümünün Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalama konusundaki çekimser tavırları gösterilmektedir. İfade edilen durum neticesinde Türkiye ticari faaliyetlerinde rekabet avantajı kazanamamakta ve Türkiye'nin dış ticaretinde gerileme gözlemlenmektedir.

Gümrük Birliği Anlaşmasının ekonomik bazda sağladığı faydalar incelendiğinde mal ve hizmet dolaşımında sağlanan serbestiyet ile ülkelerin doğrudan yabancı yatırım seviyeleri de gelişim göstermiştir. Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olan ülkeler ürün ve yatırım bazlı gelişim gösterirken Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla daha az yatırım aldığı da veriler ışığında görülmektedir. Buna en temel sebep olarak; Türkiye'nin hukukî bazda yatırımı kaldırabilme ya da yönetebilme konusunda eksiklikleri olduğu gösterilebilmekte ve bu durum politika bazlı güncellemenin alt kalemlerinden biri olarak ifade edilebilmektedir. İfade edilen hukukî açıklığa ek olarak işgücü bazlı eksiklikler de yatırım seviyesinin düşük seyretmesine neden olmuştur. Yatırımlar, tarım sektörü bazında pasif kalmakla birlikte sanayi yoğun yatırımlar daha yüksek oranda seyretmektedir. İşbu durum kalifiye işgücü talebinin sanayii sektöründe istihdamını yetersiz kılmıştır. Gerek işgücündeki yetkinlikte gözlemlenen eksiklik gerekse talebi karşılayacak sayıda işgücünün olmaması yatırımların diğer anlaşmaya taraf ülkelere nazaran seyrek kalmasına sebebiyet vermiştir (Avrupa Komisyonu, 2014). İşbu yatırım miktarının artırılması gerek işgücü seviyesinin geliştirilmesi ile gerekse yatırımların tarım sektörüne kaydırılması ile sağlanabilecektir.

Nitekim sektörel bazda incelemek gerekirse 2003-2020 Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre; Türkiye'ye yabancı yatırım değerlendirmesinde en yüksek yatırım %15,9'luk pay ile Hollanda tarafından sağlanmaktadır. Otomotiv sektöründe öncü olan ve ithalat noktasında otomotive ek olarak metal cevherleri, plastik ve kimyasal satışı ile ticari faaliyetlerini sürdüren Hollanda'nın sanayi temelindeki yatırımları pastanın en yüksek payını elinde bulundururken bir diğer yüksek oranlı ancak Avrupa Birliği üyesi olmayan ülke

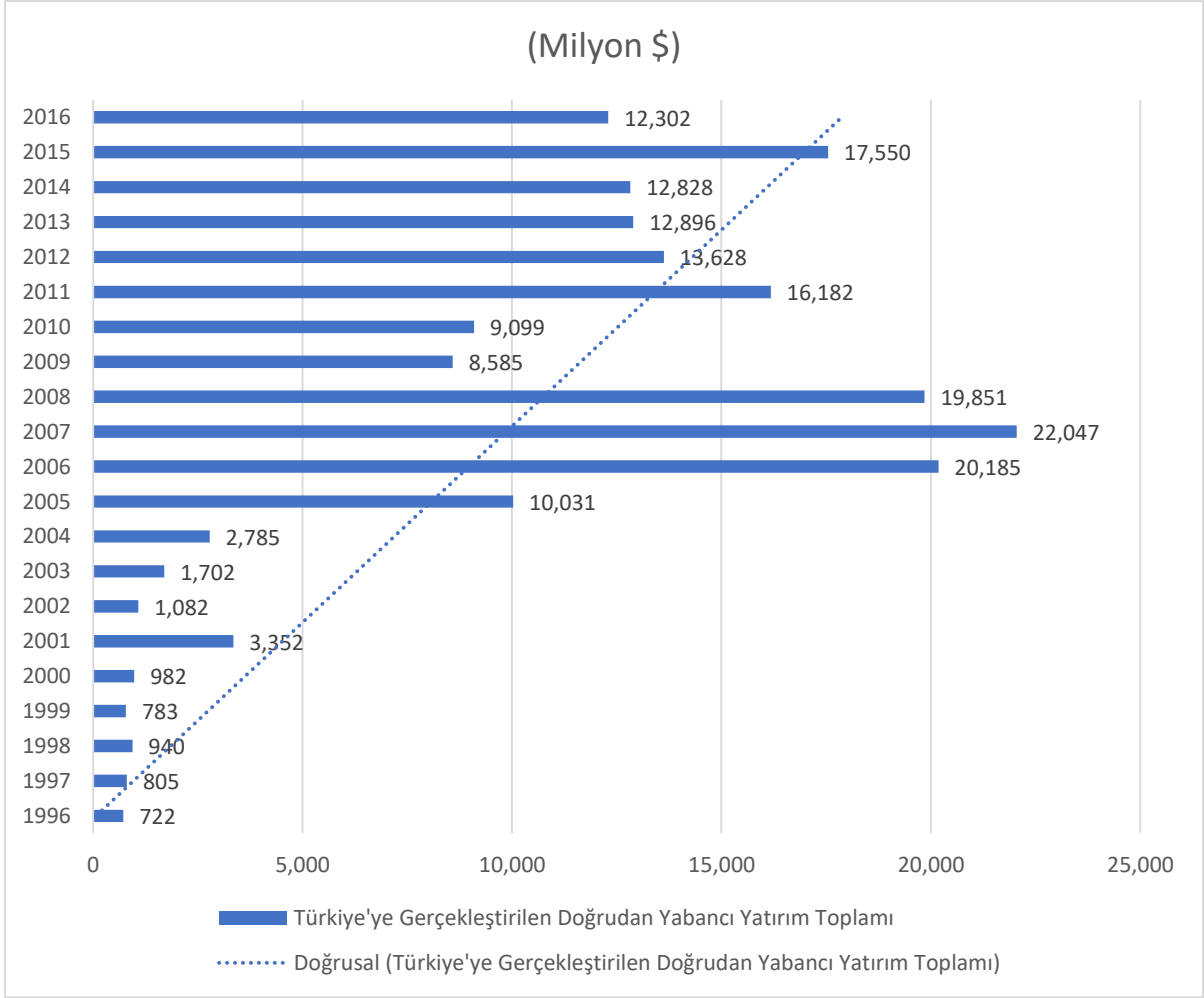
Amerika Birleşik Devletleri olarak ifade edilebilecektir. ABD, %7,8’lik bir paya sahipken diğer ülkeler oransal bazda ABD ile yakın seyrederek; İngiltere %7, Körfez ülkeleri %7, Avusturya %6,4, Almanya %6,2, Lüksemburg %6, İspanya %5,8, Belçika, %5,3, Fransa %4,6, Azerbaycan %4,3, Yunanistan %4,1 ve diğer ülkeler ise %19’luk bir paya sahiptir. Doğrudan yabancı yatırım faaliyetinde bulunan ülkeler ve bu ülkelerin yatırım paylarına bakıldığı takdirde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin yatırım faaliyetlerinde yüksek oranda Türkiye üzerinde pay sahibi olduğunu söylemek ilgili ticari anlaşmaların önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. İfade edilen değerler tablo dahilinde şematize edilerek daha net gözlemlenebilecektir.

Şekil 1.4: Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Yatırım Gerçekleştiren Ülkelerin Yatırım Payları (2003-2020)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi

Yatırımlar ülke bazında böylesi bir dağılıma sahip olmakla birlikte toplam doğrudan yabancı yatırım girişi de önem arz etmektedir. Gümrük Birliği Anlaşmasının kabulü sonrası Türkiye’nin toplam yatırımlarda geldiği nokta anlaşmanın pozitif yönünü gözler önüne sercektir. Bu durum Şekil 5’te gösterilmiştir.

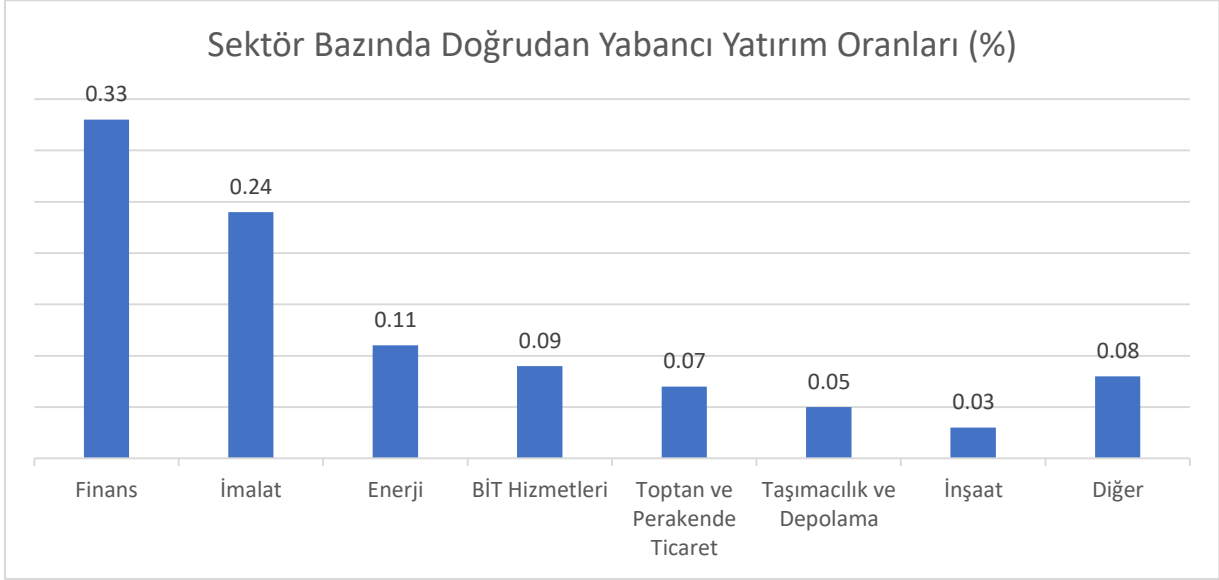

Şekil 1.5: Türkiye'ye Gerçekleştirilen Doğrudan Yabancı Yatırım Toplam (1996-2016)

Kaynak: TÜRMÖB Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporundan yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 5 incelendiğinde görülmektedir ki; Gümrük Birliği Anlaşmasının kabul edilerek yürürlüğe girdiği 1996 senesinde Türkiye'ye gerçekleştirilen doğrudan yabancı yatırım miktarı 722 milyon dolar seviyesinde iken anlaşma akabinde artış gözlemlenmeye başlamıştır. 2001 yılında 3.352 milyon dolar seviyelerine yükselim gözlemlenirken 2001 krizi etkisi ile yatırımlarda düşüş meydana gelmiş ve 1.082 milyon dolar seviyesine yabancı yatırımlarda gerileme meydana gelmiştir. 2002 senesi sonrası yükseliş korunurken 2008 krizinin etkisi ile yeniden bir düşüş gözlemlenmiş ve ekonomik güvence eksikliği hisseden ülkelerin yatırım faaliyetlerinde çekimser tavır benimsemesi ile 2009 yılında 19.851 milyon dolar seviyelerinden 8.585 milyon dolar seviyelerine kadar yüksek miktarda bir azalma ile karşı karşıya kalınmıştır. Yükselim seyrine dönüş 2009 sonrası yeniden başlamış olmakla birlikte 2016 senesine kadar herhangi bir gerileme görülmemiştir. 2016 senesinde Türkiye iç

siyasetinde görülen karışıklık olarak ifade edilebilecek 15 Temmuz darbe girişimi akabinde ülkenin siyasi güvenliği zedelenmiş, ilgili durum ekonomik güvensizliği de beraberinde getirmiştir. Bahsi geçen durum 2015 senesinde 17.550 milyon dolar seviyesinden 12.302 milyon dolara kadar gerileme göstermesine neden olmuştur. 2016 senesinde gözlemlenen ilgili daralma %30'luk bir gerilemeyi ifade etmesi yönüyle ekonomi üzerinde sarsıcı bir etki yaratmıştır (TÜRMOB, 2016).

Şekil 1.6: Türkiye'ye Gerçekleştirilen Sektör Bazında Doğrudan Yabancı Yatırımlar (2003-2020)

Kaynak: TÜRMOB Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporundan yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'de yer alan veriler ışığında sektör bazında incelendiğinde 2003-2020 yılı verilerine göre finans, imalat, enerji, BİT hizmetleri, toptan ve perakende ticaret, taşımacılık ve depolama, inşaat ve diğer sektörler olarak kategorize edilmiştir. İlgili sınıflandırma oransal bazda incelendiğinde; finans sektöründe %33'lük bir yatırım oranı gözlemlenirken ilgili kalem en yüksek oranda yatırım alan kalem olması yönüyle önemlidir. Finans sektörünü takiben %24 imalat, %11 enerji, %9 BİT hizmetleri, %7 perakende ve toptan ticaret, %5 taşımacılık ve depolama, %3 inşaat ve %8 diğer sektörlerde yatırım gerçekleştirilmiştir.

Ancak yatırımların çalışma dahilinde ifade edildiği üzere diğer anlaşmaya taraf ülkelere oranla daha seyrek kaldığını söylemek yerinde olacaktır.

Anlaşma neticesinde güçlenen yatırımlar Türkiye'nin anlaşmaya taraf diğer ülkeler ile gerek ekonomik gerekse siyasi ilişkilerini geliştirmiştir. Ekonomik ilişkilerini ticari

hareketlilik bazında geliştirirken ticaretin sağlanması için gereken politik altyapı siyasi entegrasyona yol açmış ve anlaşma ülkelerin yapısal uyumlaşmasında basamak haline gelmiştir. Nitekim karşılıklı ticari ilişkilerin gerçekleştirilmesi için ilişkileri sağlayacak olan hukuki altyapının sağlanması önemli bir gereklilik olarak Avrupa Birliği kurallarında lanse edilmektedir. İfade edilen bu durum Türkiye'nin üyelik için uyumlaşmasını zorunlu kılan şartlara yaklaşmasını destekleyici özellik göstermesi yönüyle de fayda sağlamaktadır. Ticari uyumlaşma için gereken siyasi atılımlar Gümrük Birliği'ne üye olan ülkeler ile ikili anlaşmalar üzerinden sağlanmaktadır.

Gümrük Birliği nezdinde güncelleme talebi 2015 yılı güncelleme mutabakatında açıkça görülmektedir. Gümrük Birliği Güncelleme Mutabakatı; 2015 yılında Gümrük Birliği anlaşmasındaki eksikliklerden kaynaklanan sorunların görüşülüp çözüme kavuşturulması amacıyla hareketle gerçekleştirilmiştir. Mutabakat ile; Gümrük Birliği'ne dahil olmayan tarım ve hizmet ürünlerinin sisteme dahil edilmesi, Avrupa Birliği ile gerçekleştirilen Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye nezdinde de gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin üye olmamasından hareketle dahil olmadığı karar alma mekanizmasında karar almasının sağlanması ve karayollarından geçiş noktasında serbestiyet kazanması hedeflenmiştir.

İşbu mutabakat ile hedeflenen maddelerin 2017 yılına kadar uygulamaya konulması gerekirken ilgili maddelerin uygulanmadığı görülmektedir. Hal böyle iken güncelleme noktasında gerçekleşmesi gereken maddeler gerçekleşmemiş ve Gümrük Birliği Anlaşmasının eksik yönleri olumsuz etkiye devam etmiştir. 2019 yılına gelindiğinde 2016 ve 2017 yılında yapılan, Türkiye-AB Yüksek Düzeyli Ekonomik Diyalog Toplantısı yeniden gerçekleştirilerek güncelleme bir kez daha gündem konusu haline almıştır (Anadolu Ajansı, 2019). Üçüncüsü 2019 şubat ayında gerçekleştirilen toplantı neticesinde Gümrük Birliği güncellemesinin önemi vurgulanmakla birlikte güncelleme noktasında gerekli adımların atıldığı söylenememektedir.

3.2.1 Serbest Ticaret Anlaşmalarında Revizyon

Ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalardan çalışmanın önceki bölümlerinde bahsettik. İlgili bahisten hareketle Türkiye'nin gerekli anlaşmaları sağlayamaması, mal/hizmet ticaretinde Avrupa Birliği üyesi olan ülkelere nazaran rekabet edebilirliğinin azalmasına sebebiyet verecektir. Durumun negatif etkisini ortadan kaldırmak için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecini tamamlaması gerekli görülmektedir. Ancak Türkiye'nin ve

Avrupa Komisyonu'nun Gümrük Birliği Anlaşması sonrası 4-5 sene olarak öngördüğü üyelik tamamlama süreci 25 yıllık bir süre geçmesine rağmen tamamlanamamıştır. İlgili durum araştırmacılar tarafından anlaşmanın, Türkiye üçüncü ülke statüsünü sürdürürken hangi yönüyle negatif etkilerinin azaltılabileceğine odaklanmaya başlamasına sebep olmuştur.

Serbest Ticaret Anlaşmalarından kaynaklanan sorunları giderecek Gümrük Birliği güncellemesi önem arz eder. Serbest Ticaret Anlaşmaları ile belirlenen kotalar ve tarifelerin yetersiz olması Türkiye'nin ticarete konu mal maliyetinin yüksek seviyede gözlemlenmesini bununla birlikte ilgili ürün fiyatının doğrudan artışını ve pazarda rekabet kaybını beraberinde getirecektir.

Dünya Ticaret Örgütü tarafından düzenlemeye tabii tutulan ve çalışmamızın ana temasını oluşturan, buna ek olarak Türkiye nezdinde önem arz eden Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmaları ile ilgili Dünya Ticaret Örgütü üyesi ülkeleri ilgilendiren ve ilgili ülkeler arasında belirlenen tarife ve kotalarda adaleti esas alan MFN (Most-Favoured Nation- En Çok Gözetilen Ulus) kuralı bulunmaktadır. Kural ile örgüte üye ülkelerin birbirlerine uygulamış oldukları imtiyazların bir diğer ülkeye uygulanandan daha düşük seyretmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durum ticaret örgütü üyesi her ülkenin aynı oranda gözetilecek olduğunu göstermektedir. Ancak MFN kuralı Gümrük Birliği ve Serbest Ticaret Anlaşmasına taraf olan ülkeler nezdinde istisnai olarak nitelendirilmektedir. Bu durum neticesinde ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirmiş oldukları tarife ve kota anlaşmaları ülkelerin rızaları esas alınmak kaydı ile serbest bırakılmıştır. İlgili durum Avrupa Birliği üyesi olan ülkeler açısından avantaj olarak nitelendirilebilecekken, üçüncü ülke olma konumunu istikrarla sürdüren Türkiye için bir handikap olarak nitelendirilmelidir. Nitekim çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği üzere Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalama noktasında geri duran ülkeler Türkiye'nin ekonomik gelişiminin önünde engel olmayı sürdürmektedir. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyesi olmasının yanı sıra Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf olan tüm ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalaması bir zorunluluk iken Türkiye'nin yalnızca Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf olması, bir diğer ifade ile Avrupa Birliği'ne tam üyelik statüsü kazanmaması aynı zorunluluğu Türkiye'ye karşı diğer ülkelere vermemektedir.

Bu durum Türkiye ile yürürlükte Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış olan, müzakere aşamasını tamamlayan, müzakere sürecine devam eden ve Serbest Ticaret Anlaşması imzalama girişiminde bulunan ülkeler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 5: Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

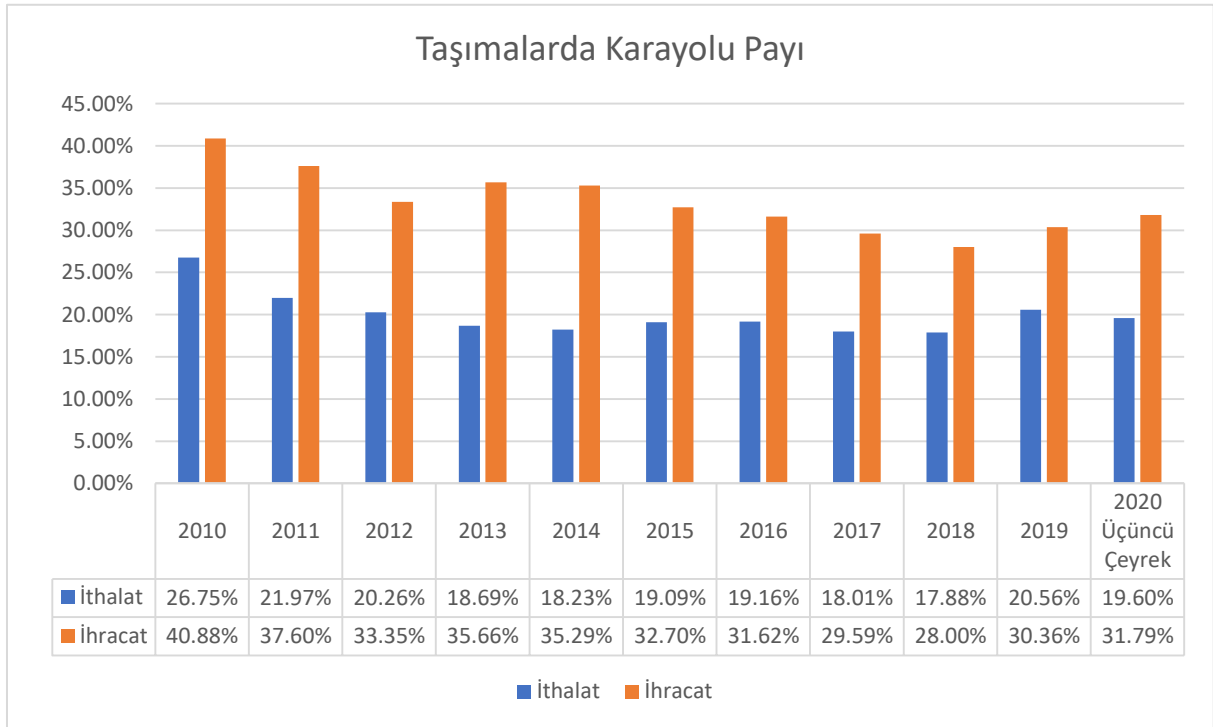
TÜRKİYE'NİN SERBEST TİCARET ANAŞMALARI					
Yürürlüktekiler		Müzakeresi Tamamlananlar	Müzakeresi Devam Edenler		Girişimde Bulunanlar
EFTA	Gürcistan	Lübnan	Japonya	Kongo D.C.	Vietnam
İsrail	Şili	Katar	Tayland	Körfez İş birliği K.	Hindistan
Makedonya	Morityus	Sudan	Endonezya	Pakistan	Orta Amerika Ülkeleri
B. Hersek	G. Kore	B. Krallık	Ukrayna	Ekvator	ABD
Tunus	Malezya		Peru	Meksika	Kanada
Filistin	Moldova		Kolombiya	Sejšeller	Cezayir
Fas	Faroe A.		Kamerun	Cibuti	G. Afrika Cumhuriyeti
Mısır	Singapur		MERCOSUR	Çad	Afrika Karayip Pasifik Ü
Arnavutluk	Kosova				Libya
Karadağ	Venezuela				

Kaynak: Ticaret Bakanlığı sayfasından alınan veriler ile yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ile STA imzalamak istemeyen ülkelerin Gümrük Birliği noktasında yasal güncelleme ile anlaşma imzalamaya mecbur kılınması gerekmektedir. Aksi halde AB ile anlaşma imzalayan ancak Türkiye ile anlaşma imzalamayan ülkelerin ihraç etmiş oldukları malların Türkiye pazarını olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir (Arolat, 2010).

3.2.2. Karayolları Taşımacılığının Serbestleştirilmesi

Bir diğer politika bazlı güncelleme gerekliliği karayolu engelleri başlığı altında incelenmelidir. Karayolu taşımacılığı Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahiptir. İlgili önemi rakamsal bazda somutlaştırmak gerekirse 2020 Yılı Lojistik oranlarını göz önüne almak yerinde olacaktır. Nitekim Türkiye'nin uluslararası ticari rotasında deniz taşımacılığından sonra gelen en büyük ikinci taşıma şekli olan karayolu taşımacılığı Avrupa Birliği ülkeleri ile olan ticarete aktif rol oynamaktadır. Tablo 5'te 2010-2020 yılı lojistik verileri Şekil dahilinde verilmektedir.

Şekil 1.7: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Karayolu Taşımacılığı Payları (%)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 7'deki veriler Türkiye'nin karayolu taşımacılığında 2010 ile 2020 yılları arasındaki taşıma değerlerini yüzdesel olarak ifade etmektedir. İlgili değerler ithalat taşımalarında kara yolu payı verilerine göre incelendiğinde 2010 senesinde %26,75'lik bir paya sahipken her sene azalış eğilimi göstermiş ve 2018 senesinde %17,88 seviyesine gelmiştir. Aynı yıllarda ihracatın taşımalarda karayolu payına baktığımızda 2010 yılında %40,88 olan oranın 2018 yılında %28 seviyelerine gerilediğini görmekteyiz. İlgili gerileme 2019 yılı itibariyle yerini yükselişe bırakmış ve ithalatta %20,56'lık bir oran belirlenirken ihracatta %30,36'lık pay ile kendini göstermektedir. İlgili paylara ek olarak toplam ithalat ve

ihracatta karayolarının yüzde kaç paya sahip olduğunun bilinmesi verilmiş olan oranların önemini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Tablo 6: Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretinde Karayollarının Payı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 (Üçüncü Çeyrek)
İthalatta Karayolu Payı	%5,10	%4,47	%3,98	%4,11	%3,89	%3,73	%3,72	%4,00	%4,05	%4,34	%4,04
İhracatta Karayolu Payı	%24,32	%24,22	%22,54	%24,25	%24,04	%24,68	%24,49	%22,12	%20,44	%17,59	%16,19

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6, Türkiye'nin toplam dış ticaretinde taşımacılık faaliyetlerinde karayolu ile taşımamanın yüzdesel olarak değerini ifade etmektedir. İlgili oranlar incelendiğinde ithalatta 2010 yılında %5 ve 2020 yılına gelindiğinde %4 seviyelerinde bir oran gözlemlenirken ihracatta aynı oranın 2010 senesi için %24,32 ve 2020 yılı için %16,19 seviyelerinde seyrettiğini görmekteyiz. Tabloda ifade edilen veriler ihracatta karayollarının önemini açıkça göstermektedir. Avrupa Birliği'nin Gümrük Birliği güncellemesi noktasında karayollarındaki tarife ve kotaları düzenlemeye sokması Avrupa Birliği için verilmiş olan ithalat değerleri dikkate alındığında yüksek oranda önem arz etmezken Türkiye için toplam ihracatının yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'ünü karayolları aracılığıyla yapmasından hareketle önem arz etmektedir. İlgili kotalar ve tarifelerin güncelleme dahilinde revize edilmesi neticesinde ihracat oranlarında artış gözlemlenebileceğini söylemek yerinde olacaktır. Nitekim Birçok Gönüllüler Koalisyonu olarak da ifade edilen ve Brexit sonrası uygulanması Avrupa Komisyonu tarafından önerilen seneryolar arasında yer alan senaryonun ülke bazında özelleştirilmiş düzenlemeler ile birliğe olan bağımlılığın tehlikeye girmesinin engellenebileceğini ifade etmesi işbu noktada dikkate alınmalıdır. İlgili senaryonun birlik bütünlüğünü koruma noktasında en iyi seçenek olduğu düşünülüp bu durumun ülke bazlı uygulamaları gerektirmesi temel kılınarak Türkiye'nin üyelik için gerekli ticari düzeni sağlaması noktasında AB tarafından süreci destekleyici davranılmalıdır.

Türkiye'nin Karayolu Taşımacılığında ihracat değer bazında en çok ticari faaliyette bulunduğu ülkelerin; Almanya, Irak, Romanya, Bulgaristan ve Polonya oluşu, buna ek olarak ithalatta ilgili 5 ülkenin; Almanya, İtalya, Çin, İsviçre ve Fransa olması Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye ile dış ticarete önemini göstermektedir. İlgili ülkelerin sınır ülkeler olması transit ticaretteki sorunların ivedilikle çözüme kavuşturularak maliyetlerin dengelenmesini gerektirmektedir (Güler, 2020: 96).

3.2.3. Ürün Yelpazesinin Tarım ve Hizmet Ticaretinde Genişletilmesi

Güncelleme ihtiyacını doğuran bir diğer kalem ürün yelpazesi olarak bilinmektedir. Türkiye ile ticari ilişkilerde anlaşma kapsamında yer alan ürünler sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleri olmakla birlikte bu ürünlerin ticaretinde Ortak Gümrük Tarifesi esas alınmaktadır.

İlgili ürün ticareti Türkiye için ekonomik bazda pozitif etki doğursa da ürün kalemleri yelpazesinin genişletilmesi ve Türkiye için temel oluşturan tarım ürünlerinde hammadde ticaretinin Ortak Gümrük Tarifesine dahil edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşmasına dahil olan ürünlerde uyguladığı tarifelerin düşük uygulanmasının yanı sıra Türkiye'nin ticarete avantajlı olduğu sektörlerde tarife ortaklığı uygulanmaması Türkiye'nin ithalata oranla ihracatının düşük kalmasına buna ek olarak gelir seviyesinin düşük seyretmesine neden olmuştur.

Avrupa Birliği-Türkiye ticari ilişkilerinde Gümrük Birliği kapsamında yer alan sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerinin yanı sıra Türkiye için ana üretim kalemi olarak ifade edilebilecek tarım ürünleri, hammaddeler ve hizmetlerin de anlaşma kapsamına entegre edilmesi gerekmektedir.

Avrupa Birliği Türkiye ile ticaretinde değerlendirildiğinde ithalat ve ihracatta birbirleri için önemli bir yere sahiptirler. Türkiye ve Avrupa Birliği ticaret hacmi 2020 yılı verileri dikkate alındığında 143 milyar dolar seviyesinde seyretmektedir. Buna ek olarak ihracat faaliyetlerimizin en yüksek oranda gerçekleştiği ülke olan Avrupa Birliği toplam ihracatımızın %41,3'ünü sağlamaktadır. İthalat noktasında değerlendirildiğinde ise ilgili oran %3,7 olarak belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2021). İlgili ticari hareketlilikte tarım ürünleri ve hizmetlerin de eklenmesi ile ekonominin geliştirileceği düşünülmektedir.

Tarım faaliyetlerinin ülke nezdinde önemini açıkça anlamak için toplam Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde kaçını tarım sektörünün sağladığını görmek Türkiye'nin ana kalem ticaret yapısını görmemizi sağlayacaktır. Üretim yöntemine göre toplam gayri safi yurt içi hasıla 2019 yılında cari 4 trilyon 320 milyar 191 milyon seviyesinde gözlemlenmiştir. İlgili rakam bir önceki seneye oranla %15'lik bir artışın meydana geldiğini de ifade etmektedir. Türkiye nezdinde incelendiğinde toplam gayri safi yurtiçi hasılanın %18,3'ü imalat sanayii tarafından sağlanırken ikinci sırayı %12,4 ile toptan ve perakende ticaret, %8,6 ile ulaştırma ve depolama, %6,5 ile gayrimenkul faaliyetleri, %6,4 tarım ve ormancılık %5,4 inşaat sürdürürken diğer faaliyet grupları da sırasıyla oransal bazda inşaat faaliyetlerinin altındaki yerlerini almıştır (TÜİK, 2020).

Türkiye için önem arz eden tarım faaliyetlerinin ticari payının ve böylelikle GSYİH üzerindeki etkisinin artırılması ve alandaki istihdam düzeyinin yükseltilerek Türkiye ekonomisinin gelişiminin sağlanması için Avrupa Birliği ürün yelpazesinin genişletilmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği-Türkiye arasında imzalanan ve 1962 senesine dayanan ortak tarım politikası gerek istihdam bazında gerekse ürün kalitesi ve ürün maliyetlerinde gelişim sağlanmasını hedeflemiştir. Avrupa Birliği'ne üye statüsünde olan ülkelerin uygulamış oldukları ilgili politika ile Avrupa Birliği standartlarına tarımsal bazda uyum sağlanmış olmakla birlikte ülke nezdinde ekonomik gelişimin sağlandığı söylenebilecektir. Ortak politikalar aracılığıyla üretim faaliyetinde bulunan AB üyesi ülkelerin pazar, gelir ve kırsal olarak kalkınma sağlama noktasında ideal düzene entegre olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Türkiye için tarım sektöründe Avrupa Birliği ile ilişkilerin düzene sokulması gereklilik ifade etmektedir. Tam bu noktada birlik ile Türkiye arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla farklı senaryolar bulunmaktadır. Bu senaryoların ilki, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu ve tam üye olmaksızın anlaşmaya taraf olmayı sürdürdüğü Gümrük Birliği Anlaşmasının kapsamının genişletilerek ilgili tarım ürünlerinin anlaşmaya dahil edilmesi iken bir diğer senaryo ikili ilişkilerin daha genişletilmiş bir Serbest Ticaret Anlaşması ile tarımsal hakları sağlamasını içermektedir. Diğer iki senaryo ise; Türkiye'nin zaten hali hazırda Avrupa Birliği'nin kotalarının kabul edilmesi veya Ortak Tarım Politikasının kabul edilmesi olarak ifade edilmektedir. İlgili senaryoların uygulanması neticesinde Türkiye'nin ekonomik bazda hangi oranda etkilendiği ve ilgili etkinin değerler bazında nasıl tezahür ettiğinin araştırılması neticesinde uygulanan tüm senaryoların refaha pozitif yönlü etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ilgili pozitif etkiler arasında kıyaslama gerçekleştirildiğinde en uygun senaryo Dünya Bankası raporuna göre ortak tarım politikasının kabul edilmesi olarak belirlenmiş buna neden

olarak en yüksek refah artışının bu senaryo sonucunda sağlanacağı gösterilmiştir Dünya Bankası, 2014: 65).

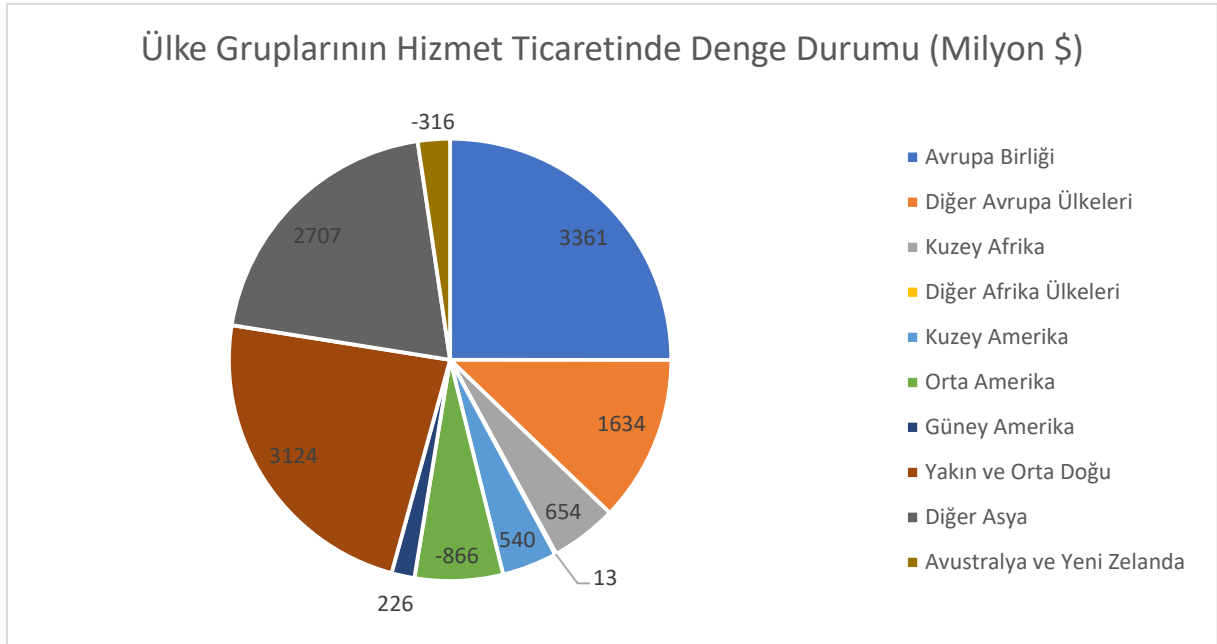
Ankara Anlaşması madde 11’de yer alan tarım ürünleri dışındaki ürünleri kapsamı dışında tutan anlaşmanın kapsamının genişletilmesi suretiyle dışarıda kalan ürün gruplarını, ürün yelpazesine dahil etmesi tarım bazlı güncellenmenin sağlanması demek olacaktır. Buradan hareketle bütünleşme senaryoları ışığında her ülkenin kendi yapısına uygun politikalar ile birlik bütünlüğünün korunabileceğini savunan Birçok Gönüllüler Koalisyonu senaryosuna uyumunun da gerçekleşeceği söylenebilecektir. İlgili Anlaşmanın bahsettiği ürünler Roma Anlaşması ile ortaya atılan ve kabulü gerçekleştirilen Ortak Tarım Politikasının 38.maddesinde belirtilmiştir. Türkiye’nin 1/98 sayılı karar ışığında Avrupa Birliği’ne vergi, tarife ve kotalarda ayrıcalık tanıdığı, bir diğer ifade ile indirimler ve muafiyetler uyguladığı ürünler; canlı büyük baş hayvan, dondurulmuş et, süt tozu, tereyağı, peynir, sebze ve çiçek fidanları, çiçek soğanları, elma, şeftali, tohumluk patates, tahıl, ham veya rafine bitkisel yağlar, şeker, domates salçası, bazı alkollü içkiler ve meyve suları ve hayvan yemleri olarak ifade edilmiştir (Gençosmanoğlu, 2015: 28). İlgili ürün çerçevesinin genişletilmesi ile Türkiye’nin dış ticaretinde ilerleme kat edileceği düşünülmektedir. Türkiye’nin ürün yelpazesinde genişleme ile, ilgili ürünlerde tarife ve kota indirimleri neticesinde elde edeceği faydanın istatistiki olarak hesaplanması ve bu yönde bir ilerleme sağlaması gereklilikler arasındadır.

Bu bağlamda ürün yelpazesi genişletilirken Türkiye’nin en çok ticari faaliyete konu olan tarım ürünlerinin kademeli olarak dahil edilmesi uygun görülmektedir. Böylelikle aşamalı olarak dış ticarete fayda sağlanmakla birlikte ilgili fayda en gerekli ürünün yelpazeye müdahil olması neticesinde gerçekleşmiş olacaktır. Türkiye için tarım üretiminde önemli bir yere sahip olan ürünlerin ihracatının artışı ticari geliri yükseltecek olmakla birlikte üretime konu malın üretiminde artış beraberinde istihdam artışını ve üretim kalitesini de getirecektir. İstihdam artışı Avrupa Birliği standartlarının sağlanabilmesi noktasında pozitif etki uyandıracaktır.

Tarımsal bazda gerçekleştirilmesi gereken inovatif yönelimler böyle iken hizmet ticareti de Avrupa Birliği özelinde dikkate alınması gereken ancak geri planda tutulmuş olan ana ticari kalemler arasında yer almaktadır. Türkiye’nin dış ticareti içerisinde hizmet ticaretinin payını ölçmek için Türkiye İstatistik Kurumu 2019 yılı ülkelere göre hizmet ticareti verileri incelendiğinde en yüksek orana sahip ülkenin Almanya olduğu görülmekle birlikte

toplam 4.119.489 milyon \$ tutar ile Türkiye'nin toplam hizmet ihracatının %12,2'sini Almanya'ya gerçekleştirdiği görülmektedir. İhracat payı böyle iken Türkiye'nin Almanya ithalatı tutarı 2.152.746 milyon \$ ve payı %9 olarak hesaplanmaktadır. İthalat noktasında 2.144.257 milyon \$ ile Amerika Birleşik Devletleri Almanya'nın hemen arkasında yer almaktadır. Ancak ithalat noktasında böylesi yakın seyreden tutar, ihracat bazında biraz daha geride kalmıştır. Daha açık bir ifade ile Türkiye hizmet ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri ihracat oranı %7,7'lik bir oran ile ikinci sırada yer almıştır denebilir.

Görüldüğü üzere birinci sırada belirgin bir farkla ülke grubu bazında incelendiğinde Avrupa Birliği üyesi olan Almanya hizmet ticaretinin belirgin ismi olarak yer almaktadır. Ülke grubu bazında istatistiki veriler incelendiğinde Avrupa Birliği'nin Türkiye için pastanın en büyük bölümünü elinde tuttuğu ve Almanya'ya hizmet ticaretinde -2019 yılında 15.111 milyon dolarlık ihracat işlemi gerçekleştirildiği ve yine aynı yıl 11.750 milyon dolarlık ürünün Almanya'dan ithal edildiği söylenebilecektir (TÜİK, 2020).

Şekil 1.8: Ülke Gruplarının Hizmet Ticaretinde Denge Durumu

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8'de görüldüğü üzere ülke grupları sıralamasında en yüksek ticari dengeyi Avrupa Birliği ülkeleri sağlamakta ve toplam denge miktarı 3361 milyon dolar ile ölçümlenmektedir. İşbu noktada Avrupa Birliği nezdinde önem arz eden hizmet ticareti konusunda Türkiye'nin de avantaja sahip olabileceken gerekli anlaşmaların

gerçekleşmemesi ve gerçekleştirilen anlaşmaların Türkiye çıkarlarını yeterli düzeyde desteklememesi yönüyle geri kaldığı ve bu noktada güncellemeye gitmesinin elzem olduğu söylenebilecektir. İlgili ifadeleri pekiştirme amacından hareketle istatistikî oranlar “ana hizmet türlerine” göre verilirse Tablo 7 dahilindeki görüntü ortaya çıkacaktır.

Tablo 7: Ana Hizmet Türlerine Göre Türkiye’nin Uluslararası Hizmet Ticareti (2019)

Ana Hizmet Türlerine Göre Uluslararası Hizmet Ticareti (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Denge (Milyon \$)
Başkasına ait fiziksel girdiler için imalat hizmetleri	354	98	256
Bakım ve onarım hizmetleri	1.163	748	415
Taşımacılık	24.197	9.611	14.587
İnşaat	366	60	306
Sigorta ve emeklilik hizmetleri	1.366	1.850	-484
Finansal hizmetler	470	507	-38
Fikri mülkiyet hakları kullanım ücretleri	174	2.096	-1.922
Telekomünikasyon, bilgisayar ve bilgi hizmetleri	1.564	2.174	-609
Diğer iş hizmetleri	3.183	5.523	-2.340
Kişisel, kültürel ve eğlence hizmetleri	144	84	61
Resmi hizmetler (Devlet hizmetleri)	778	1.203	-424
TOPLAM	33.759	23.953	9.807

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7’de görüldüğü üzere Türkiye’nin hizmet ticaretinde en yüksek ihracat oranına sahip hizmet grubu 24.197 milyon \$ ile Taşımacılık faaliyetlerinde gözlemlenmektedir. İlgili rakam yüzdesel olarak incelendiğinde toplam ihracatın %71,67’lik kısmını ifade ettiği ve ana kalemlerin en önemlisi olduğu görülmektedir. İthalat bazında incelendiğinde ise en yüksek tutar 9.611 milyon \$ ile yine taşımacılık olarak görülmektedir. İlgili tutar toplam ithalat

tutarının %40,11'lik bir kısmını ifade etmektedir. Böylesi bir tabloda taşımacılık faaliyetlerinde denge tutarı 14.587 milyon \$ olarak belirlenmekle birlikte ihracat fazlası gösterdiğimiz de veriler ışığında ifade edilebilir.

3.2.4 Vize Serbestisi

Güncellenmesi gereklilik dahilinde araştırmacılar ve siyasi liderler tarafından sıklıkla dile getirilen bir diğer konu işçilerin serbest dolaşımı olarak ifade edilmektedir. Türkiye'nin üyelik gerçekleştirmeksizin anlaşmaya taraf olması tam üyelik durumunda karşı karşıya kalmayacağı sorunlar ile muhatap olmasına sebebiyet vermiş ve ilgili sebep belirli revize gerekliliklerini beraberinde getirmiştir. Vize serbestisi de tam olarak böyle bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Tam üyeliğin gerçekleşmemesi ülke vatandaşlarının gezi, iş seyahati vb. durumlarda kolay dolaşım sağlayamamasına neden olmakta ve zorunlu olduğu takdirde dahi Schengen vizesinin çıkmasının kesinlik göstermediği durumlar yaşanmaktadır. İlgili durum gerek turistler açısından sorun teşkil etmekte gerekse Gümrük Birliği anlaşması ile gelişen ticari ilişkilerin sürdürülmesine ket vurmaktadır. Ticari ilişkilerin geliştirilmesi için vatandaşlara hareket serbestisi sağlanması elzemdir. Vize serbestisinin kabulü için Avrupa Birliği tarafından Türkiye'ye sunulan ve beklenti olarak ifade edilen 5 farklı unsur bulunmaktadır. Bu 5 unsur anlaşmanın kabul edilip serbestiyetin sağlanması için zorunlu görülmektedir (Nas, 2015: 169-186).

İfade edilen ve üyelik şartları olarak belirlenen ilk madde "belge güvenliği" olarak ifade edilmektedir. İlgili gereklilik ulaşım sağlayacak olan bireylerin yurt dışına çıkışlarında gerekli olan pasaport ve kimliklerin Avrupa standartlarında düzenlenerek, uyumlaşmanın bu noktada sağlanması olarak ifade edilebilir. İlgili uyumlaşma ile bilgi ve belgelerde belirli bir düzen ve akabinde güvenlik sağlanması hedeflenmektedir.

Belge standardizasyonuna ek olarak Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde önemli bir gündem haline gelen göç yönetiminin düzene sokularak sınır kontrollerinin kaçışa imân vermeyecek şekilde sağlanması gerekmektedir. Bir diğer göç kapsamındaki madde de düzensiz göç faaliyetlerinde bulunan göçmenlerin geri kabulü noktasında ifade edilmektedir. Burada geri kabul konusuna özne olan göçmenin ülke vatandaşı olduğu gerek belge bazında gerekse devlet beyanı bazında tasdik edilmelidir. Aksi halde göç düzensizliğinin önünü almak mümkün olmayacak ve Türkiye bu madde uyarınca negatif etkilenen ülke konumunda yer

alacaktır. Göçmen geri kabulü, bir diğer ülkeye hak olmaksızın, kaçak yollardan göç eden bireylerin tespiti halinde diğer ülkeye vatandaşın iadesi olarak tanımlanmaktadır. Türkiye ile ikili ilişkilerde, tam üyelik müzakerelerinde, vize serbestiyetinde etkisi tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Vize serbestisinin sağlanması için şart koşulan üçüncü uygulama “kamu düzeni ve güvenliği” başlığı altında ifade edilmektedir. Sosyal standardizasyonun yükseltilmesini esas alan ilgili düzenleme birden fazla alanda oluşabilecek muhtemel sorunların oluşmaması, olduğu takdirde önlenabilir olmasını öngörmeyi talep etmektedir. Siyasi, sosyal ve ekonomik alanda terör faaliyetleri, yolsuzluk eylemleri gibi düzeni bozan suçlar ile mücadeleye odaklanan madde, tüm bu sorunların gerek Avrupa ülkelerinin bireysel yapısının gerekse Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısının etkilenmeyeceği şekilde kontrol edilebilirliğinin artırılmasını talep etmektedir. Buna ek olarak “Kişisel Verilerin Korunması Kanunu” nun geliştirilerek Avrupa Birliği yapısına uygun bir şekilde düzene sokulmasını beklenti dahilinde kılarak kamunun veri güvenliği açısından tehlike altında olmasını engelleme hedefler arasındadır.

Vize serbestisi yolundaki son aşama ise temel haklar noktasında ortaya çıkmaktadır. Açıklık anlayışından hareketle tam bir uyumlaşmayı hedefleyen Avrupa Birliği ülkeye giriş çıkışta bulunacak her bir vatandaşın vatandaşlık bilgilerini eksiksiz görmeyi talep etmekle birlikte pasaport ve kimlik kartı bilgilerinin beyanını da beklenti kılmaktadır. Gerekli bilgiyi sağladığı takdirde temel hak ve özgürlükleri yeterli oranda koruma altında tutabileceği birlik düşünce yapısında önemli bir yere sahiptir. Bu noktada birlik ile bilgi paylaşımında şeffaflık sağlanması Türkiye açısından gereklilik olarak ifade edilmektedir. Paragraflar dahilinde bahsedilen bu 5 aşamanın tamamlanması neticesinde gerekli yapısal sorunlar ve güvenlik açıklarının çözüme kavuşturularak pozitif bir iklim içerisinde vize serbestiyeti sağlanabilecektir. Elbette Türkiye ile ilişkilerde tam üyelik gerçekleştirmeksizin, serbestiyet sağlanamayacağı kurallar dahilinde bilinmektedir. Bununla birlikte konu hakkında gerçekleştirilecek maksimum düzenlemenin yapılması beklenti dahilindedir. Beklenen düzenlemeler iş seyahatleri gibi zorunlu seyahatlerde vize alma noktasında gerek belge bazlı gerekse onay sürecinde kolaylıklar sağlanması, gerekli belgelerin temininde ödenmesi gereken ücretlerde indirimde gidilmesi, Türkiye’de belirli bir iş sahibi olan ve ilgili görev temelinde yurtdışına çıkış gerçekleştirmesi gereken çalışanlara kolay vize çıkması gibi ayrıcalıklar sağlanması olarak özetlenebilecektir (Akçay, 2020: 34). Ticari hareketlilik böylesi seyahatlerde kolaylık gerçekleştirilmesi halinde artış gösterecektir.

Çalışma genelinde ve son bölümde ifade edildiği üzere Türkiye'nin beklenen şekilde üyelik sürecini tamamlamamış olduğundan uzun vadede negatif etkilerinin pozitif etkilerin önüne geçtiği gözlemlenmektedir.

3.3. Türkiye-AB İlişkilerinde Ekonomik Ağırlıklı Bir İlişki Türü Olarak Gümrük Birliği Ekseninde İlişkilerin Devamı

Çalışmanın bu bölümünde Gümrük Birliği ekseninde ilişkiler sürdürülebilir mi, nasıl bir öneri benimsenmektedir sorusuna cevap aranması için baştan sona Türkiye özelinde bilinmesi gerekenler özet halinde verilecek ve akabinde Gümrük Birliği ekseninde ilişkilerin devamı nasıl olmalı konusunda fikir paylaşımında bulunulacaktır.

Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkilerinin temeli olarak nitelendirilebilecek olan Gümrük Birliği 1973-1996 yılları arası süreçte konuşula gelen ve sonuçlanması 1996'yı bulan bir anlaşma olma özelliği göstermektedir. Anlaşmanın 1996 yılında yürürlüğe girmesi ile ilişkiler başlangıç göstermiş olsa da Gümrük Birliği günümüzde hâlâ tartışmalı konular arasında yer almaktadır. 1995 yılında 1/95 sayılı Ortaklık Kanunu'nun kabulü ile başlayan anlaşmanın 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girdiği bilinmektedir. Maddeler gereğince yalnızca sanayii ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan anlaşmanın ürün bazında dar bir kapsama sahip olduğu düşünülse de kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan tam üyelik yolunda bir adım olduğu değerlendirilerek ilgili kapsam ilk etapta sorun olarak görülmemiş ve anlaşma kabul edilmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin tam üyelik statüsüne erişememesi dönemin üzeri örtülen sorunlarının olumsuz etkisinin görünürlüğünü artırmış ve anlaşmanın güncellenmesi ihtiyacını doğurmuştur. Gümrük Birliği anlaşmasının kabulü sonrası gerçekleşen 5 yıllık geçiş süreci akabinde tarifeler, eş etkili önlemler ve tarife dışı engellerin kaldırılması sağlanmış ve tercihli gümrük rejimine uyum sağlanmıştır. Buna ek olarak Avrupa Birliği ile uyumlaşma, bir diğer ifade ile Avrupalılaştırma gereği olarak ortak ticaret ve rekabet politikalarının benimsenmesi gerekli görülmüş ve bu yönde adımlar atılmış, geçiş süreci tamamlanmıştır. Ancak işbu Avrupalılaştırma süreci, birliğin kurulması ile başlayan tartışmaların devam etmesini sağlamış bir diğer ifade ile birlik eleştirilerini perçinlemiştir. Birlik üyeliğinin siyasi, sosyal ve ekonomik olarak fayda sağlayacağını düşünenlerin yanı sıra ilgili sürecin egemenlik haklarını, bağımsızlığı engelleyeceği tabiri caizse Türkiye'nin üyelik ile teslimiyet sağlayacağını ifade edenler arasında fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bahsi geçen tartışmalar günümüzde sürmeye devam etmektedir (Cesur, 2014).

Avrupa Birliği ve Türkiye ilişkilerinin süreç olarak devam etmesine ek olarak ikili ilişkilerin ekonomik olarak istikrarlı bir düzen benimsediği ancak siyasi olarak gereken istikrarın sağlanmadığını söylemek gerekmektedir. Siyasi olarak ilgili istikrarsızlık devam ettiği sürece ekonomik bazda ilerleme gözetilemeyeceği düşünülmektedir.

Türkiye ile içerisinde bulunulan süreç böylesi ilerlerken Gümrük Birliği anlaşmasının güncellenmesi ilişkilerin devamında en önemli madde olarak süregelmektedir. Nitekim ilişkilerin odak noktasını oluşturan ekonomik bütünleşme özeline de ilgili konu dikkate alınması gereken unsurlar arasında yer almaktadır. Bu alışma içerisinde de bahsi geçen 4 temel güncelleme gerekliliği ikili ilişkilerde göze çarpmaktadır. İlgili gereklilikler arasında sorun teşkil eden ilk unsur Gümrük Birliği işleyişinde görülmektedir. İlgili işleyiş sorununun en temel nedeni olarak Türkiye'nin birlik üyeliğinin gerçekleşmemiş olması gösterilmektedir. Türkiye'nin tam ye olmaması, diğer ülkeler ile gerçekleştirilen Serbest Ticaret Anlaşmalarında sorun ile karşılaşılmasına, birlik yesi diğer ülkelerle yaşanan sorunların Türkiye için olumsuz etki uyandırmasına neden olmaktadır. Bir diğer güncelleme gerekliliği Avrupa Birliği'ne tam üyelik hedefinin canlı tutulması olarak ifade edilmektedir. İlgili anlaşmanın devamlılık göstermesi ikili ilişkiler için önem arz etmektedir. Önemlilik sebebi Türkiye ve AB arası ekonomik ilişkilerin Gümrük Birliği temelinde sürmesinden kaynaklanmakla birlikte siyasi istikrar görülmezken ekonomik istikrarın, ilişkilerin sekteye uğramaması için gerekli olduğu yndedir. Nitekim günün birinde tam üyelik statüsü elde etme gerekliliği için ilişkilerin kopmaması elzemdir. Bir diğer gereklilik Avrupa Birliği'ne tam üyelik statsnnn elde edilememesi durumunda tam bir ayrılık olmaması için tam üyeliğe alternatif bir model olarak Gümrük Birliği'nin kullanılması noktasında gözlemlenmektedir. Nitekim güncellenme gerçekleştiği taktirde tam üyelik elde edilmediği için mevcut olan sorunlar giderilecek ve tam üyelik olmaksızın Gümrük Birliği anlaşmasının işleyişi sorunsuz olarak sürdürülerek ticari ilişkiler artarak devam edecektir. Bir diğer güncellenme ihtiyaı ise Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) tehlikesi neticesinde gerekli görülmektedir. Nitekim ilgili anlaşmanın Türk zel sektörü için önem arz ettiği ve bu noktada sağlanacak güncellenenin ticari engelleri düzenleyeceği noktasında önem taşımaktadır.

İfade edildiği üzere Gümrük Birliği'nin işbu nedenlerle güncellenmesi gerekli görülmektedir. Beklenen güncellenenin gerçekleşmemesi Gümrük Birliği temelinde belirli sorunları beraberinde getirmektedir. İlgili sorunların en temeli Avrupa Birliği'ne ye olan diğer ülkeler ile gerçekleştirilen ticari anlaşmalar özeline görülmekte iken bu sorunlara

neden olarak Avrupa Birliği'nin üye ülkeleri ve birlik çıkarlarını dikkate alarak düzenlediği ticaret politikaları, Türkiye'nin birlik üyesi olmaması nedeniyle anlaşmalarda taraf olma hakkı elde edememesi, Türkiye ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalama noktasında çekimser davranan ülkelerin Türkiye'nin ekonomisini olumsuz etkilemesi vb. gösterilebilecektir. Bunlara ek olarak Gümrük Birliği ile yaşanan sorunlar arasında danışma ve karar alma mekanizması olan Avrupa Konseyi, Komisyonu ve Parlamentosunun üye ülkeleri dikkate almak suretiyle karar alma sürecini yürütmesi, Türkiye'nin bu noktada sorun yaşamasına neden olmaktadır. Gümrük Birliği'nin tam üyelik olmadan kısa süreliğine devam edecek olup kısa bir süre sonra tam üyeliğin sağlanacağıının düşünülmesi ancak bunun gerçekleşmemesi Türkiye'nin karar alma mekanizmasına katılamamasına neden olmaktadır. Türkiye'nin tam üye olarak karar mekanizmasında etkinlik elde etmesi gerekmektedir. Buna ek olarak ulaşım sorunu ve kotalar, vize serbestisi, teknik sorunlar da Avrupa Birliği'ne üye olmayan Türkiye için sorun teşkil etmektedir. Taşıma , 1/95 sayılı ortaklıklar kanunu uyarınca düzenlenmiştir. Ancak Türkiye'nin üyelik sorunu yine ikili anlaşmalarda gerçekleşen sorunları beraberinde getirmiş ve Türk nakliye sektörünü negatif yönde etkilemiştir. Türkiye ulaşımında üyelik statüsündeki eksikliği nedeniyle sorun yaşarken AB üyesi olan ülkelerin Türkiye'ye üstünlük elde etmesi ilişkilerde gerilimlere neden olmuştur. Buna ek olarak transit geçişlerde uygulanan kotanın anlaşmaya taraf olan ancak birliğe üye olmayan Türkiye için sorun teşkil ettiğini söylemek ve Türkiye'nin maddi kayba uğramasına neden olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Vize sorunu de üyelik sorunu ile birlikte görülen bir sorun olma özelliği göstermektedir. Avrupa Birliği ve Türkiye anlaşması olarak bilinen Ankara anlaşması ve Katma Protokol ile işçilerin serbest dolaşımını öngörülmüştür. Ancak tam bir serbest dolaşım sağlanmaması iş insanlarının ve taşımacılık faaliyetinde görevli olan kamyon sürücülerinin sorun yaşamasına neden olmuştur. Buradan hareketle bu iki grubun birlik ülkelere gerçekleştirmiş oldukları seyahat faaliyetlerinde dil şartı aranmaması, işlem kolaylığı sağlanması, harç tutarlarında indirimle gidilmesi, giriş-çıkış engellerinin kaldırılması ve pasaport şartlarının hafifletilmesi beklentisi Türkiye tarafından beyan edilmektedir. Gerekliliğin yerine getirilmesi ve sorunun kaldırılması akabinde AB ve Türkiye arasındaki ticari faaliyetlerde olumlu gelişmelerin yaşanacağı beklentisi yer almaktadır.

İlgili sorunların giderilmemesi ilişkilerde yerinde sayılmasına neden olmaktadır denebilir. Buna ek olarak ilişkilerde görülen monotonluk Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan ilerleme raporlarında da nedenselleştirilmektedir. İlgili raporda Türkiye'nin

Gümrük Birliği özelinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler olumlu olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte raporun yoğun bir kısmını eleştiriler oluşturmaktadır. 2021 ilerleme raporunda Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 1 tanesi kapatılmak üzere toplam 16 adet katılım müzakeresi gerçekleştirildiği raporlanmıştır. Türkiye ile devam eden Doğu Akdeniz sorununun etkilerinin ve bu doğrultuda alınan kararların devam ettirildiğini ifade eden rapor, Türkiye ile gerçekleştirilecek Hava Taşımacılığı Anlaşması müzakereleri özelinde alınan durdurma kararının devam ettirildiğini buna ek olarak Avrupa Yatırım Bankası tarafından Türkiye'ye verilecek borçların da durdurulmasının sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Bu noktada Türkiye'nin Doğu Akdeniz konusunda sürdürmüş olduğu tutumun devamlılığı halinde ilgili önlemlerin değiştirilmeksizin sürdürüleceği görülmektedir. Buna ek olarak Komisyon raporunda uluslararası hukuk ihlal edilirse uygulanacak olan yaptırımların hatırlatılması da es geçilmemiştir. İekli ilişkilerde önem arz eden ticari faaliyetler de rapor dahilinde dikkate alınmıştır. Bu noktada Türkiye'nin ekonomik diyaloglarda bulunmaya devam edeceği rapor dahilinde belirtilmiştir. İlgili durum siyasi olarak dalgalı devam eden ilişkilerin ekonomik bazda istikrar ikliminde süregeldiğini göstermesi yönüyle önemlidir. Buna ek olarak rapor özelinde Gümrük Birliği Anlaşması dikkate alınarak görüşmelerin arttırılacağı ifade edilmiştir.

İlişkiler böylesi ilerlerken Gümrük Birliği'nin modernizasyonu temelinde etki analizi gerçekleştirilmiştir. Konu hakkında 2014 yılında Dünya Bankası, 2016 yılında Avrupa Komisyonu çalışması ve 2016 yılında Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı Çalışması gerçekleştirilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilen çalışmada 3 farklı model öngörölmüş olmakla birlikte ilgili modellerden ikisi uygun görülerek etki analizleri gerçekleştirilmiştir. Analizi gerçekleştirilen modellerden ilki Gümrük Birliği Modernizasyonu'nun sağlanması öngörürken ikinci uygun görölen model Gümrük Birliği yerine kapsamlı ticaret anlaşmasının uygulanmasını uygun görmektedir. Gümrük Birliği Modernizasyonu sağlanırsa nasıl bir etki uyandıracadı noktasında gerçekleştirilen çalışma neticesinde beklenen sonuç Tablo 20'de olduğu şekli ile belirtilmiştir.

Tablo 8: Gümrük Birliği Modernizasyonu Sonucunda Etki Analizi

	Türkiye	Avrupa Birliği
İhracatta Değişim	4,96 Milyar €	27 Milyar €
Refahta Değişim	1,5 Milyar €	5,4 Milyar €

GSYİH Değişim	%1,44	%0,01
----------------------	--------------	--------------

Kaynak: Perspektif Online (Nas, Ç.) makalesinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

İlgili tablo özelinde görülmektedir ki Gümrük Birliği Modernize edildiği takdirde Türkiye'nin gerek ihracat miktarı gerek refah miktarı gerekse Gayri Safi Yurt İçi Hasıla oranları yuları yönlü hareket edecektir. Buna ek olarak Avrupa Birliği için ise ihracatta Türkiye'nin yaklaşık 5 katı, refahta yaklaşık 4 katı değişim elde edeceği görülmektedir. İlgili değişim Avrupa Birliği'nin GSYİH'sında ele alındığında %0,01 olarak analiz sonucunda gözlemlenmiştir.

Bir diğer model olarak Gümrük Birliği modernizasyonu yerine kapsamlı ticaret anlaşması uygulanırsa karşılaşılabilecek rakamlar aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

Tablo 9: Gümrük Birliği Yerine Kapsamlı Ticaret Anlaşması Uygulanması Sonucunda Etki Analizi

	Türkiye	Avrupa Birliği
İhracatta Değişim	-4,3 Milyar €	7,9 Milyar €
Refahta Değişim	-144 Milyar €	1,1 Milyar €
GSYİH Değişimi	%0,26	%0,01

Kaynak: Perspektif Online (Nas, Ç.) makalesinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9'da kapsamlı ticaret anlaşması uygulanması akabinde gerçekleşecek olan rakamlar ifade edilmiştir. Görülmektedir ki; Türkiye için modernizasyonda ihracatta 4,96 milyar €'luk bir artış hesaplanırken kapsamlı ticaret anlaşması uygulanması halinde artışın yerini 4,3 milyar €'luk bir azalışa bırakacağı görülmektedir. Yine refahta ilk senaryoda 1,5 milyar €'luk artış görülürken kapsamlı ticaret anlaşması uygulanması halinde 144 milyar €'luk azalışın görüleceği ifade edilmiştir. GSYİH'da ise %0,26 oranı hesaplanmıştır. Türkiye için rakamlar böyle iken Avrupa Birliği için de tercihi geri planda kalması gereken bir model olma özelliği göstermektedir. Eğer ilgili model uygulanırsa ihracatta 7,9 milyar €, refahta 1,1 milyar € ve GSYİH'da %0,01'lik değişim öngörülmektedir ki ilgili rakamlar GSYİH dışında ilk model olan modernizasyonda elde edilecek değişimin çok gerisinde seyretmektedir.

Avrupa Komisyonunun gerçekleştirmiş olduğu çalışmada görülen rakamlar böyle iken Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen çalışmada da Gümrük Birliği'nin temelinde gözlemlenen yapısal sorunların çözülmesi, tarım ürünlerinde serbestiyetin sağlanması ile hizmetler ve kamu alımlarının karşılıklı olarak açılarak mevcut sorunlu yapının düzenlenmesi gereklilikleri ifade edilmiştir. Buradan hareketle bakanlık tarafından gerçekleştirilen analiz rakamları Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10: Ticaret Bakanlığı Etki Analizi

	Türkiye Cumhuriyeti
GSYİH	% 1,9
AB'ye İhracat	% 24
Toplam İhracat	% 15
Hanehalkı Tüketim	% 1,6
TÜFE	-% 1,5

Kaynak: Perspektif Online (Nas, Ç.) makalesinden yararlanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Düzenlemeler gerçekleştirildiği takdirde tabloda görüldüğü üzere GSYİH'nın %1,9 oranında, AB'ye gerçekleştirilen toplam ihracatın %24 oranında, Toplam ihracatın %15, hanehalkı tüketimin %1,6 artacağı ve TÜFE'nin %1,5 azalacağı öngörülmektedir. Buradan hareketle söylenebilir ki gerek Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilen analiz gerekse T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucunda Türkiye ile ilişkilerde Gümrük Birliği'nin sürdürülerek modernizasyona gidilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda müzakerelerin yürütülmesi gerekliliği ifade edilerek ilgili modernizasyon gerçekleşirse ekonomik çıktılarda görülen değişimin pozitif yönde etkiye sahip olacağı da oranlar ışığında belirtilmiştir.

İlgili veriler böyle iken güncellemenin önünde birden fazla engel olduğu da çalışma dahilinde ifade edilmiştir. İlgili engelleri tek bir paragraf halinde özetlemek gerekirse engele temel teşkil eden nedenlerin hepsinin siyasi temelde konuşlandığını ifade etmek yerinde olacaktır. Buradan hareketle güncellemenin önündeki engeller arasında ilgili anlaşmanın Türkiye'nin iç ilişkilerini, egemenlik haklarını ve buradan hareketle bağımsızlığını etkileyeceğini düşünen sağ kesimin fikri yapısı, ekonomik ve siyasi düzenin bozulmasına neden olan ve 2016 yılında gerçekleşen 15 Temmuz darbe girişiminin istikrarlı iklimi bozması, Türkiye'nin yönetim sisteminde bir değişim olan Cumhurbaşkanlığı hükümet

sisteminin değişerek başbakanlık statüsünün kaldırılması, yargının karar alma mekanizmasının Avrupa Komisyonu tarafından ilan edilen raporlarda da görüldüğü üzere bağımsızlıktan uzak değerlendirilmesi, siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle Türkiye ile açılan fasılların geçici süreliğine askıya alınması gibi sorunlar Gümrük Birliği ilişkilerinin sekteye uğramasını besleyici özellik göstermektedir.

Gümrük Birliği güncellemesinin Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri ışığında önemi açıkça gözlemlenmekte ve tam üyelik yolunda bir ileri iki geri seyir gösteren Türkiye’de bazı araştırmacılar için süreci hızlandırıp ilişkileri dinamik tutacak bir etmen, bazıları için ise bir alternatif entegrasyon hâli olarak incelenmektedir.

Çalışma dahilinde; “Gümrük Birliği nedir, Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkileri özelinde nasıl bir etki uyandırmaktadır, 1996 Gümrük Birliği Anlaşması kabulü Türkiye’ye hangi yönde etki etmiştir, hangi temele dayandırılmak suretiyle anlaşmanın güncellenmesi talebinde bulunulmaktadır” gibi sorulara cevap verilmek amaçlanmıştır. İlgili durumdan hareketle çalışmaya temel teşkil eden bir diğer konu olan ve ifade edildiği üzere İngiltere’nin Avrupa Birliği’nden ayrılması olan Brexit süreci sonrası Avrupa Birliği’nin karşı karşıya kaldığı daralma tehlikesinden minimum zararla kurtulması ve bu sürecin olumlu yönde revize edilmesi amacıyla komisyon tarafından sunulan 5 temel entegrasyon modelinin Türkiye ile ilişkilerde etkisi incelenmelidir.

Bütünleşme senaryoları ışığında değerlendirilir ise; Türkiye’nin tam üyelik sağlamamasından hareketle Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf olarak karar alma mekanizmasında pasif ancak yükümlülük üstlenme noktasında aktif tavrının negatif etki uyandırması, Türkiye’nin üçüncü ülke olma özelliği gözönünde bulundurularak bu yönde verilen kararlarda revizyona gidilmesini gerekli görmektedir.

Nitekim güncelleme noktasında bakıldığında Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin tam üye olmaması ve diğer Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Türkiye Cumhuriyeti ile anlaşma imzalama noktasında çekimser tavrı Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik bazda negatif yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Burada Avrupa Birliği üyesi olmayan ancak Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf olan Türkiye’nin hakkı gözetilerek anlaşma dahilinde yer alan ülkelerin birbirleri ile serbest ticaret anlaşması imzalanmasının zorunlu kılınması gerekmektedir. Buna ek olarak yine çalışmada ifade edildiği üzere diğer iki güncelleme talebi karayolları taşımacılığının serbestleştirilmemesi ve vize serbestiyetinin sağlanmaması

noktasında görülmektedir. Türkiye'nin bir ticari anlaşmaya taraf olması ve anlaşmanın ticari ilişkileri geliştirici özellik göstermesi ulaşım serbestiyetini ve en azından ticari faaliyetlerde bulunan, seyahat mecburiyeti olan vatandaşların dolaşımının özgür kılınmasını gerektirmektedir. Bu noktada hem bir ticari anlaşmayı yürütmeye çalışmak hem de birliğin genel geçer kurallarının koyduğu engellere takılmak Türkiye'yi zor duruma sokmaktadır. Bir diğer zorluk ürün yelpazesinde gözlemlenmektedir. İlişkilerde ürün yelpazesine bakıldığında Avrupa Birliği ile ticarete Türkiye'nin ana ürün kalemi olan ve pazarda genişlemesini sağlayacak olan ürünlerin anlaşmaya müdahil edilmediği görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin ticari faaliyetlerde gelişimi önünde ket vurmaktadır. Nitekim çalışmada tablolar dahilinde iki ülke arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarında durum açıkça gözlemlenmektedir. İfade edilen durumlar gerek üye olan ülkeler gerekse üyelik yolunda olan ülkeler için "Birlik için mi üye ülkeler yoksa üye ülkeler için mi birlik?" sorusunu beraberinde getirmektedir. Ve bu durum İngiltere'nin çıkışı ile namümkün olmadığı ispatlanmış olan daralma sürecinin beklenmedik şekilde hız kazanabileceğini göstermiştir. Nitekim ilgili süreç pozitif anlamda düzenlenebilecektir.

Birlik nezdinde uygulanabilir görülen ve birden fazla araştırmaya konu olan "Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli" de bu noktada üçüncü ülkeler ile ilişkileri bir yola sokabilecek olmakla birlikte Türkiye'nin güncelleme talebine karşılık verilmesini de hızlandıracaktır denebilir.

Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli'nin birlik nezdinde uygulanır kılınması, Türkiye'nin üçüncü ülke konumunu sürdürürken Gümrük Birliği anlaşmasına taraf olması yönüyle önemlidir. Anlaşmanın kabulü ile Türkiye'nin üye olmadığı göz önüne alınarak uygulanacak politikalar, alınacak kararlarda kabul zorunluluğunun azaltılması ya da katılım imkanının genişletilmesi sağlanacaktır. İlgili durum birliğin üçüncü ülkeleri önemser tavır göstermesinden hareketle üyelik talebini geliştirecek ve daralma tehlikesini ortadan kaldıracaktır.

Durum üçüncü ülkeler için böyle iken Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler için de çalışma dahilinde komisyon tarafından rapor dahilinde belirtilen 5 entegrasyon modelinden en uygun modelin Birçok Gönüllüler Koalisyonu olduğu ifade edilmiştir. İlgili model incelendiğinde üçüncü ülkeler için uygulanması uygun görülen Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli'nin üye ülkeler için uygulanması gereken varyasyonu olarak değerlendirilebilecektir.

Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin siyasi, sosyal ve ekonomik düzeyleri her ne kadar ilerleme raporlarında ifade edilen düzenleme talepleri ile bir sınır içerisinde tutulmaya çalışılıyor olsa da her üye ülkenin iç dinamikleri, gelir kalemleri, refah düzeyleri, kişi başı gelirleri; daha genel ifade ile nitelik ve nicelikleri birbirinden farklı seyretmektedir. Bu noktada alınan kararlarda birbirinden farklı yapıdaki ülkelerin aynı aksiyonu vermesini beklemek üye ülkeler açısından zorlayıcı olarak değerlendirilebilecektir. Nitekim İngiltere'nin katılım noktasında egemenlik haklarından yoksun bırakıldığını hissetmesi İngiltere'nin çıkışı ve akabinde birliğin daralmasına neden olmuştur. Üye ülke taleplerini belirli oranda önceleyen bir modellemenin bundan sonra olması muhtemel böylesi aksaklıkları önleyeceği düşünülmektedir. Aksi halde daralma sürecinin devam etmesi gerek birlik organları gerekse araştırmacılar tarafından endişe duyulan bir unsur olmayı sürdürecektir.

Bu noktada üye ülkeler için de; her ülkenin katılım sağlama noktasında ülke dinamiklerini; siyasi, sosyal ve ekonomik imkanlarını öncelikle suretiyle düzenleyen ve tabiri caizse Avrupa Birliği fikrî yapısını belirli oranda üye ülkeler nezdinde esneten bir modelin uygulanması uygun görülmektedir.

Buradan hareketle söylenebilir ki; içeride “Birçok Gönüllüler Koalisyonu” ve dışarıda “Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon modelinin uygulanması ile gerek birlik yapısının dağılmaksızın sürdürülebilirliğinin artırılması sağlanabilecek gerekse üçüncü ülkelerin birlik ile ilişkileri pozitif yönde etkilenebilecektir. Buna ek olarak Türkiye için de bu modellerin benimsenmesi akabinde Gümrük Birliği anlaşmasının güncelleneceği ve Türkiye'nin ülke içi dinamiklerinin dikkate alınarak ülkeler için birlik anlayışının ilk örneği olma özelliği gösterebileceği ifade edilebilecektir.

SONUÇ

Avrupa Birliği-Türkiye ilişkileri seyri, Birliğin kuruluşu itibariyle konuşulmaya başlanmıştır. Üyelik yolunda birden fazla anlaşma gerçekleştirilmiş olmasına rağmen tam üyelik süreci beklenenin aksine gerçekleşmemiştir. Üyelik sürecinin gerçekleşmemesine, siyasi ve ekonomik nedenlerin yanı sıra Türkiye'nin Avrupa Birliği yapısına uyum sağlama noktasında tam bir Avrupalılaşıma sağlayamaması da neden olmuştur. Avrupa Komisyonu tarafından ilan edilen raporlarda, ülkelerin gerekli gelişmişlik düzeyinde hangi noktada olduğu ve hangi konularda inovatif eğilim göstermek suretiyle düzenlemelere gitmesi gerektiği belirtilmiştir. Türkiye, raporlarda yer alan unsurları tamamlayamamış ve bu durum

üyelik sürecinin sürüncemede kalmasına sebebiyet vermiştir. Çalışmada da ifade edildiği üzere gereklilik olarak değerlendirilen ve üyelik şartı olarak sunulan maddelerin bir bölümünün Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi uygun iken bazı maddelerin Türkiye nezdinde kabulü mümkün görülmemekte ve ifade edilen namümkün duruma temel olarak egemenlik hakları gösterilmektedir. İlgili duruma örnek olarak çalışmada, Doğu Akdeniz sorunu verilebilmekle birlikte rapor dahilinde Türkiye'nin sondaj faaliyetlerinden geri durmazsa üyelik sürecinin askıda kalacağı ifade edilmiştir. Ancak Türkiye'nin egemenlik haklarından vazgeçmesinin söz konusu olmadığı bilinmelidir. Bu durumdan hareketle ilişkilerin, oluşturulan pozitif gündemler aracılığıyla dinamik tutulmaya çalışıldığı söylenece de kısa vadede tam üyelik gerçekleşmesi ihtimali görülmemektedir. Bu noktada Avrupa Birliği ile gerçekleştirilmiş olan mevcut anlaşmaların revize edilmesi uygun görülmektedir.

Araştırma dahilinde Gümrük Birliği Anlaşması'nın günümüz şartlarında, mevcut haliyle Türkiye için sağladığı faydanın yetersiz kaldığı gözlemlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye bazı ülkelerle gerçekleştirdiği ticari faaliyetlerde, Serbest Ticaret Anlaşması imzalamamış olmasından hareketle, pazarda maliyet minimizasyonuna gidememesi ve rekabet avantajı elde edememesi ilgili yetersizliğin sebebi gösterilebilir. Gümrük Birliği Anlaşmasına taraf ülkeler ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalama konusunun -anlaşma dahilinde- zorunlu kılınmasıyla bu durumun aşılabileceği düşünülmektedir. İfade edildiği üzere politika bazlı bir zorunluluğun güncelleme özelinde mecburi kılınması, anlaşmanın kapsamını genişletecektir. Ticari faaliyet hareketliliğini artırmak isteyen Türkiye vatandaşlarının iş seyahatleri noktasında seyahat engeline takılması da çalışma dahilinde ele alınan ve güncellenmesi gerekli görülen konular arasında yer almaktadır. Anlaşmanın güncellenmesi ile ilişkilerin gelişim göstereceği, buna ek olarak sosyal entegrasyonun sağlanması noktasında olumlu bir aşama kaydedileceği düşünülmektedir.

Serbest dolaşım faaliyetlerinin vatandaş bazında güncellenmesi ihtiyacına ek olarak karayollarından ürün geçişinde malların serbest dolaşımının sağlanması da gereklilik olarak çalışmada ele alınmıştır. Türkiye ile ticari faaliyetlerde önemli bir yere sahip olan Avrupa Birliği'nin, deniz yolundan sonra en çok kullandığı ulaşım şekli olan karayolu ulaşımında geçiş serbestiyeti kazanmasını sağlayacak olan güncelleme neticesinde Türkiye'nin ticari faaliyetlerde maruz kaldığı maliyetlerin minimize edilebileceği öngörülmektedir.

Buna ek olarak çalışmada ele alınan bir diğer konu ürün yelpazesinin genişletilmesidir. Bu noktada güncelleme gerekliliğine; Avrupa Birliği özelinde ticari öneme sahip olan ve

anlaşma kapsamında yer alan sanayi malları ile işlenmiş tarım ürünlerinin yanı sıra Türkiye'nin ana üretim kalemleri arasında yer alan işlenmemiş tarım ürünleri, hammadde ve bir başka ana kalem olan hizmet ticaretinin de eklenmesi suretiyle Türkiye için olumlu etkilerin artırılması hedeflenmektedir.

Bu hedef tam bir güncelleme beklentisini oluştursa da tüm ürünlerin bir anda yelpazeye dahil edilmesinden ziyade -ilgili üretim mallarından dış ticarete en yüksek getiriye sağlayacak ve gerek üretim miktarını gerek istihdam kapasitesini artırarak hem refah noktasında hem de elde edilen gelir noktasında- en uygun görülen ürünlerin dahil edilmesi ile başlanması uygun görülmektedir. Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri tam üyelik noktasında ilerleme kat etmese de ilişkilerin tamamen bitme noktasına gelmesinin önünün Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi ile açılacağı düşünülmektedir. Bu noktada Gümrük Birliği Anlaşması, ilişkilerin devamında tam üyeliğin yanı sıra bir alternatif olarak değerlendirilebilir mi sorusunu beraberinde getirmiştir. İlgili sorunun gündem kılınması, üyeliğe olan inancın zamanla kaybedilmesi nedeniyle oluşmuştur.

2020 yılı aralık ayı itibariyle İngiltere'nin Avrupa Birliği üyeliği tamamen son bulmuş olmakla birlikte, ayrılma zamanına kadar geçen sürede Birliğin daralabilecek olmasına dair endişeler araştırmacıların ilgili konuyu tartışmalarına neden olmuştur. Buna ek olarak Avrupa Birliği'nin mevcut daralma iklimini nasıl dağıtabileceği ve birliğin dağılma tehlikesini ortadan hangi şekilde kaldırabileceği ile ilgili teoriler, modeller ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu noktada resmîyet gösteren ve Avrupa Komisyonu tarafından raporlaştırılarak kamuoyuna sunulan 5 entegrasyon modeli çalışma dahilinde ele alınmıştır. Bu 5 modelden birlik için en uygun modelin hangisi olduğu, nedenleriyle birlikte incelendikten sonra Gümrük Birliği güncellemesi gerekliliği analiz edilmiştir. İncelenen modeller arasında en uygun olarak nitelendirilerek; üye ülkeler nezdinde Birçok Gönüllüler Koalisyonu Modeli ve üçüncü ülkeler nezdinde Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelinin uygulanması uygun görülmüştür. Üye ülkeler nezdinde uygulanacak olan Birçok Gönüllüler Koalisyonu ile her bir ülkenin ortak politikaların ağırlığı altında egemenlik haklarından yüksek oranda vazgeçmesinin bir kenara bırakılıp her üye ülkenin kendi siyasi, sosyal ve ekonomik düzeninin elverdiği ölçüde birlik faaliyetlerine katılım sağlaması gerektiği ifade edilmiştir. Böylelikle birlik için tüm kaynaklarını seferber ederek belki de ülkelerin kendilerini yapısal olarak tehlikeye sokmuş olma duygusundan kurtulmaları sağlanacak ve "birlik için mi üye ülkeler yoksa üye ülkeler için mi birlik" sorusunun ülke siyasileri ve vatandaşları zihninde

dolaşmasının önüne bir set çekilmiş olarak birliğin ülkeleri öncelediği düşüncesi hakim kanaat haline gelecektir.

Üçüncü ülkeler için Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon modelinin uygulanması da bir nevi aynı etkiyi uyandıracaktır. İlgili model çalışmada ifade edildiği üzere üçüncü ülkelerin birlik ile ilişkilerini düzenleme noktasında üyelik yolundaki ülkenin talep ve isteklerinin değerlendirilerek ülke kapasitesinin göz önünde bulundurulmasını esas almaktadır. Burada öncelenen düşünce Avrupa Birliği'ne üye olan ülkeler ile üçüncü ülke statüsündeki konumunu sürdüren ülkelerin politikalara eşit katılım sağlamasının namümkün olması yönündedir. Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon modeli, bu noktada oluşabilecek sorunlar özelinde üçüncü ülkelerin birlik ile ilişkilerinde esnek bir tavır benimsemesini gerekli görmektedir. Üyelik statüsünü tamamlamamış olan ve aday ülke olarak konumlandırılan Türkiye'nin Avrupa Birliği nezdinde üçüncü ülke olarak nitelendirilmesi modelin önemini göstermektedir. Türkiye ile imzalanan Gümrük Birliği anlaşması özelinde anlaşmanın kabulünden bu yana görülen pozitif etkilerin, negatif etkilerin gölgesinde kalması akabinde beklenmeye başlanan güncelleme, Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon modelinin birlik yapısında benimsenmesi ile sağlanabilecek olup hem birlik yapısını Brexit sonrası süreçte koruyacak hem de Türkiye ile ilişkileri olumlu yönde etkileyecektir.

İfade edilen noktalar özetlenecek olur ise; Brexit sonrası Avrupa Birliği yapısının korunması ve başlangıç gösteren daralmanın önüne ket vurularak birlik bütünlüğünün sağlanması için en uygun senaryonun üye ülkeler için Gönüllü Katılım ve üçüncü ülkeler için de Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon Modeli olduğu söylenebilecektir. İlgili modellerin uygulanması ile üçüncü ülke statüsünü sürdüren Türkiye'nin Gümrük Birliği Anlaşmasının güncelleme talebinin hızlandırılması sağlanacak olup gerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi yönünde gerekse güncellemenin ilişkilerde bir alternatif olması yönünde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AVRUPA KOMİSYONU, (2020). “2020 Türkiye Raporu”, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf (Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2011). “22 Haziran 1993 Avrupa Birliği Konseyi Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi”, Erişim Adresi: <https://www.ab.gov.tr/302.html>
- İKTİSADİ KALKINMA VAKFI, (t.y.). “AB Genişlemesi”, Erişim Tarihi: 26.11.2021 (Erişim Adresi: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>)
- DEUTSCHE WELLE, (2020). “AB ve Türkiye Arasındaki Başlıca Sorunlar” Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/ab-ile-t%C3%BCrkiye-aras%C4%B1ndaki-ba%C5%9Fl%C4%B1ca-sorunlar/a-55831229> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)
- DEUTSCHE WELLE, (2020). “AB'den Türkiye'ye Libya Tepkisi”, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/abden-t%C3%BCrkiye-libya-tepkisi/a-51879215> (Erişim Tarihi 22.12.2021)
- DÜNYA BANKASI, (2014). “AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi”, Rapor No. 85830-TR (Erişim Tarihi: 03.09.2021).
- AKÇAY, E. Y. (2020). “Gümrük Birliği'nin Güncellenme Tartışmasına Farklı Bir Bakış: Tam Üyelik Sürecine Alternatif mi?”, *Curr Res Soc Sci*, 6(1): 29-38. doi: 10.30613/uresosc.733801
- AKKANAT, A. (2020). “Avrupa Birliği'nin Libya Politikası”, *SETA Perspektif*, (261)
- AKKOYUNLU ve WİGLEY, A. (2000). “Bölgesel Ekonomik Bütünleşme Antlaşmalarının Etkisini Ölçen Ampirik Çalışmaların Genel Değerlendirilmesi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 35-60
- AKTAŞ, G. ve KAPLAN, Z. (2020). “AB'nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Asimetrik Etkisi ve Türkiye”. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1): 117-140
- MESS, (t.y.) “Amsterdam Anlaşması” Erişim Adresi: https://www.mess.org.tr/media/filer_public/06/6f/066f2b7c-0c84-48a9-b0ea-c89bd4a2cc59/amsterdam_antlasmasi.pdf (Erişim Tarihi: 08.04.2021)
- ARISOY, A. (2010). “Avrupa'da Federalizm Geleneği ve Avrupa Bütünleşmesinde Federalist Akımlar”, *Ege Akademik Bakış*, 10(4): 1195-1206
- AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2020). Avrupa Birliği'nin Genişlemesi, Erişim Adresi: [https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html#:~:text=Birinci%20Geni%C5%9Fleme%20\(%C4%B0ngiltere%2C%20%C4%B0rlanda%2C,%C3%BCyelik%20i%C3%A7in%20AB'ye%20ba%C5%9Fvurmu%C5%9Flard%C4%B1r.](https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html#:~:text=Birinci%20Geni%C5%9Fleme%20(%C4%B0ngiltere%2C%20%C4%B0rlanda%2C,%C3%BCyelik%20i%C3%A7in%20AB'ye%20ba%C5%9Fvurmu%C5%9Flard%C4%B1r.) (Erişim Tarihi: 12.03.2021)

DIŐIŐLERİ BAKANLIĞI, (t.y.). Avrupa Ekonomik Topluluğu İle T¼rkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol - 23 Kasım 1970, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-topluluğu-ile-t¼rkiye-arasında-ortaklık-iliski-kurulmasına-dair-anlaşmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 06.06.2021)

AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2021). Avrupa Komisyonu 2021 T¼rkiye Raporu Hk. / T.C. Dışişleri Bakanlığı, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/avrupa-komisyonu-2021-t¼rkiye-raporu-hk.-t.c.-disisleri-bakanligi_52752.html (Erişim Tarihi: 26.12.2021)

AVRUPA KOMİSYONU, (2021). Countries and Regions, Erişim Adresi: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/turkey/> (Erişim Tarihi: 22.06.2021)

ACCESS2MARKETS, (t.y.) Avrupa Komisyonu, Erişim Adresi: <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/statistics> (Erişim Tarihi: 01.05.2021)

İLİM VEE MEDENİYET, (2019). Avrupa Tek Senedi Anlaşması, Erişim Adresi: <https://www.ilimvemedeniyet.com/avrupa-tek-senedi-antlasmasi.html> (Erişim Tarihi: 08.04.2021)

AY, S. (2019). T¼rkiye'nin Avrupa Birliği ıkmazı: G¼mr¼k Birliği Anlaşması erevesinde Değerlendirmeler, *TESAM Akademi Dergisi*, 6(2): 161-174

BAKKALCI, A.C. (2002). "Avrupa Birliği ile T¼rkiye Arasında Gerçekleştirilen G¼mr¼k Birliği'nin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri", *Dokuz Eyl¼l Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fak¼ltesi Dergisi*, 17(2): 39-53

BAYRAÇ, N.H. ve Yenilmez, F. (2005). "T¼rk Tarımının AB Ortak Tarım Politikasına Uyum alıŐmaları ve Olası Ekonomik Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1): 23-42

BEGAJ, J. (2016). "AB'ye Katılımı Hazırlayan Ortaklık Anlaşmalarının Tarihi ve Siyasi S¼re Kapsamında Őekillenmesi ve AB Üyeliği Üzerindeki Etkisi" *Ankara Avrupa alıŐmaları Dergisi*, 15(1): 29-72

BEŐĐ¼R, E. C. ve UTKULU, U., (2019). Esnek Entegrasyon Temelinde Avrupa Birliği'nin Geleceği Ve T¼rkiye'nin Yeri: Muhtemel Senaryolar, *Ankara Avrupa alıŐmaları Dergisi*, 18(2): 325-364

BİLGİN, C. ve Şahbaz, A. (2009). "T¼rkiye'de Büy¼me ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1): 177-198

BOZT¼RK, H. ve BAL GEDİKKAYA, P. (2020). "Avrupa Bütünleşmesinde Gelecek Senaryoları ve Almanya Etkisi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (39): 117-134

CESUR, Ö. (2014). "Avrupa Birliği'nde Derinleşme ve Genişleme Bağlamında Esnek Bütünleşme ve T¼rkiye-Avrupa Birliği Bütünleşmesi", *Ankara Üniversitesi Yayınları* (ISBN: 978-605-136-175-8)

DAMLACI C., (t.y.). "AB'nin Üç¼nc¼ Ülkelerle Yaptığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının T¼rkiye-AB Ekonomik İlişkilerine Etkisi", 26. *T¼rkiye Karma İstişare Komitesi Toplantısı*,

Erişim Adresi: <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/cemallettin-damlaci-tr.pdf> (Erişim Tarihi: 09.05.2022)

DENKER, M. S. ve ATABEY, A. (1998). Gümrük Birliği Ve Ekonomik Entegrasyon Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi ,1(1): 85-96

DÜZGİT, S. A. (2016). *Avrupa Birliği'ne Giriş*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

EĞİLMEZ, M. (2019). *Ekonominin Temelleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi

EKE, D. C. (2007). “Avrupa'nın Avrupa Birliği Vizyonu” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara

ERASLAN, M. T. (2011). “Ekonomik ve Parasal Birliğin Teknik Yapısı ve Türkiye'nin Sisteme Dahil Olması”, *DPT Uzmanlık Tezi*, 1-194

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, *Ölüm Cezasının Kaldırılması*, Erişim Adresi: https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Death_penalty_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 07.05.2021)

GAZİ, A. K. (2019). *Entegrasyon Teorileri Bağlamında Avrupa Bütünleşmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi: İstanbul

GENÇOSMANOĞLU, Ö. T. (2015). “Gümrük Birliği'ne Tarım Ürünlerinin Dahil Edilmesi: Türkiye İçin Ticaret Politikası Önerileri”, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(1): 25-47

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI, (t.y.). Genişleme Politikası, Erişim Adresi: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=31&id=232 (Erişim Tarihi: 14.03.2021)

AVRUPA BİRLİĞİ TÜRKİYE DELEGASYONU, (2009). Genişlemeyi Anlamak, Erişim Adresi: https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/publications/tr/TR_071123_ENL-Understand_pq.pdf (Erişim Tarihi: 09.04.2021)

GÜLER, A. (2020). “UTİKAD Lojistik Sektörü Raporu”, [Erişim Adresi: https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/30360/utikad-lojistik-sektoru-raporu-2020-yayinlandi!](https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/30360/utikad-lojistik-sektoru-raporu-2020-yayinlandi!), (Erişim Tarihi 09.09.2021)

ORTA ANADOLU İHRACATÇI BİRLİKLERİ, (t.y.). Gümrük Birliği Hakkında Bilgiler, Erişim Adresi: <https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-gumruk-birlihi-hakkinda-bilgiler-verebilir-misiniz.html#:~:text=Dolay%C4%B1s%C4%B1yla%20STA'n%C4%B1n%20g%C3%BCmr%C3%BCk%20birliklerinden,ve%20i%C5%9Flenmi%C5%9F%20tar%C4%B1m%20%C3%BCr%C3%BCnlerini%20kapsamaktad%C4%B1r.> (Erişim Tarihi: 17.04.2021)

GÜMRÜK BİRLİĞİ, (2019). Avrupa Birliği Başkanlığı, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/gumruk-birlihi_46234.html (Erişim Tarihi: 17.04.2021)

İŞKUR, (t.y.). Gümrük İşbirliği Komitesi, Erişim Adresi: <https://media.iskur.gov.tr/15280/gumruk-isbirlihi-komitesi.pdf> (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

GÜNAY, Ü. (2012). *Din sosyolojisi*, İstanbul: İnsan.

HARTLER, C. ve SAM, L. (1999). “The EU Model and Turkey- A Case for Thanksgiving”, *World Trade Organization Staff Working Paper*.

HOBİKOĞLU, E. H. (2007). “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1):65-82

KAKIŞIM, C. ve ERDOĞAN, S. (2017). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve 15 Temmuz Darbe Girişiminin Ardından Yaşanan Gelişmeler, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18): 399-420

YÖRDEM ATİK, A. (2020). GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN MODERNİZASYONU: Türkiye, Avrupa Birliği Ve Birleşik Krallık İlişkilerinde Yeni Bir Yol Haritası, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GÜNEY GÜMRÜK, (t.y.) Katma Protokol, Erişim Adresi: <http://www.guneygumruk.com.tr/indexe066.html?katma-protokol,27> (Erişim Tarihi: 29.05.2021)

KELEŞ, T. (2019). *Türkiye-AB Gümrük Birliği Etkileri:2000li Yıllarda Türkiye-Ab Dış Ticaretinin Belirleyicileri ve Gümrük Birliği'nin Yapısal Etkilerinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

KILIÇ, H. (1967). “Ortak Pazar”, *Maliye Araştırma merkezi Konferansları*, 0(14): 39-87

KIZILTAN, A., ERSUNGUR, M. ve POLAT, Ö. (2008). “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1): 83-99

KURT, M. (2007). “Gümrük birliği Kazanım Mı Kayıp Mı?”, *Eskiyeni*, (5): 22-29

KURTER, O. (2020). Avrupa ve Türkiye Arasında Yürürlükte Olan Ortak Gümrük Birliği Antlaşması Güncellenmesi Üzerine Bir Araştırma, *International Journal of Arts & Social Studies*, 3(5): 62-76

LIPSEY Richard (1970). *The Theory Of Customs Unions: A General Equilibrium Analysis*: Londra: Lewis Reprints Ltd.

EREN, T. M. (2014). Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası Ve Yumuşak Gücünün Geleceği, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1): 359-374

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, (t.y.) Lizbon Anlaşması, Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlasmasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.04.2021)

MAYDA, O. (2013). “Uluslararası İlişkiler Kuramlarında Sentez Metodu: Avrupa Birliği’nin Doğu Genişlemesi ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 68(4): 185-209

MORGİL, O. (2000). “The Impact of Trade Liberalization: Turkey’s Experience with the Customs Union”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 189-19

BBC, (2020). Mülteci Krizi: Türkiye İle AB Arasındaki 'Göçmen Anlaşması' Neleri Kapsıyordu?, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51724776> (Erişim Tarihi: 23.12.2021)

AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2019). Müzakere Çerçeve Belgesi, Erişim Adresi: [https://www.ab.gov.tr/muzakere-cerceve-belgesi_46229.html#:~:text=M%C3%BCzakere%20%C3%87er%C3%A7eve%20Belgesi%20\(M%C3%87B\)%2C,usulleri%20ve%20m%C3%BCzakere%20fas%C4%B1llar%C4%B1n%C4%B1%20belirler](https://www.ab.gov.tr/muzakere-cerceve-belgesi_46229.html#:~:text=M%C3%BCzakere%20%C3%87er%C3%A7eve%20Belgesi%20(M%C3%87B)%2C,usulleri%20ve%20m%C3%BCzakere%20fas%C4%B1llar%C4%B1n%C4%B1%20belirler). (Erişim Tarihi: 20.03.2021)

NAS, Ç. (2015). Türkiye-AB İlişkilerinde Geri Kabul ve Vize Serbestliği: Hareketliliğin Yönetimi, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(2): 169-186

NAS, Ç. (2020). Gümrük Birliği Neden Güncellenmeli, Erişim Adresi: <https://www.perspektif.online/gumruk-birligi-neden-guncellenmeli/> (Erişim Tarihi: 02.06.2022)

ORAL, B. G. (2011). “Yolsuzlukla Uluslararası Alanda Mücadele ve Türkiye’de Yolsuzlukla Mücadelenin Kurumsal Yapısı”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1): 163-192

AVRUPA BİRLİĞİ BAŞKANLIĞI, (2019). Ortaklık Konseyi, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/ortaklik-konseyi_272.html (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI, (t.y.). Ortaklık Kurumları, Erişim Adresi: <https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=37> (Erişim Tarihi: 23.05.2021)

ÖRAZ, S. (2011). “Andrew Moravcsik Ve Liberal Hükümetlerarası Sistem İle Avrupa Bütünleşmesi”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1): 1611-1624

ÖZÇELİK, A.Ö. (2015). Avrupalılaşıma. Cengiz Dinç. (Der.), *Avrupa ve Avrupa Birliği* (1-50). Ankara: Savaş Yayınevi

ÖZDEMİR, D. (2016). “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Bütünleşmesi”, *Avrupa Birliği’ne Giriş*, ed. Kaya, A. vd. (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları), 77-92

ÖZDEMİR, H. (2015). Avrupa Mantığı, İstanbul: Boğaziçi

ÖZELER, N. (2016). “Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7(27): 793-814

ÖZKAN, G. (2002). “Avrupa Birliği Hukuku ve Milli Egemenliğin Devri”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1-2): 55-87

SAĞLAM, N. ve YAZICI, A. (1992). Türkiye-Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) İlişkilerinin Avrupa Topluluğu-EFTA İlişkileri Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1-2): 109-130

SAMUR, H. (2008). “Değişen ve Popülerleşen Bir Kavram Olarak Avrupalılaşıma”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2): 379-386

SANCAKTAR, C. (2013). *Bütünleşme ve Bütünleşme Teorileri*, Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar, Beta: İstanbul

ÜÇLER, Y.T. (2014). “Gümrük Birliği’nden Sonra Türkiye ve AB İlişkileri” *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27): 204-231

ÜRSOY, S. İ. ve TÜREDİ, G. Ü., (2020). Avrupa Birliği Genişlemesi’nde Koşulluluk İlkesi: Batı Balkanlar ve Türkiye, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 9(2): 363-399

EUROPEAN COMMISSIONS, (2017). White Paper on The Future of Europe Reflections and Scenarios For The EU27 By 2025, Erişim Adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ba81f70e-2b10-11e7-9412-01aa75ed71a1/language-en> (Erişim Tarihi: 06.05.2021)

TİCARET BAKANLIĞI, (2021). Yani Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği, Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi> (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

YEŞİLORMAN, M. (2006). “Siyasal Sosyalleşme Sürecinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Rolü”, *Bilgi Dergisi*, (36): 1-46

YILDIRIM, E. ve DURA, C. (2007). “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (28): 141-177

YILDIZ, A. (2021). Brexit, Göç Ve Avrupa Bütünleşme Süreci, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, (20): 69-94

TÜİK, (2020). Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2019-33671> (Erişim Tarihi: 10.09.2021)

YILMAZ, G. (2014). “Türkiye, Avrupalılaşıma ve Yerel Değişim”, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2(22): 63-84

YILMAZ, N. (2008). *Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası ve Türkiye Tarımının Uyumu*, AB Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara

ZAMAN, E. (2020). *Avrupa Birliği’nin Fikir Babası Frederich List Kimdir?*, Erişim Adresi: <https://finanstaksi.com/avrupa-birliginin-fikir-babasi-friedrich-list-kimdir-friedrich-list-kisaca/> (Erişim Tarihi: 03.05.2021)